

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

İNTERNET KULLANIMININ ERGENLERİN DİNİ GELİŞİMİNE ETKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ESRA İRK

BURSA-2015

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

İNTERNET KULLANIMININ ERGENLERİN DİNİ GELİŞİMİNE ETKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ESRA İRK

Danışman:

Doç. Dr. İbrahim GÜRSES

BURSA- 2015

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda 701221008 numaralı Esra İRK'İN hazırladığı "İnternet Kullanımının Ergenlerin Dini Gelişimine Etkisi" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 09./07/ 2015 günü 14:00 - 15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... (başarılı/başarısız) olduğuna ..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail GÜRSES
İİB. İ. Çalışma Fak.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. M. Naci KULA
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin HÖKELEKÇİ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

09./07/2015.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Esra İrk
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Psikolojisi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : xi+141
Mezuniyet Tarihi : .... / .... / 2015.
Tez Danışmanı : Doç. Dr. İbrahim Gürses

İNTERNET KULLANIMININ ERGENLERİN DİNİ GELİŞİMİNE ETKİSİ

İnternet teknolojisiyle birlikte bilgi ve iletişim alanlarında yeni bir dönem başlamış, bireylerin hayat tarzları yeniden şekillenmiştir. Özellikle de çocuk ve ergenler yeni teknolojik çağa hemen uyum sağlamış görünmektedir. Böylece interneti aktif olarak kullanan ve onunla büyüyen bir “internet kuşağı” yetişmiştir. İnternetin oldukça yaygınlaşmasıyla birlikte toplum ve bireylerin hayatlarında önemli yeri olan dinler de sanal alemde hızla görünürlük kazanmış, iletilerini ve mesajlarını kitlelere ulaştırmışlardır. Dini ilgi ve merak ergenlik döneminde üst seviyede olduğu hem de interneti en çok kullanan yaş grubu ergenler olduğu için bu çalışmada internet kullanımının ergenlerin dini gelişimine etkisini incelemek gerekli olmuştur.

Çalışmamız teorik ve alan araştırması olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde internet hakkında genel bilgiler verilmiş ve dinlerin internette yer alma süreci ele alınmıştır. İkinci bölümde ise mülakat yöntemiyle Kütahya ilinde farklı lise türlerinde eğitim gören 50 lise öğrencisi ile yapılan alan araştırmasında internetin öğrencilerin dini gelişimlerine ne ölçüde etki ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İnternet, Din, Ergenlik, Dini Gelişim

ABSTRACT

Name and Surname : Esra İrk
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Science of Philosophy and Religion
Branch : Psychology of Religion
Degree Awarded : Master's Thesis
Page Number : xi+141
Degree Date : ../.../2015
Supervisor : Doç. Dr. İbrahim Gürses

THE EFFECTS OF İNTERNET USAGE ON RELİGİOUS DEVELOPMENT OF ADOLESCENTS

Along with the development of the internet technologies, a new period has started in information and communication areas, and this changes the lifestyle of the people in the society. Especially children and adolescents adapted to the new technology age, and an internet generation who use internet actively has grown. While internet spreads widely among the society, the religions which play an important role in the people life has been visible in the virtual world, thus they have reached to a wide community., since the fact that interest and curiosity has been top in the adolescent ages, besides the internet is used most widely among the adolescent people, in this work it is aimed to study the effects of the internet usage on the religious development of the adolescent people.

This work could be divided into two section as theoretical part and field research, respectively. In the first section, a general information about the internet and the role of the religions on the internet is examined. In the second section, it is tried to understand the effects of the internet on religious development of the adolescents with an interview-based field research on 50 high-school students who study at different high-school types in Kutahya.

Keywords: İnternet, Religion, Adolescence, Religious Development

ÖNSÖZ

Günümüzün en önemli teknolojik gelişmelerinden biri olan internet modern dünyayı derinden etkilemekte ve dönüştürmektedir. Hem kişiler arası ilişkilerde, sosyal ilişkilerde hem de geleneksel medya ilişkilerinde farklılıklar oluşturmuştur. İnternetin geleneksel medyadan farklı olarak iletişimi çift yönlü hale getirmesiyle birlikte bireyler ve kurumlar sanal ortamda yer almaya başlamış, görünürlüklerini ve aktivitelerini bu alana taşımışlardır. İsteklerini ve taleplerini hedef kitleye iletebilmekte ve onlardan geribildirim alabilmektedirler.

Nitekim internet sadece internet değildir. Toplumsal ve siyasal olaylarda ne kadar etkili olduğu “Gezi Olayları”nda ortaya çıkmıştır. Son seçimlerde Obama sosyal medyayı seçim kampanyalarında etkili bir şekilde kullanarak taraftar toplamıştır. Onun videolarının dokuz yüz milyona yakın izlenerek bir rekor kırdığı göz önünde bulundurulursa sosyal medyanın etkisi apaçık ortaya çıkacaktır.

Bütün bunlar olurken bireylerin ve toplumların hayatında etkisini sürdüren dinlerin de sanal ortamda yer almaması düşünülemezdi. Bugün internete baktığımızda yüzlerce dini siteye ve çok sayıda dini materyallere rastlamak mümkündür.

İnternetin sınırsız gibi görünen bu çok çeşitli içeriği, her yaştan bireyleri etkilerken asıl tesirini merak duygusunun çok daha ön planda olduğu ergenler üzerinde büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Ergenleri dijital ortamların içine çekerek onlara yeni bir dünyanın kapısını aralamıştır. Eğlence, iletişim, bilgi edinmek gibi amaçlarla kullanılan internet, aynı zamanda onlara dini inanç ve uygulamaları öğrenmede de bilgi kaynağı olmaktadır. İbadetleri uygulamalı olarak öğrenebilme fırsatı sağlayan videoların ve dini anlatımların bulunması interneti daha cazip hale getirmektedir.

Bu çalışmada dinlerin sanal ortama girme süreci ve internet kullanımının ergenlerin dini gelişimine ne gibi katkıda bulunduğu konu edilmiştir.

Araştırmamız kavramsal ve alan araştırması olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kavramsal bölümü ele aldığımız ilk kısımda örneklem evrenimiz olan ergenlik ve ergenliğin gelişim dönemleri, internetin tarihçesi ve dinlerin internette yer alma

sürecinden bahsedilmiştir. Ayrıca internet bağımlılığına ilişkin açıklamalar yapılarak internetteki bağımlılık nesnelere ve patolojik zararları anlatılmıştır.

Analiz ve değerlendirmeye ayrılmış ikinci kısımda ise ortaöğretimde okuyan öğrencilere internetin dini inanç ve uygulamaları öğrenme noktasında ne kadar etkili olduğu araştırılmıştır. Ergenlerin interneti dini amaçla nasıl ve ne kadar kullandıkları içerik ve betimsel analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Sonuç kısmında ise bulguların değerlendirilmesi bir özet halinde konulmuştur.

Son olarak akademiye başladığım andan itibaren beni cesaretlendiren ve destekleyen, tezimin hazırlanmasında yardımını ve zamanını esirgemeyen, kendisinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Doç. Dr. İbrahim GÜRSES'e çok teşekkür ediyorum. Tecrübesi ve bilgisiyle ufkumu açan ve yöntem konusunda kıymetli önerileriyle tezime katkı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ'ye şükranlarımı sunuyorum. Kaynak ve materyal temini hususunda yardımcı olan ve ortaya çıkan metni okuyup düzeltmeleri yapan Arş.Gör. Büşra KILIÇ'a, tezimin hazırlanması esnasında fikirlerini aldığım ve yardım eden Arş.Gör. Seda ENSARİOĞLU'na çok teşekkür ediyorum. Tablo ve analiz aşamalarında bana yol gösteren arkadaşım Anisa HARUNİ'ye de teşekkür ediyorum. Ayrıca tahsil hayatım boyunca maddi manevi yardımlarını esirgemeyen aileme minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

ESRA İRK
BURSA/2015

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	x
TABLOLAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	3
2. Araştırmanın Hipotezi	3
3. Araştırma Modeli	4
4. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
5. Evren ve Örneklem.....	5
6. Veri Toplama Aracı.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. ERGENLİK.....	7
1.1. Ergenlik Tanımları	7
1.2. Ergenliğin Sınırları	8
1.3. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri	9
1.3.1. Fiziksel Gelişim.....	9
1.3.2. Cinsel Gelişim	10
1.3.3. Bilişsel Gelişim	11
1.3.4. Ahlaki Gelişim.....	14
1.3.5. Kişilik Gelişimi	18
1.3.6. Sosyal Gelişim.....	21
1.3.7. Dini Gelişim	24
2. DİN.....	31

3. İNTERNET VE DİN	33
3.1. İnternet	33
3.2. İnternetin Ortaya Çıkışı	34
3.3. Dinlerin İnternet Ortamındaki Tarihçesi	36
3.3.1. İnternet ve Din Etkileşimine Dair Kuramsal Çerçeve	36
3.3.2. Dinlerin İnternette Yer Alma Süreci	37
3.4. İslam Dininin İnternet Ortamında Yer Alması.....	42
4. İNTERNETTE YER ALAN RESMİ KURULUŞLAR	45
4.1. Kurulum İtibariyle Türkçe İnternet Siteleri	45
4.2. İçerik İtibariyle Dini İçerikli Türkçe İnternet Siteleri.....	45
4.3. Genel Anlamda Dini İçerikli Olmamakla Beraber Sayfalarında Dini İçeriğe Yer Veren İnternet Siteleri	46
5. İNTERNETTE YER ALAN DİNİ SİTELER.....	46
5.1. Resmi Kişiliklere Ait Siteler	46
5.1.1. Diyanet İşleri Başkanlığı	46
5.1.2. Sonpeygamber.İnfo	47
5.1.3. Sorularla İslamiyet.....	48
5.2. Kişisel Sitelerle Sunulan Dini İçerikli Siteler	48
5.2.1. Hayrettin Karaman. Net.....	48
5.2.2. Nihat Hatipoglu.Com	49
5.3. Özel Kişi ve Kurumlar Tarafından Hazırlanmış Dini İçerikli Web Siteleri	49
5.3.1. Türkiye Diyanet Vakfı.....	49
6. İNTERNET BAĞIMLILIĞI	52
6.1. İnternet Bağımlılığı ve Ergenlik.....	52
6.2. İnternetteki Bağımlılık Nesneleri	57
6.2.1. Online-Oyunlar.....	57
6.2.2. Online-Kumar	59
6.2.3. Online-Alışveriş	60
6.2.4. Online-Borsa.....	60
6.2.5. Online-Sohbet.....	60
6.3. İnternet Bağımlılığının Tedavi Yolları.....	65

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME

1. MÜLAKATTA YER ALAN KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	67
2. İNTERNET KULLANIMI İLE İLGİLİ BULGULAR.....	69
3. İNTERNETTE GİRİLEN EN TEMEL SİTELER	71
3.1. Sosyal Medya	72
3.2.Eğitim	74

3.3. YouTube.....	75
4. SOSYAL PAYLAŞIM SİTELERİNDEKİ FARKLI YAŞAM TARZLARI	81
5. ÖĞRENCİLERİN DİNİ AÇIDAN KENDİLERİNİ TANIMLAMALARI	84
6.1. Beş Vakit Namaz Kılma Sıklığı.....	85
6.2. Ramazan Ayında Oruç Tutma Sıklığı	86
6. İNTERNETTE DİNİ VE MANEVİ BİLGİ ÖĞRENME	87
6.1. Din ile Alakalı Merak Edilen Konular	88
6.2. Dini Şahsiyetleri Araştırma.....	91
7. DİNİ İNANCI ÖĞRENMEDE KULLANILAN KAYNAKLAR VE TERCİH NEDENLERİ	93
7.1. İnternette Dini Aktiviteler ve Etkileri	97
7.1.1. Dini Müzik Dinleme.....	97
7.1.2. Dini Film İzleme.....	98
7.1.3. Dini Sohbet/Vaaz Dinleme.....	100
7.2. İnternette Dinden Uzaklaştıran İçerikler	101
7.2.1. Kumar	101
7.2.2. Reklamlar	103
7.2.3. Din Karşıtı Siteler.....	104
8. İNTERNETTE DİNİ VE MANEVİ HAYAT.....	106
8.1. İnternetin Dini Yönden Geliştirme Boyutu (Bireysel-Toplumsal)	106
8.2. İnternette Kişiyi Dinden Soğutan Durumlar	110
9. İNTERNETTE EDİNİLEN BİLGİNİN PRATİĞE DÖNÜŞMESİ VE ÇEVREYE AKTARILMASI	112
10. İNTERNETTE DİNİ BİLGİ ARARKEN DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR	115
10.1. İnternette Dini Referans Arama	115
10.2. İnternette Dini Site Arama	117
11. DİN DERSİNDE ARAŞTIRMA YAPARKEN İNTERNETİN ROLÜ	119
12. FARKLI LİSE TÜRLERİNDE OKUYAN ÖĞRENCİLERE İNTERNETİN DİNİ AÇIDAN ETKİSİ.....	121
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	124
KAYNAKÇA.....	129
EKLER	139
ÖZGEÇMİŞ	141

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
KMÜ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
md.	Madde
No.	Numara
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Vol.	Volume

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet Durumu.....	67
Tablo 2: Katılımcıların Yaş Durumu.....	68
Tablo 3: Katılımcıların Eğitim Gördükleri Lise Türleri.....	68
Tablo 4: Katılımcıların Sınıf Düzeyleri.....	69
Tablo 5: Katılımcıların İnternet Kullanmaya Başlama Yaşı.....	70
Tablo 6: Katılımcıların İnternete Girme Sıklığı.....	70
Tablo 7: Katılımcıların İnternette Geçirdiği Zaman.....	71
Tablo 8: İnternette En Çok Girilen İlk 3 Site.....	71
Tablo 9: Sosyal Paylaşım Sitelerindeki Yaşam Tarzlarının Ergenleri Dini Açından Etkilemesi.....	81
Tablo 10: 5 Vakit Namaz Kılma Sıklığı.....	85
Tablo 11: Ramazan Ayında Oruç Tutma Sıklığı.....	86
Tablo 12: İnternette Dini Bilgi Araştırma Sıklığı.....	87
Tablo 13: İnternette Araştırılan Dini Konular.....	88
Tablo 14: Dini inanç Öğrenmede Tercih Edilen Kaynaklar.....	93
Tablo 15: Kumar, Reklam ve Din Karşıtı Sitelerin Dini Duygulara Zarar Vermesi.....	101
Tablo 16: İnternetin Kişiyi Dini Yönden Geliştirme Boyutu.....	106
Tablo 17: Dini Araştırma Yaparken Referans Arama.....	115
Tablo 18: İnternet Kullanımının Öğrencileri Dini Yönden Etkilemesi.....	121

GİRİŞ

Modern hayatın en önemli teknolojik gelişmelerinden biri şüphesiz bilgisayar ve bireye her türlü kolaylığı sağlayan internet kullanımınıdır. İnternet zaman-mekan sınırlamasını ortadan kaldırarak her türlü bilgiye erişimi hızlı, ekonomik, çok yönlü ve rahat bir şekilde bireylere sağlamaktadır. Sunduğu bu imkanlar neticesinde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de internet kullanımı her geçen gün artmaktadır. 2009 Mayıs ayına ait rakamlara bakıldığında; Türkiye’deki internet kullanıcısının 18.1 milyon kişi olduğu görülecektir. İnternet başında geçirilen süre ise ortalama ayda 30 saattir. Bu rakamlar, Türkiye’nin Avrupa’da internette en çok vakit geçiren ülke sıralamasında ilk sırada olduğunu göstermektedir.¹

Diğer yandan interneti en çok kullanma oranının gençler arasında olduğunu görmekteyiz. 2008 yılında yapılan “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı” anketinin sonuçlarına göre internet kullanım oranı 16-24 yaş grubu arasında en yüksek olduğu tespit edilmiştir.² Bu yüzden genel olarak internet, özelde ise yeni bir iletişim biçimi olan ve aynı zamanda bilgi, oyun, etkinlik, duygu durum, fotoğraf, mekan, video gibi paylaşımlara imkan tanıyan ve tüm dünyada oldukça popüler olan sosyal medya ve uygulamaları bireylerin özellikle de gençlerin sosyal, fiziksel, duygusal gelişimlerini biçimlendirmektedir. Hal böyle olunca bizim araştırma konumuzu oluşturan, internetin gençlerin dini gelişimlerini etkileyip etkilemediği mevzusu, bilme merakının dışında tutulamayacak kadar önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde dinlerin pek çoğu sanal aleme taşınmış durumdadır. Dinler inanç esaslarını, tarihini, uygulamalarını, faaliyetlerini ve organizasyonlarını internet kullanıcılarına sunmaktadır. Aynı zamanda dini kitap ve makale okumak ya da dini araştırma yapmak için dijital kütüphaneler kurulmuş, bu kütüphaneler bireylerin kullanımına açılmıştır. Ergenlik dönemi de dini bilincin uyanmasıyla birlikte dini şüphe ve tereddütlerin yaşandığı, dini değerlerin sorgulandığı bir evredir. Bu noktada internet

---

¹ Ercüment Büyüksener, “Türkiye’de Sosyal Ağların Yeri ve Sosyal Medyaya Bakış”, inet-tr’09-xiv. **Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 12-13 Aralık 2009, s.41.

² Devlet Planlama Teşkilatı, **Bilgi Toplumu İstatistikleri-Bilgi Toplumu Stratejisi**, Mayıs 2009, s.5.

ergenlerin sorularının cevaplarını aldığı, dini inanç ve tutumlarının şekillenmesine yardımcı olan bir bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bilgiler göz önüne alındığında çalışmamızda internetin ortaöğretimde eğitim gören öğrencilerin dini hayatlarına ne gibi etkisi olduğunu, onların dini kimlik ve inançlarını nasıl şekillendirdiğini, dini açıdan olumlu ya da olumsuz etkilerinin neler olduğunu din psikolojisinin sınırları içerisinde araştırmaya çalıştık.

Ergenler açısından internet - din ilişkisinin ne düzeyde olduğunu belirlemek için bir takım sorular sorarak bu sorulara cevaplar almaya çalıştık. İnternet kullanımının ergenlerin dini gelişimine etkisi olup olmadığı, eğer var ise bu etkinin yönü hakkında soru sormak, yine ergenlerin din konusunda araştırma yapmak için internete nasıl bir anlam yükledikleri tarzındaki sorular araştırmamız için önem teşkil eden sorulardı.

Konuyla ilgili literatür taraması yaptığımızda ergenlerde internet kullanımı, ergenlerde internet bağımlılığı, internetin ergenlerin fiziksel, duygusal, bilişsel vb. gelişimlerine etkisi, yetişkinlerin dini hayatına internetin etkisi tarzında gibi konularda çok sayıda çalışma olmakla birlikte internet kullanımının ergenlerin dini gelişimlerine etkisi ile ilgili olarak neredeyse yok denecek kadar az çalışma olduğunu gördük. Dolayısıyla bu çalışmanın dinin internette yer alma sürecini ve ergenlerin bakış açısıyla internet-din ilişkisini inceleyip internetin ergenlere dini yönden ne gibi etkilerinin olduğunu araştırması bakımından alana katkılar sağlayacağını umuyoruz. Çalışmamızın konuyla ilgili yapılacak olan diğer araştırmalar için bir referans olmasını ümit ediyoruz.

1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Teknolojik gelişmeler içerisinde internet kadar bireyi ve toplumu derinden etkileyen başka bir teknoloji yoktur desek abartmış olmayız. Mobil uygulamaların her yerden ulaşılabilir hale geldiği günümüz dünyasında internetin bireyleri özellikle de gençleri nasıl etkilediği araştırma dışı bırakılacak bir alan olarak gözükmemektedir. Özellikle ortaöğretim seviyesindeki gençlerin daha çok etkiye açık, savunmasız ve hedef haline geldikleri göz önünde bulundurulursa araştırma konumuzu “İnternet Kullanımının Ergenlerin Dini Gelişimine Etkileri”ni incelemeye hasretmemiz konunun önemini gözler önüne serecektir. Zira çeşitli bağımlılıkların en çok da ergenlik döneminde çeşitli saiklerle ortaya çıktığı bilinmektedir. Psikiyatristler artık internet ve cep telefonu (teknolojik bağımlılık) bağımlılığının madde bağımlılıkları popülasyonuna ulaştığını bildirmektedirler.

Din, birey ve toplum hayatını etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Gelişim dönemlerine göre din/ergenlik ilişkisi, daha sonraki gelişim evrelerini en çok etkileyen yaşantıları içermektedir. Eğer bireyler ergenlik/gençlik dönemlerinde dini hayatlarını sarsıntısız atlatabilirler ise daha sonraki dönemlerde güçlü türbülanslara girmeden yaşamlarını sürdürebilmektedir. Fakat ergenlik-din ilişkisini etkileyen faktörler arasında ilk sırada interneti zikretmemiz abartı olmayacaktır. Bu sebeple internet kullanımının ergenlerin dini gelişiminde bir etkisinin olup olmadığını, eğer böyle bir etki var ise bunun ne derecede olduğunu incelemek, araştırmamızın biricik amacıdır.

2. Araştırmanın Hipotezi

Her araştırma belirlenmiş bir veya birkaç araştırma sorusuyla birlikte var olur. Araştırma soruları problemi ifade eder. Problemin amaçlarla ilişkili olarak net bir biçimde belirlenmesi gerekir. Problemler gerekiyorsa hipotezlerin kurulmasına da yardımcı olur. Nitel araştırmalar da daha çok problem cümlelerin belirlenmesi yeterli görülmektedir.³

Araştırmamızın ana hipotezi “internet kullanımının ergenlerin dini gelişimleri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu” üzerinedir.

---

³ Hüseyin Bal, **Nitel Araştırma Yöntemi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2013, s. 50.

3. Araştırma Modeli

Araştırmada literatür incelemesi ile tarama modeli içerisinde yer alan görüşme metodundan yararlanılmıştır. Yöntem olarak nitel tekniklerden faydalanılmıştır. İnternet kullanımının ergenlerin dini gelişimine etkisini belirlemek amacıyla mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışmamızda mülakat ile veri toplama yöntemlerinden yapılandırılmış görüşme tercih edilmiştir.

Mülakat ile veri toplama temel olarak iki şekilde ele alınır.

1- Yapılandırılmış Görüşme/ Derinlemesine Görüşme: Bu görüşme görüşülen kişilerle bir form çerçevesinde yapılandırılmış sorularla gerçekleştirilir. Görüşmede amaç olguyu, problemi ayrıntılarıyla belirlemektir. Aynı zamanda az sorulu olabileceği gibi konuya ve kişinin konumuna göre çok sorulu da olabilir.

2- Yapılandırılmamış Görüşme/ Serbest Görüşme: Bu görüşme “sohbet” ve “anlatı” olarak ikiye ayrılabilir. Araştırmacı “sohbet” ile genel olarak çevreyi, insanları, problemi anlamaya çalışır. “Anlatı” türünde ise görüşülen kişilere genel bir-iki soru sorularak onların yaşantılarına bağlı olarak serbest anlatım yapmalarına imkan verilir.⁴

Serbest görüşme araştırmacının araştırma ortamında uzun bir süre kalmasını gerektiren durumlarda uygun görülmektedir. Araştırmacı problemin değişik yönlerine ilişkin veriyi toplayabilmek için ilgili birey veya bireylerle birden fazla sohbet gerçekleştirebilir.⁵

Görüşme öncesinde görüşülen katılımcılara mülakatın nasıl uygulanacağı ile ilgili kısa bir bilgi verilmiştir. Aynı zamanda isteyen katılımcılardan takma isim alınmış olup soruları daha rahat ve gerçekçi cevaplandırmaları sağlanmıştır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada kullanılan mülakat formu lisede okuyan öğrencilere uygulandığından dolayı araştırma, belli yaş aralığı ve okul türleri ile sınırlıdır. Mülakat yapılan öğrenciler farklı lise türlerinde öğrenim görmekte olup yaşları 15 ile 18 arasında değişmektedir. Araştırma 2014-2015 Eğitim-Öğretim yılında Kütahya’da beş farklı lisede okuyan random

---

⁴ A.g.e., s.75.

⁵ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayınları, 5.b., Ankara, 2005, s.121.

örnekleme yoluyla seçilmiş öğrencilerle sınırlıdır. Aynı şekilde araştırma mülakata katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan ulaşılan verilerle belirlenmiştir.

5. Evren ve Örneklem

Araştırmanın ideal evrenini Türkiye genelindeki tüm öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Kütahya ilindeki beş farklı türdeki liseden rastgele seçilmiş ve gönüllülük esasına dayalı öğrenciler oluşturmaktadır. Görüşülen öğrenciler 9-12 kademeli sınıflarda öğrenim gören çeşitli öğrencilerden tesadüfî örnekleme yoluyla seçilmiştir.

Bu araştırma 2014-2015 yılının Aralık ve Ocak ayları içerisinde Kütahya ilindeki Nafi Güral Fen Lisesi, Akşemsettin AİHL, Adalet Meslek Lisesi, Kılıçarslan Anadolu Lisesi ve Kütahya Anadolu Lisesi'nde öğrenim gören dokuz, on, on bir ve on ikinci sınıf öğrencilerinden oluşan toplam 50 kişilik örneklem grubu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'deki düz liselerin tamamı Anadolu Lisesine dönüştürülmüş olduğu için araştırma örnekleminizde düz lise yer almamıştır. Örneklem seçiminde farklı türdeki liselerde öğrenim gören öğrenciler olması göz önünde bulundurulmuştur. Katılımcıların farklı liselerden seçilmelerinin sebebi araştırmamıza daha çok çeşitlilik sağlanması amaçlanmakla birlikte farklı liselerde okuyan öğrenciler arasında internet ve din ilişkisi açısından kıyas yapma imkanını sağlamaktır.

Araştırma kapsamında farklı sınıf düzeylerine sahip öğrencilerle görüşülerek genel bir tablo ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Seçilen liselerin her birinde beş kız ve beş erkek öğrenciyle görüşülmüştür. İdareyle ve rehber öğretmenlerle ön görüşme yapıp onlar tarafından rastgele seçilen çeşitli öğrencilerle sessiz bir ortamda görüşülmüştür. Görüşmelerin hepsi okul ortamında yapılmıştır. Mülakat esnasında katılımcılardan izin alınarak katılımcıların konuşmaları ses kaydedicisi ile kayıt altına alınmıştır.

6. Veri Toplama Aracı

Araştırmamızda özgün bir mülakat formu kullanılmıştır. Soru seçiminde yabancı literatür ve Türkiye'de kısıtlı da olsa yapılan bazı çalışmalar göz önünde bulundurularak özgün sorular hazırlanmıştır. Toplam 30 soru hazırlanmış olup mülakat esnasında birkaç soruya katılımcılar tarafından benzer cevaplar alındığı için soru sayısı 26'ya indirilmiştir. Sorular genel olarak lise dönemindeki öğrencilerin internet kullanımı, sosyal medyanın

kullanımı ve internet vasıtasıyla dini inanç ve araştırmaların ortaöğretim öğrencileri arasında ne derece yer aldığını ortaya çıkaracak şekilde düzenlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. ERGENLİK

1.1. Ergenlik Tanımları

Psikolog, antropolog, filozof ve anne-babalar hatta ergenlerin kendileri “ergenlik”i tanımlamayı çok uzun zamandan beri denemektedirler. Dolayısıyla pek çok farklı tanım ortaya çıkmıştır. Bu denemelerden birine göre ergenlik “Çocuklukla yetişkinlik arasında yer alan gelişme, ruhsal olgunlaşma ve yaşama hazırlık dönemidir.”⁶

Ergenlik, çocuklukla yetişkinlik arasında kalan bir “ara dönemdir.” Gençlik belirli yaşlarla sınırlı olmayan bir hayat dönemidir. Bununla beraber gençlik kelimesi ergenlik yerine kullanılabilir.⁷

Gençlik, “buluş çağına erme sebebi ile biyo-psikolojik bakımdan çocukluğun sonu ile toplum hayatında sorumluluk alma dönemi olan çocukluk ve genç yetişkinlik arasında kalan 12-24 yaş arasındaki gruptur”. UNESCO genci öğrenim yapan ve hayatını kazanmak için çalışmayan ve evi olmayan insan olarak görür. Bu sebeptendir ki gençlik çağının başlangıcı ve sonu konusunda ileri sürülen zamanlar göreceli yaş sınırlamalarıdır.⁸

Latince ‘gelişen’ anlamına gelen ergenlik kavramı ilk kez 1904’de Stanley Hall ile literatüre dahil edilmiştir. Amerikan Psikiyatri Birliği’nin yayınladığı Psikiyatri Sözlüğü’nde ergenlik; “fiziksel ve duygusal süreçlerin yol açtığı cinsel ve psikososyal olgunlaşma ile başlayan ve bireyin bağımsızlığını ve sosyal üretkenliğini kazandığı, çok da belirli olmayan bir zamanda sona eren; hızlı fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimleri

⁶ Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı**, Özgür Yayın Dağıtım, 8.b., İstanbul, 1993, s.13.

⁷ Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.29.

⁸ A.g.e., s.29.

karakterize eden kronolojik bir dönem olarak tanımlanmıştır.” İnsan gelişim dönemleri içinde toplumsal etkilerin birey için en fazla önem taşıdığı bir evre olarak görülür.⁹

“Erinlikle erişkinlik arasındaki çağ olarak tanımlanan ergenlik, aynı zamanda 12-23 yaşları arasında gelen fizyolojik ve psikolojik gelişme devresi olarak da bilinir. Gerek ergenlik gerekse gençlik dönemi insan yaşamının en güzel, en güçlü ve en umutlu dönemleri olurken aynı zamanda birer kriz ya da bunalım dönemleridir. Aslında her değişim bir durumdan ötekine geçiş ile eski alışkanlıklarından sıyrılıp yeni koşullara uyma zorunluluğu getirdiğinden kendine göre bir zorluk taşımakta, dolayısıyla bir kriz ya da bunalım dönemi olarak adlandırabilmektedir. Buna göre gençlikten orta yaşa, orta yaştan yaşlılığa, öğrencilikten iş yaşamına, iş yaşamından emekliliğe, bekarlıktan evliliğe ve yine evlilikten bekarlığa yahut dulluğa geçişlerin her biri de kendine göre birer kriz ve bunalım dönemleridir. Ancak gerek biyolojik, gerekse sosyal bakımdan en önemli bir değişiklik sayılan ergenlik ve gençlik dönemleri bunların arasında daha fazla belirginlik taşımaktadır.”¹⁰

Ergenlik, sıkıntılı ve sorunlu bir geçiş dönemidir. Ergenler bu dönemde birçok problem yaşamaktadırlar. Özellikle “günümüzde ergen” olmak kolay değildir. Bu dönemde her şey karmaşık, birbirine girmiş ve belirsizlikler içerisindedir. Dış dünyasındaki hızlı değişimlerin yanı sıra ergenin iç dünyasındaki değişimler, bu belirsizlik, ve karmaşanın kaynağıdır. Bütün bu gelişmeler esnasında ergen hayatına yön vermekte zorlanmakta kendisi için neyin değerli olduğunu bilememektedir.¹¹

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi ergenlik birçok hızlı değişimin meydana geldiği önemli bir gelişim dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönemde ergen fiziksel, sosyal, duygusal, dini vb. yönden değişimler yaşamakta ve ileriki yaşantısı için zemin oluşturmaktadır.

1.2. Ergenliğin Sınırları

Ergenlik takriben on yıllık bir döneme uzanabildiği halde, pek çok sosyal bilimci ve uygulamacı bu on yılda psikolojik ve toplumsal gelişmenin gerçekleştiğini bildirmektedir.

⁹ Hatice Banu Eriş, Ergen Annelerde Ebeveynlik Yeterliliğinin Artırılmasında İlişkisel-Gelişimsel Yaklaşım Modelinin Uygulanması, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2007, s.12.

¹⁰ Orhan Hançerlioğlu, **Ruhbilim Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 4.b., İstanbul, 2003, s.141.

¹¹ Asude Arıcı, “Ergenlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua”, **Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi**, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul, 2006, s.529.

Ergenlik yıllarını tek bir evre yerine bir evre dizisi olarak görmek daha anlamlı olacaktır. Ergenlik konusunu çalışan sosyal bilimciler ergenlik dönemini kısımlara ayırmışlardır. Genellikle 10-13 yaş arasını erken ergenlik, 14-17 yaş arasını orta ergenlik, 18-22 yaş arasını ise ileri ergenlik diye belirterek ayırım yapma eğilimindedirler.¹²

Bu döneme özellik ya da önem veren şey ergen gelişiminin üç önemli özelliğidir.

- a) Erinliğin başlaması
- b) Daha ileri düşünme yeteneklerinin ortaya çıkması
- c) Toplumda yeni rollere geçiş

Bu üç temel değişim dizisine biyolojik, bilişsel ve toplumsal ergenliğin temel değişimleri denir. Bu değişimler evrensel olarak gerçekleşmektedir, herhangi bir farklılık olmaksızın bütün toplumlardaki tüm ergenler bunlardan geçmektedir.¹³

1.3. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri

Ergenlik dönemi, insan hayatında gelişim sürecinin en önemli evresi olmasının yanı sıra, sürekli ve hızlı bir değişimi de kapsamaktadır. Aynı zamanda her gelişim dönemi arasında da bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla bu dönemin gelişim özelliklerini pek çok açıdan incelemek mümkündür.

1.3.1. Fiziksel Gelişim

Çocukluğun sonu ile ergenliğin başlangıcı arasındaki, bireyin cinsel olarak olgunlaşmaya başladığı kısa süre – bir ya da iki yıl- erinlik olarak bilinir. En hızlı büyüme ve gelişim dönemlerinden biri erinliktir; diğer iki dönem ise doğumdan önceki embriyonik aylar ve rahim dışındaki ilk yıldır. Sayısız değişimlerin en açık olanları, ani büyümenin gerçekleşmesi, birincil ve ikincil cinsiyet özelliklerinin ortaya çıkmasıdır.¹⁴

Ergenlik döneminde gelişim denildiği zaman genelde bedensel gelişmeler ilk akla gelen en önemli gelişmelerdir. Bedensel gelişim boy ve ağırlık artışıyla iskelet ve kas gelişimi, iç salgı sistemindeki gelişim ve çeşitli organlarda görülen büyüme olarak nitelenebilir.¹⁵

¹² Laurence Steinberg, **Ergenlik**, yay. haz. Figen Çok, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.23.

¹³ A.g.e, s.23.

¹⁴ Mary J.Gander - Harry W.Gardiner, **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, çev. Ali Dönmez – Nermin Çelen- Bekir Onur, yay.haz. Bekir Onur, İmge Kitabevi, 4.b.,Ankara, 2001, s.445.

¹⁵ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.264.

Ergenlik dönemi fiziksel gelişiminde geniş çaplı değişimler yaşanır. Dönem boyunca bireyler yaklaşık olarak 25 cm. kadar uzarlar. Büyüme hormonunun, tiroid hormonlarının ve androjenlerin birlikte salınması, boy ve kiloda artış hızını uyandırır. Beden boyundaki bu geniş çaplı artıştan, ergen büyüme atılımı olarak söz edilir. Ergen büyüme atılımında oluşan şey, sadece boy uzaması ve kilo alma değil, artışın hızlı olmasıdır. Erinlik öncesi boy uzaması yıllık 5- 6 cm. iken ergenlikte 8- 8.5 cm. kadardır. Ancak kızlarda ergenliğin erkeklere göre daha erken başlaması nedeniyle 10-12 yaş civarlarında kız ergenler erkeklere göre daha uzun boylu olabilirler. Toplam kilo artışı ise 20 kg. civarındadır. Kilo artışı beraberinde yağ oranının artması ve yeme sorunlarının başlaması (anoreksiya ve bulimia nevroza) gibi riskler meydana getirebilir.¹⁶

Erinlik boyunca, iskelet yapısının bileşimi de değişir; kemikler sertleşmeye, daha yoğun ve daha kırılğan olmaya başlar. Aynı zamanda boydaki hem kas hem yağ oranındaki artışa kilodaki artış da eşlik eder. Bunların yanı sıra sonraki bu iki boyutta önemli cinsiyet farklılıkları vardır. Her iki cinsiyette kas gelişimi iskelet gelişimi hızında ve yakın paralelliktedir; ancak kas dokusu erkeklerde kızlardan daha hızlı gelişir. Beden yağları erinlik boyunca her iki cinsiyette de artar, ancak artış kızlarda erkeklerden daha fazladır ve kızlarda özellikle ergenlikten hemen önceki yıllarda biraz daha hızlıdır.¹⁷

Ergenlik, fiziksel gelişmenin hızlı olduğu 0-2 yaş döneminden sonra en yoğun ve kapsamlı bir biçimde yaşandığı evredir. Dönem sonunda erkek ve kızların bedensel görünüşleri, yetişkinlerin düzeyine ulaşır. Bu dönem ayrıca cinsiyete bağlı rol örüntülerinin kazanıldığı ve cinsel kimlik gelişiminin büyük ölçüde tamamlandığı bir evredir. Ancak bu kadar hızlı gelişme ergende bazı uyum sorunlarını da beraberinde getirebilir.¹⁸

Şunu da ifade etmeliyiz ki ergenlik döneminde meydana gelen bedensel değişiklikler ergenin öz benliğini ve öz saygısını da önemli ölçüde etkileyecek kapasitededir.

1.3.2. Cinsel Gelişim

Kız ve erkeklerde buluğa girecekleri dönemden yaklaşık bir buçuk yıl önce cinsel içerikli değişimler başlar. Bu değişimler kızlarda 10 yaşlarında, erkeklerde 11-12 yaşları civarında olmaktadır. “Buluğ öncesi denen bu dönemde karşı cinsle ve cinsel sembollerle

¹⁶ Steinberg, a.g.e., ss.45-46.

¹⁷ A.g.e., s.46.

¹⁸ Ayhan Aydın, **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, Alfa Yayınları, 2.b., İstanbul, 2000, s. 25.

ilgilenme, daha kadınsı veya erkeksi tavırlar geliştirme gibi davranışlar gözlenebilir. Boyca büyümenin doruğa çıkması ile buluğa erme, hemen hemen aynı zamanda olduğundan buluş öncesindeki ergende iştah artışı görülür. Ergen adeta hızlı büyüme için gerekli olan protein ve enerjiyi depolamaktadır. Buluşdaki cinsel uyanışı ve diğer değişimleri başlatan uyarının ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. İnsan vücudunda adeta bir iç saat vardır ve gerekli olgunluk mertebesine geldiğinde bazı değişiklikleri başlatmak için alarm vermektedir. Ergenlikteki cinsel gelişme kız ve erkek çocuklarda aynı zamanda ve aynı hızda olmaz.”¹⁹

Cinsel kimlik ise erkeklik veya dişilikle ilgili davranışların psikolojik boyutlarına işaret eder ve aile bireyleri, öğretmenler ve arkadaş grupları gibi kültürel fenomenlerden gelen deneyimlerin verdiği sayısız ipuçlarıyla birlikte ergende yerleşmeye başlar.²⁰

1.3.3. Bilişsel Gelişim

Bireyin çevresindeki dünyayı anlama ve öğrenmesini sağlayan, aktif zihinsel faaliyetlerdeki gelişime bilişsel gelişim adı verilmektedir. Bilişsel gelişim bebeklikten yetişkinliğe kadar bireyin çevreyi, dünyayı anlama yollarının daha kompleks ve etkili hale gelme sürecidir.²¹

Soyut işlemsel düşünmenin ve kimlik krizinin ortaya çıkması ile ergenlik döneminde bireyin bu inanç biçimini göstermeye başlama olasılığı vardır. Soyut düşünme ve diğerlerinin bakış açısından görebilme yeteneği bu dönemdeki bilişsel gelişimin bir parçasıdır. Diğer bir deyişle bu dönem formel işlemsel düşünmenin soyut fikirleri üzerine dayanmaktadır. Bu dönemde düşünme ve muhakeme harekete geçer ve soyut kavramlar değerlendirilir. Geçmiş deneyimlerin yansımaları, gelecek hakkındaki kaygılar ve kişisel ilişkiler bireyde bakış açısının şekillenmesine ve bir dünya görüşü ve değerlerin şekillenmesine katkı yapmaktadır.²² Bir dizi kilit öge içeren formel işlemler dönemi, Piaget’ye göre yaklaşık olarak 12-16 yaşları arasında oldukça hızlı bir şekilde ortaya çıkıyordu.

---

¹⁹ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.41.

²⁰ Turan Set - Neziha Dağdeviren - Zekeriya Aktürk, “Ergenlikte Cinsellik”, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, **Genel Tıp Dergisi**, 16 (3), Edirne, 2006, s.138.

²¹ Nuray Senemoğlu, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya**, Gazi Kitabevi, 8.b., Ankara, 1997, s.38.

²² J.W.Fowler, Stages of Faith: “The Psychology of Human Development and The Quest for Meaning”, San Francisco, 1981, nakleden, Fatma Gül Cirhinlioğlu, **Din Psikolojisi**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2010, s.50.

• **Problemleri sistematik olarak çözmeye:** Formel işlemsel düşünmenin önemli özelliklerinden biri de bir problemin cevabını sistemsal ve yöntemsel olarak araştırma yeteneğidir.²³ İnhelder'in ve Piaget'in çocukların düşünme sürecini incelemek için tasarladığı deneylerde, araştırmacılar deneklere ipe asılı farklı ağırlıklardan oluşan bir sarkaç gösterdiler. Deneyciler salınımın nasıl oluştuğunu, ipin uzunluğunun, ağırlıkların boyunun ve sallama gücünün nasıl değişebileceğini gösterdiler. Sonra hangi etkenin – ağırlık, yükseklik, uzunluk ya da güç- ya da etkenler bileşiminin sarkacın ne hızla sallanacağını belirlediğini sordular. Küçük çocuklar soyut düşünme yeteneği kendilerinde henüz gelişmediği için bütün olasılıkları dikkate almakta zorlandılar ve genellikle ağırlıkları değiştirmenin sarkacın hızını etkileyeceğine karar verdiler. Ergenler, varsayım ve hipotezler kurarak ve farklılıklarını kadar her birini göz önünde bulundurarak süreci sistemli olarak sürdürdüler.²⁴

• **Mantık:** Piaget'ye göre soyut işlemler döneminde çocuk semboller düzeyinden bir aşama ötesine giderek düşünce düzeyine ulaşır. Bu düzeye ulaşan bir çocuk, belirli bir sorunu çözebilmek için değişik hipotezler geliştirir ve her hipotezi denemeye başlar. Çocuğun düşüncesine ve sorunlara yaklaşmasına bir düzenlilik, formel yapı, akıl yürütme süreci gelmiştir. Bu devrede ergen olası seçenekler üzerinde düşünebilir. Mantıksal düşüncenin kendini gösterdiği düşünce tarzlarından biri tümdengelim ve tümevarımdır. Tümdengelim düşünce tarzında belirli bir genelleme, doğruluğu kabul edilen bir temel düşünce alınır ve bu düşüncenin doğurduğu olasılıklar bulunur. Bu düşünce genellikle şu tip cümle yapısıyla kendini gösterir: Eğer A doğruysa o zaman B'nin de doğru olması gerekir. Tümevarım düşünce tarzında ise tek tek deneyimleri aracılığı ile bir genellemeye ulaşılır. Bilişsel aşamanın bu devresine gelen çocuk, 14 yaşından sonra, aynı bir yetişkin gibi her iki tür akıl yürütmeyi de kullanabilir.²⁵

Ergenlik dönemi bilişsel gelişim açısından önemlidir, çünkü bu dönemde ergen soyut bir biçimde düşünmeye başlar. Bilişsel gelişim ergenin yalnızca kendini, ailesini, akranlarını, arkadaşlarını ve öğretmenlerini değil, dünyayı algılama biçiminde de farklılıklar gösterir. Kendisini ve başkalarını olmasını arzu ettiği ideal özelliklerle düşünüp bireyler arasında karşılaştırma yapar. Ergenlerin tüm düşünme süreçleri değişir, geleceğe

²³ Helen Bee - Denise Boyd, **Çocuk Gelişim Psikolojisi**, çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s.344.

²⁴ Gander- Gardiner, a.g.e, s.462.

²⁵ Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, 2.b., İstanbul, 1991, s.352.

yönelik plan, hayaller kurarlar ve soyut düşüncelerle ilgili olurlar. Kendi doğrularını ortaya koymaya yönelik kendilerine ait bir değerler takımını edinirler.

Durum ne olursa olsun, ergenlerin geleceğe farklı bir şekilde bakma ve karmaşık sorunlara alternatif çözümler bulma yeteneği onların yaşamlarına derin değişimler getirmektedir. Çoğu zaman, anne-babalarını ve diğer yetişkinleri hayrete düşürecek biçimde, daha önce kabul ettikleri kararları ve değerleri sorgulamakta, tartışmakta ve bunlara karşı çıkmaktadırlar. Aile yaşamı, evlilik, toplum, din, ahlak gibi konularda idealist düşünmekte, kendi fikir ve değerlerini açıkça ortaya koymaktadırlar. Birçok psikolog bu gençlik idealizminin artan bir soyut işlem düşüncesine bağlanma yeteneğinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.²⁶

Bu dönemde ergenler çok daha idealist olurlar. Geleneksel düşünce biçimlerine ve yaşantıya karşı çıkıp pek çok yeni fikir ortaya atarlar. Hayatı sorgulayarak öğrenmeye çalışırlar.

“Ergenlik çağında düşüncenin niteliğinde gerçekten önemli değişiklikler ortaya çıkar. Somut düşünceden soyut düşünceye geçilir. Düşler kurulmaya, kuramlar geliştirilmeye ve türlü olasılıklar görülmeye başlanır. Ergenlik bu yönü ile düşünmede genişleme ve derinleşme dönemidir. Soyut düşünmeye başlayan kişi, sadece “şimdi ve burada” hakkında düşünmekle kalmayıp, geçmiş ve geleceği de sorgular. Soyut düşünme ile sonsuza kapı aralayan genç, bu sonsuzlukta kendini konumlandırma ihtiyacı duyar.”²⁷ Ergen hipotetik ve birleştirici düşünce ile birlikte olaylara farklı açıdan bakar, yorumlar ve değerlendirir. Sistem ve kavramlar, ölüm ve ahiret, estetik değerler daha iyi anlaşılır. Duygu ve düşüncelerini irdeler, onların üzerinde daha çok düşünür.

Genel olarak zihinsel gelişimin bazı özellikleri şunlardır:

- Herhangi bir problem çözme durumunda tüm seçenekleri gözden geçirip karar vermeye çalışırlar. Ancak karar vermekte zorlandıkları için problem yaşayabilirler.
- Yeni kavramlar ve düşünceler üretirler. Yetişkin bir insan gibi soyut ve çok yönlü düşünebilir hale gelirler.
- Ergenler düşünce ve duygularının sadece kendilerine özgü olduğunu kabul edeler.

²⁶ Gander - Gardiner, a.g.e, s.466.

²⁷ Turgay Gündüz, “İslam’ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimine Yeni Bir Bakış”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, **Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi-40**, Bursa, 2003, s.56.

- Ergenlikte idealizm kazanılır ve ergen kendi zihninde ideal bir dünya düzeni oluşturur.
- Ergenler kendilerine bir zarar gelmeyeceğini düşünürler. Kendilerini özel ve önemli gördükleri için “bana bir şey olmaz” mantığı içindedirler.
- Ergen nerede olursa olsun herkesin kendisiyle ilgilendiğini ve kendisini izlediğini düşünür.
- Toplumsal konulara ilgi artar ve sorumluluk alma isteğinde bulunurlar.

Görüldüğü üzere artık ergenler bilişsel gelişim dönemlerinde olayları kendi akıl süzgeçlerinden geçirerek yorumlamaya başlarlar. Soyut düşünme yeteneğinin gelişmesine paralel olarak evrensellik, ahlak, din, eşitlik gibi pek çok konuda fikir sahibi olup belirli bir tutum edinirler. Akıl yürütme, problem çözme, kuralları sorgulama bilişsel gelişim döneminde ergenin sahip olduğu yetilerdir. Geleceği ve gelecekteki olaylar üzerinde düşünür, onlara kafa yorurlar.

1.3.4. Ahlaki Gelişim

Ahlak kelimesi, huy, tabiat ve karakter anlamında kullanılmaktadır. Güzel huy, iyi özellikler ve davranışlar gibi manaları da içeren kelime terim olarak, insanın iyi ve kötü olarak nitelendirilmesine neden olan özellikleri ve bunlardan hareketle gerçekleştirdiği davranışlar demektir.²⁸

Ergenlikten önce olgunlaşmış bir ahlak anlayışından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü ahlaki gelişim genelde zihinsel gelişimle birlikte ilerleme gösterir. Dolayısıyla ahlaki gelişim soyut düşünce döneminin başladığı dönemden itibaren ortaya çıkmaktadır. Ahlaki gelişim dini gelişimle doğru orantılıdır. İkisi birbirini hem desteklemekte hem de olgunlaştırmaktadır.²⁹

Ergenlerde soyut düşüncenin gelişmesiyle beraber ahlak gelişiminden bahsetmek daha doğru olur. Ergen bu doğrultuda toplumdaki ahlaki tutum ve davranışları gözden geçirip kendi tutum ve davranışlarına yön verecektir. Öte yandan ahlaki kuralların toplumdaki topluma değişebileceğini kabul edecektir.

Ahlak, iyi ve doğru davranışlar bütünüdür ve insanların uymakla sorumlu oldukları davranışlar ve kurallardır. Kohlberg, insanların ahlaki bakımdan bir gelişme içinde

²⁸ Mehmet Aydın, “Ahlak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1989, s.1.

²⁹ Abdülkerim Bahadır, Ergenlik Döneminde Dini ve Ahlaki Gelişim”, **Ribat Dergisi**, Sayı 293, 2007.

olduğunu, bu gelişmenin yaşa ve zihni olgunluğa bağlı olarak aşama aşama gerçekleştiğini belirtmektedir. Ahlaki gelişme, Piaget'nin zihinsel gelişim basamakları gibi, Erikson'un kişilik gelişmesi aşamaları gibi aşamalar halinde gerçekleşmektedir. Kohlberg, altı aşama belirlemiştir. Ergenlik döneminde meydana gelen iki ahlaki gelişim aşaması şu şekildedir:

- **Karşılıklı kişilerarası beklentiler, bağlılık ve kişilerarası uyum aşaması:** Bu aşamada birey grupla ilgilenir ve grup normlarına uyum aşamasındadır. Doğru olmak, başkaları ile ilgilenmek, iyi olmak, sadık ve güvenilir olmaktır. Grubun beklentileri ve kuralları doğrultusunda davranmak gerekir. İyi olmak, başkalarını memnun eden, onlara yardımcı olan davranıştır. Bu aşamada insan davranışları hareketlerinin sonuçlarına göre değil, niyete göre değerlendirilir. Başkalarının sevilememek ve onaylanmamak kaçınılması gereken bir davranış biçimidir.

- **Sosyal sistem ve vicdan aşaması:** Bu evrede birey, toplumdan gelen görev ve kuralları kabul eder, toplumun haklarını korumayı amaçlar. Doğru davranma toplumun ve grubun refahı doğrultusunda davranmaktır. Başkalarının beklentilerine saygı duymak, bağlı olduğu kurum, grup veya topluma katkıda bulunmak bu ahlaki seviyedeki bireyin doğru davranma ölçütüdür. Bu düzeyde sosyal düzeni korumak ve toplum düzeyini korumak önemlidir. Otoriteye saygı göstermek ve onun vereceği cezadan sakınmak gerekir. Bu düzey evreleri 9 ile 15 yaş arasındaki çocuğun ve birçok yetişkinin ahlaki yargısını belirler.³⁰

Goldman, Piaget'in genel zihinsel gelişim teorisini şu sıralamayı ifade etmek için kullanır.

a) Din öncesi dönem: 5-7 yaş, dini anlayış peri masalı düzeyinde ve Tanrı anlayışı kaba bir antropomorfizme (Tanrıya insana dair benzerlikler atfetme) dayanır.

b) Alt dini düşünce dönemi: 7-11 yaş, daha somut ve maddeci bir seviyede olmasına rağmen mantıklı bir anlayış daha çok ön plana çıkar.

c) Kişisel dini düşünce dönemi: 11 yaş ve üzeri, gerçek olmayan yorumların mevcut olduğu daha soyut ve manevi bir anlayış dönemi.³¹

Ahlaki değişimin kültürden kültüre değişkenlik göstermesine rağmen zihin gelişimi ile yakından ilgisi bulunmaktadır.

---

³⁰ Kulaksızoğlu, a.g.e, s.90.

³¹ Straughan Roger, "Ahlaki Gelişim Dini Düşünce ve Davranışlar", çev. Abdulvahit İmamoğlu - Tuncay Aksöz, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.17, 2008, s. 23.

Ahlaksallığın üç temel yönü bulunmaktadır: Bilişsel, davranışsal ve duygusal. Bilişsel olarak, insanlar bir durumda yapılması ya da yapılmaması gereken şey hakkında düşünürler. Kavramlar, akıl yürütme, düşünme ve kategorileştirme, tutum ve değerler ile birlikte ahlaksallığın bu yönü bilişsel gelişim içerisinde yer alır. Davranışsal olarak, insanlar kendi ahlaki akıl yürütmeleri ile tutarlı olan ya da olmayan biçimde davranabilirler. Duygusal olarak, insanların neyi doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin inançları vardır ve bu duygular da düşüncelerine ve davranışlarına uygun düşebilir ya da düşmeyebilir.³²

“Ahlak gelişimi, ergenlikte değer özerkliğinin en geniş biçimde çalışılan yönüdür. Ahlak gelişimi çalışmaları hem akıl yürütmeyi (bireyler ahlaki ikilemlere ilişkin ne düşünürler) hem de davranışı (ahlaki yargı gerektiren durumlarda nasıl davranırlar) içerir. Bireylerin başkalarına yardım etmeye uğraştıkları olumlu toplumsal davranış çalışmaları bununla ilgilidir.”³³ Ahlaki eğitimi insanlar arası etkileşim sonucu ilerleyen ve belli bir sırada oluşan süreçtir. Bireyler ahlaki değerlerle ilgili bir problemle karşılaştığında çözüm sürecinde ahlaki duyarlılıklarını göz önünde bulundurmalıdırlar. Bu sayede ahlaki bakımdan gelişme gösterirler. Dolayısıyla bireylerin karar mekanizmalarında ahlaki bir gerekçelendirme olmalı ve buna uygun davranışlar sergilenmelidir. Çünkü gençlik çağlarında öğrenciler, sosyal kuralların, yasaların ve ahlaki yükümlülüklerin toplumsal koşullarını ve dayanaklarını anlamayı öğrenebilirler.³⁴ Yani hem ahlaki yargının hem de ahlaki yükümlülüklerin temel kaynağını belirlemeye çalışabilirler.

Ahlak gelişimi bireyin ruhsal, sosyal, zihinsel ve kişilik gelişimi ile paraleldir. Kişilik ve ahlak gelişiminin temelleri, çocukluk döneminin ilk beş yılında atılmaktadır. Ahlak gelişimi, kişilik gelişiminin bir alt sistemi ve onun ayrılmaz bir parçası olup benliğin gelişimi gibi kişiliğin diğer öğeleri ile birlikte, ergenlik ve gençlik çağında belirginleşerek hayat boyu gittikçe artan bir açıklıkla ortaya çıkar.³⁵

Çocuklukta vicdan gayet az gelişmiş olduğundan, çocuk yetişkinler tarafından kontrol edilir. Ergenlikte, çevrenin ondan beklentileri, doğruyu kendisinin bulmasını

---

³² Gander- Gardiner, a.g.e.,s.282.

³³ Steinberg, a.g.e., s.352.

³⁴ Nermin Çiftçi, “Liseli Gençlerde Ahlaki Yargı Yeteneği ve Ahlak Eğitimi”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi II, ed. Hayati Hökelekli, **Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-40**, Bursa, 2003, s.364.

³⁵ Mevlüt Kaya, “Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S.4, İstanbul, 1997, s.185.

isteme, bir iç kontrol gücü olan vicdanın gelişimini hızlandırır ve dış kontrol gereğini ortadan kaldırır. Suçluluk, utanma hissi yaşanır. Bu bakımdan ergenliğin ilk yılları ahlak konusunda en hassas olunan evredir. Buna karşılık, bu çağın ortaya çıkardığı yeni heyecan ve çeşitli arzuların oluşması onları şaşkına çevirir. Adalet duygusuna paralel onlar geleneklere, kurumlara, otorite olan her şeye karşı bir tavır sergilerler. Ergen anne ve babasının davranışlarını eleştirici gözle inceler. Diğer bir deyimle, birçok ergenlik çağı genci, adeta kendi kişiliklerini tamamlayabilmek için sevgiyle, saygıyla bağlandıkları yetişkinlerin söz ve hareketlerine dikkat ederler. Eğer bir kimse dürüst olmadığı halde, dürüstlük taslayarak menfaat elde etmek ve çıkar sağlamak için toplumun da onayladığı bir takım değerleri elde etmiş olursa, bu gibi durumlar karşısında hayret ve hayal kırıklığı yaşar ve bunu ahlaki bulmaz. İlave olarak, ahlaki davranışlarla dinin ilişkilerini düşündüğümüz zaman “kendi kendilerini yönetebilen kişilerin” gerçekten ahlak ve karakter sahibi oldukları kabul edilebilir. Çünkü bunların ahlak ve karakter anlayışlarının kaynağında sosyal normlara uygun bir hayat anlayışı ve yaratıcı davranışlarda bulunmak fikri yatar. Ergenlik çağının en belirgin ahlaki davranış özelliği kendi kendini yönetme yeteneğidir, denilebilir.³⁶

Ahlak gelişimi, çocuğun ailesinden veya çevresinden gördüğü davranışları taklit etmesiyle ortaya çıkar ve toplum tarafından kabul gören davranışlar desteklenir ve kabul edilmeyenler cezalandırılır.³⁷

Diyebiliriz ki insanda ahlaki şahsiyetin meydana gelmesi hem belli bir süreç içinde olur hem de davranış örneği vermekte bazı çevrelerin rolü özellikle büyüktür. İnsana ahlaki eğitimini aldığı ve şahsiyetini kazandığı yer, onun yakın çevresidir. Ailesindeki büyükler, okuldaki öğretmenleri, arkadaş grupları ahlaki kişiliğini şekillendirir. Ahlaki değerleri kazanmasını sağlar. Bunların etkileri insan hayatının ilk yıllarında, yani çocukluk ve ergenlik çağında çok büyük olur. Ergenlik çağının sonunda insan artık ahlaki şahsiyetini büyük ölçüde kazanmış demektir; kişilik büyük ölçüde yerine oturduğu için daha sonraki hayat tecrübesi onu fazla değiştirmez.³⁸

³⁶ Neda Armaner, **Din Psikolojisine Giriş**, C.I, Ankara, 1980, ss.101-102.

³⁷ Bonnidell Clouse, “Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik”, çev. Turgay, Gündüz, **U.Ü.İ.F.Dergisi**, S.9, C.IX, Bursa, 2000, s.725.

³⁸ Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yay., 6.b., İstanbul, 2010, s.17.

1.3.5. Kişilik Gelişimi

Kişilik, bireyin sosyal ve psikolojik tepkilerinin tümüne verilen bir isimdir. Aynı zamanda bir kimsenin kendine has belirgin bir özelliği olmasıdır veya bir bireyi diğerinden farklı kılan bütün ayırıcı özellikleri onun kişiliğidir. Kişilik, insanın tüm özelliklerini içine alan geniş kapsamlı bir kavramdır.³⁹ “Kişilik, bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak tanımlanabilir.”⁴⁰

Genel bir tanımla kişilik için, “doğuştan getirilen-sonradan kazanılan özellikler ve kültürel faktörlerin etkileşimiyle küçük yaşlardan itibaren şekillenen, değişmeye oldukça dirençli, o kişiye has kavrayış, düşünüş, karar veriş ve davranış özelliklerinin toplamı” diyebiliriz.⁴¹

Kişilik kavramına ilişkin yapılan tanımlamalarda kişiliğe yaklaşım iki şekildedir: Birincisi bireyin kendisi ve iç dünyası, diğeri ise, bireyin dış dünyası ve dış dünya ile olan ilişkileridir. Kişiliğin açıklanmasında, bireyin kendisini ve iç dünyasını vurgulayanlar, bireyin gerçekten ne yaptığına, davranış kalıplarına ağırlık verirler. Kişiliğin açıklanmasında bireyin dış dünya ile ilişkilerine ağırlık verenler ise, bireyin dış dünyadaki başkaları üzerinde bıraktığı etkilere ve izlenimlere önem vermektedirler. Bunlardan birincisi bireyin kendi iç dünyasına uyumu, bireyin benlik kavramı, kendine güven, kendini değerli ya da değersiz bulma, kendine güvenme, beklentileri, hedefleri, zayıf ve kuvvetli yönleri hakkındaki bilinci gibi bireye özgü niteliklerle ilgilidir.⁴²

Kişiliğin çekirdekleri yaşamın ilk yılında atılır, altı yaşında ana hatları belirir, ancak son biçimini alması ergenlik döneminin sonuna doğru olur. Kişiliğin oluşması uzun bir süreç olduğu için değişmesi de kolay olmaz. Kişilik bireyin çevresiyle sürekli etkileşimi ve uyumu sonucu oluşur.⁴³

“Kişilik gelişimini tek taraflı olarak yalnızca biyolojik şartlarla veya sosyal ve kültürel etkilere açıklayan teoriler, günümüzde yerlerini bütüncü görüşe bırakmak zorunda kalmışlardır. Artık kişilik, doğuştan getirilen eğilimlerin ve bireyin çevresine kendine has uyumunu tayin eden (çevre, eğitim, etkilere tepkiler) kazanılmış özelliklerin yapılaşmış

³⁹ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.93.

⁴⁰ Jerry M..Burger, **Kişilik**, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s.23.

⁴¹ İbrahim Gürses, **Dindarlık ve Kişilik**, Emin Yayınları, Bursa, 2010, s.22.

⁴² Adem Çelik, Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004, s.7.

⁴³ Yörükoğlu, a.g.e, s.81.

bütünü olarak anlaşılmaktadır. Bireyin doğuştan getirdiği kabiliyetleri onun kişiliğinin bir parçasını teşkil ettiği gibi, aynı zamanda onun şekillenmesinde önemli bir etkidir. İçinde yaşanan toplumsal ve kültürel çevrede öğrenme, örnek alma ve özdeşim yoluyla kazanılan özellikler, ait olunan kültürün kendine has ayırıcı değerleri, din ve ahlak anlayışı, türlü davranış biçimleriyle, toplumsallaşma sürecinde kurulan ilişkiler, kişiliğin gelişimini etkiler.”⁴⁴ Bu arada kişilik konusu işlenirken adı birlikte anılan ve ergenliğin önemli gelişim basamaklarından aynı zamanda bunalım kaynaklarından biri olan kimlik kavramı üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Kimlik oluşumu ilk ergenliğin hızlı biyolojik değişimlerinin geçtiği, bilişsel gelişimin soyut işlemler döneminin yoluna girdiği, akranlara uyma konusundaki yoğun isteklerin yatıştığı son ergenliğin bir görevidir. Ergenliğin bilişsel değişiklikleri, kimlik konularının araştırılması için bir zemin hazırlar. Ergenler olayları giderek soyut, sistemli ve geniş düşünebilirler. Varsayımları ve olasılıkları dikkate alabilirler, önermeler ve kuramlar oluşturabilir, tümdengelim ve tümevarımsal şekilde akıl yürütebilirler. Ek olarak, ergenliğin hızlı değişimlerinden gelen, bazen acı verici farkındalık onların daha araştırmacı ve analitik olmasını sağlar. Kendi düşünceleri ve duyguları üzerinde düşünmeye başlarlar, kendilerine bir takım sorular sorarak hayatlarını sorgularlar. Tipik olarak ergenler farklı olmaya çalışarak, anne babalarının ve toplumun normlarına başkaldırarak ve eski kimliklerini kendileri için oluşturdukları kimlikle değiştirerek kimliklerini aramaya başlarlar.⁴⁵

Sevgi ve özgürlük başta olmak üzere, tatmin edici bir hayat felsefesine, dünyadaki ve içinde yaşadığı toplumdaki yerini, rolünü ve görevinin sınırlarını tam olarak gösterecek bir “kimlik” kavramına olan ihtiyacı genç insanı arayışa yöneltmektedir. Çağdaş, kültürel ve toplumsal gelişmeler karşısında farklı rol beklentileri gençleri, ruhsal bir gerilim ortamında kimlik arayışlarını sürdürmek durumunda bırakmaktadır.⁴⁶

Psikanalist Erik Erikson kimlik algısının gelişmesinin ergenin yüzleşmesi gereken önemli bir görev olduğunu söylemektedir. Benlik kimliği biçiminde bu evrede yer alan bütünleşme, çocukluk özdeşimlerinin toplamından başka bir şeydir. Benlik çocukluk özdeşimlerini libidonun dönüşümleri, doğuştan getirilen temel üzerinde geliştirilen

⁴⁴ Hayati Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s.52.

⁴⁵ G. Lindzey - F..Thompson - B. Spring, **Gelişim Psikolojisi: Ergenlik ve Yetişkinlik**, çev. Figen Çok, A.Ü Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. XXVII., S.2, s.912.

⁴⁶ Hayati Hökelekli, **Psikolojiye Giriş**, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.45.

yetenekler ve toplumsal roller içinde sunulan olanaklarla bütünleştirir.⁴⁷ Eğer bu dönüşüm başarılı bir şekilde sağlanırsa bir kimlik duygusu geliştirir, kişisel değerleri ve dinsel inançları konusunda sağlam kararlar verebilir. Kim olduğunu anlar, bunu kabul ve takdir eder. Kimlik arayışındaki ergenler bazı gruplara katılır, kendilerini bazı davalara adar ya da okulu bırakıp bir durumdan diğerine sürüklenebilirler.⁴⁸

Bu noktada ergenin önemli çabalarından biri de toplumun onayladığı değerlere uygun varsayımlar geliştirebilmektir. Doğru ve yanlış kavramlarının oluşturulmasında kullanılan ölçüt, çocukluk döneminden farklı olarak yetişkin yaşamın gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir. Dolayısıyla ergenlik döneminde genç duygularını yönetebilme becerisine sahip olmalıdır. Ancak hızlı değişen çağdaş toplumda geçerli değerlere ulaşabilmek pek de kolay olmaz.⁴⁹

Kimlik duygusunun sağlıklı gelişiminin önemli bir göstergesi gencin içsel olarak hissettiği aynılık ve süreklilik duygusunun başkaları tarafından algılanan aynılık ve süreklilik durumuyla örtüşmesidir. Kimlik duygusunun cinsel, toplumsal ve mesleki bileşenleri bulunmaktadır. Kimlik duygusu gelişmiş gençlerde yakın ilişkiler içerisine girme ve bu ilişkileri sürdürme, iş hayatına atılma, eş seçebilme, toplum içinde erişkin rollerini üstlenebilecek sorumluluğa sahip olma becerileri gelişir. Belli bir yere bağlanma ve aidiyet duygusu, içgörü gelişimi kazanılır; başkalarına ve geleceğe yönelik ilgi ve merak artar, sosyal kurum ve kültürel gelenekleri kabul etme eğilimi doğar.⁵⁰

Ahlak aynı zamanda, daima insan kişiliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü kişilik davranışlarımızın temelini oluşturan, bütünlük sağlayan bir yapıdır. Davranışlarımızın büyük bir kısmı “iyi” veya “kötü” şeklindeki yargılarla değerlendirildiğine göre, biz bu tür yargılara konu olan davranışlara ahlaki davranış adını vermekteyiz. İnsan nasıl bir şahsiyete sahip bulunursa, yani onda ne türlü davranış eğilimleri varsa, ahlaki davranışları da bu eğilimlere göre olacaktır. Görülmektedir ki ahlak ile kişilik arasında çok sıkı bir bağ vardır, hatta bunları birbirinden ayırt etmek neredeyse imkansızdır. Beğenilen bir şahsiyet

---

⁴⁷ Erik H. Erikson, **İnsanın Sekiz Çağı**, çev. T. Bedirhan Üstün – Vedat Şar, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984, s.27., Bkz. Atkinson - Hilgard's, , **Introduction To Psychology**, Cengage Learning, United States, 2009, p.100.

⁴⁸ Burger, a.g.e., s.167.

⁴⁹ Engin Geçtan, “**Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**”, Remzi Kitabevi, 7.b., İstanbul 1993, s.92.

⁵⁰ Orhan Derman, “Ergenlerde Psikososyal Gelişim”, Adolesan Sağlığı II, **İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri**, Sempozyum Dizisi, No:63, Mart 2008, s.21.

sahibi olmak, her şeyden önce, beğenilen ahlaki davranışlarda bulunmak manasına gelir.⁵¹ Dolayısıyla ahlak ve kişilik birbirinden ayrılmaz bir ikilidir. İnsanın ahlakı kişiliğini şekillendirmesinde büyük rol oynar.

1.3.6. Sosyal Gelişim

Sosyal gelişme, kişinin içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilebilir bir biçimde davranmayı öğrenme sürecidir. Bu durum, ömür boyu devam eden bir süreç olduğuna göre insan büyüdükçe, farklı ortamlarda buldukça ve statüsü değiştikçe farklı tipte ilişkiler geliştirir. Ancak çocukluk dönemindeki anne-baba etkileşimi çocuğun gelecekte içine gireceği sosyal hayattaki ilişkilerini de belirler. Bu durum başkaları ile ilişki kurma biçimini belirleyen temel yoldur. Özellikle otoriteyi temsil eden birisi ile bir sosyal ilişki kurduğumuzda, çoğunlukla anne-baba ile kurduğumuz sosyal ilişkiyi model alırız.⁵²

İnsanın sosyalleşmesi çok karmaşık bir süreçtir. İnsan her gün karşılaştığı sayısız olayların ve çevresinde bulunan birbirinden kişilerin, içinde bulunduğu yaşam şartlarının, sosyo-ekonomik-kültürel koşulların, gelenek, kültür, örf ve adet, fiziksel çevre ve sayılmakla bitmek bilmeyen daha pek çok etkenin etkisindedir. Bu etkenlerin birbiriyle etkileşimi sonunda insan bir kişi olarak belirir. Bu etkenlerin oluşturduğu karmaşık bütün hiçbir zaman iki ayrı insan için aynı olamayacağından, hiç kimse bir diğerrinin tıpatıp aynısı değildir.⁵³ Başka bir deyişle, gençlik çağına özgü bedensel, ruhsal değişim ve gelişim, zihinsel süreçler, gencin içinde yaşadığı ailenin ve toplumun tepkisi, sosyal norm ve davranışlar toplumsallaşma sürecini etkiler.⁵⁴

Bir çocuğun sosyal gelişimi, büyük ölçüde davranışlarına yön veren ahlaki yargıların oluşumuna ve gelişmesine bağlıdır. Gerçekte toplumsal ilişkiler içinde davranışı yöneten ahlaki değerleri anlamak ve buna göre bireysel davranışlarını yönetme bilinci kazanmak, sosyal gelişimin önemli bir aşamasıdır. Çocuğun ahlaki yargıları doğru anlayıp yorumlaması ise bilişsel ve duyuşsal gelişimin yanı sıra, uyumlu bir sosyo-kültürel çevrede yaşamasına bağlıdır. Dolayısıyla bir davranışın çocuk tarafından doğru ya da yanlış değerlendirilmesi, daha çok davranışın başkaları tarafından nasıl karşılanacağına bağlıdır.

⁵¹ Güngör, a.g.e., s.17.

⁵² Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 74.

⁵³ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **Yeni İnsan ve İnsanlar**, Evrim Yay., 10.b., İstanbul, 2006, s.326.

⁵⁴ Özcan Köknel, **Kimliğini Arayan Gençlerimiz**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2001, s.19.

Çocuğun örnek alacağı olumlu davranış modellerinin varlığı, çocuğun ahlaki standartlarının yükselmesine ve davranışlarına daha kolay yön vermesine katkıda bulunur.⁵⁵ Bu durum ileride ergenin sosyal yönden davranışlarının zeminini oluşturur. Çünkü her insanın ilk iletişime geçtiği yer ailesidir. Birey aileden ne görürse davranışlarını çoğunlukla gördüğü biçimde yansıtır.

Görüldüğü üzere ahlak gelişimi ile sosyal gelişme ve toplumsallaşma arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal davranışlarımızda ahlaki bir yön bulunmaktadır. Mesela, yardımlaşma, küçüklere sevgi ve merhamet, büyüklere saygı ve itaat... gibi. Aynı zamanda başka insanları sevme veya onlardan nefret etme, yardım etme, paylaşma veya incitme ve bencillik yapma gibi birçoğu ahlaki anlam ve önem taşıyan, insanlar arası ilişkilerle ilgili olan davranış tarzlarını belirleyen tutum ve değerleri kazanmaktadır. Toplumda insan ilişkilerini düzenleyen kural ve değerlere uyulması yönünde zorlayıcı bir talep ve teşvik vardır. Çocuk bu talepleri “içselleştirme” yoluyla tedrici olarak öğrenir ve benimser. Bu toplumsal talep ve beklentilerin önemli bir kısmı vicdanının içeriğini oluşturur. Bir içsel kontrol aracı, davranış ölçütü olarak işlev gören norm ve değerler zihinsel gelişime paralel olarak, çeşitli görünüm ve değişimlere maruz kalabilmektedir.⁵⁶

“Böylece ahlaki gelişim ile sosyal gelişme ve toplumsallaşma, yani kültürel davranış standartlarına uymayı öğrenme arasında kesin bir ayırım yapmanın çok güç olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak bakıldığında, toplumsallaşma süreci, çocuk bakımı ve eğitim yoluyla aktarılan sosyal öğrenme örüntüleri, benliğin ve dilin kazanılmasını; sosyal rolleri olduğu kadar ahlaki normların öğrenilmesini de içermektedir.”⁵⁷ Dolayısıyla ergenlik döneminde öğrenilmiş olan sosyal norm ve davranışlar genci ahlaki, sosyal, kişilik açısından etkileyecektir.

Toplumsal gelişme bilindiği gibi ilk olarak ailede başlamaktadır. Bu bağlamda ergenin toplumsallaşma süreci aslında çocukluk döneminde başlamış ve ergenlik döneminde ise bu süreç ailesinin yanı sıra okuldaki öğretmenleri ve arkadaş grupları ile birlikte toplumsallaşma devam etmektedir. Bu toplumsallaşma sürecinde ergen için önemli gördüğü konularda ailesi, hâlâ bir başvuru kaynağı olmaya devam etmektedir.⁵⁸

---

⁵⁵ Aydın, a.g.e.,s.55.

⁵⁶ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, a.g.e., s.12.

⁵⁷ A.g.e., s.13.

⁵⁸ Mustafa Koç, “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.17, Yıl 2004/2, ss. 231-256.

Ancak ergen birey, sosyal karşılaşmalarda beceriksizlik, kendisini doğru ifade edememe, toplantı ve arkadaş ortamlarında nasıl davranacağını bilememe, karşı cinsle konuşma ve arkadaş edinme konularında endişe duyarlar. Ancak ergenlerin bu kaygılardan sosyal hayattan kendilerini kopararak bu gerilimden kurtulmaya çalışmaları anlamsızdır.⁵⁹ Çünkü insanlar çeşitli sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını ancak herhangi bir gruba dahil olarak ya da akranlarıyla belli aralıklarla bir arada bulunarak karşılayabilir. Zira akran ve arkadaş grupları ergen için sosyalleşmenin önemli bir adımıdır.

Ergen bu süreçte sosyal baskı ve münasebetlerin farkına varmaya başlar. Ergeni bu dönemin özelliği sayılan gruba uyma ve gruba bağlılık durumunu oluşturan işte bu duygululuktur. Grubun dışında kalmak ve grubun modasından ayrılmak onun için üzücü olur. Aynı çeşit giyinmeyi, aynı dili kullanmayı, aynı dili konuşmayı ister ve aynı eğlencelerden hoşlanırlar. Beğenileri benzer yönde gelişir.⁶⁰ Sosyal ilişkiler ve yaşlılar arasında saygın bir yer edinmek oldukça önemlidir. Gençlerin kendi aralarında oluşturdukları arkadaş gruplarının onay ve kabulü büyük önem taşır. Popüler olmak, sınıf ve okul ortamlarında ön planda olmak gençler için önemlidir. Akran grubun onayı veya kabul etmemesi bazen gencin hayatında anne baba veya öğretmenlerinin etkisini azaltabilir. Gencin özsaygı ve özgüveninin oluşmasında belirleyici olabilir. Birbirine sadakatle bağlı ve oldukça yakın olan akran grubu gençler, aralarında geliştirdikleri bazı kurallara göre davranma eğilimi gösterirler. Kendi gruplarını diğerlerinden ayıracak farklı bir tarz oluştururlar. Mesela okulda ve ailesinde düzgün bir şive üzere dil eğitimi aldığı halde, grubun karar vermiş olduğu şiveye göre konuşurlar. Gramer kurallarına aykırı ya da argo kelimelerle konuşmak gibi. Ergen için grupta istenmemek kadar daha büyük felaket yok gibi denebilir.⁶¹

Yine ergenlik dönemindeki genç, tutum ve davranışlarını örnek alacağı, kendisine rol model olacak uygun bireylere ihtiyaç duyar. Modelin kişiliği sosyal gelişme açısından önemlidir. Bu ergen için en etkili örnekler öncelikle kendi anne ve babasıdır. Erkek çocuğun baba ile kız çocuğun anne ile özdeşlik kurması gerekir.⁶² Anne ve babanın ev içi

---

⁵⁹ Züleyha Akyüz, Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s.38.

⁶⁰ Luella Cole - John J.B., Morgan, **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, çev. Belkıs Halim, Vassaf, Milli Eğitim Basımevi, 2b., İstanbul, 1975, s. 173.

⁶¹ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.119.

⁶² A.g.e., s.86.

rollerindeki eksiklikleri veya hataları ergenin uygun olmayan modellere yönelmesine yol açar, bu da ergenin gelişiminde olumsuzluklara neden olabilir.⁶³

Ergenin kendisi için uygun rol modeller bulması bu dönemde çok önemlidir. Aile içinde meydana gelen huzursuzluklar, sıkıntılar ergenin sosyal hayatta uyumsuzluk yaşamasına neden olabilir. Bu yüzden ergen ailede başarılı bir toplumsal süreci öğrenmelidir. Aksi takdirde gencin dışarıda farklı sosyal çevrelere girip sosyal ve ahlaki açıdan sıkıntı yaşaması mümkündür.

1.3.7. Dini Gelişim

Ergenlik döneminde dikkate alınması gereken en önemli noktalardan biri de dini gelişimdir. Zira dini gelişim soyut düşünceyle beraber başladığı için ergenin bu dönemde din hakkında pek çok sorusu olmaktadır. Sorularına aldığı karşılık ve gözlemleri ergenin ileriki yıllarda din algısına önemli ölçüde etkide bulunacaktır.

Din psikologları tarafından ergenlik ile ilgili yapılan çalışmalarda, genel olarak bu dönemdeki dini gelişimin dini uyanış, dini şüphe ve çatışmalar, suçluluk ve günahkarlık duygusu, tevbe ve dine dönüş ve dini inanç ve tutumların netleşmesi evrelerinden oluştuğunu ifade edebiliriz. Bu dönemlerden dini uyanış dönemi, 12- 14 yaşları arasında zihin gelişimi ile ruhi yapının işleyişini bozan duygusal karışıklıklar durumunda ortaya çıkarken; dini çatışma dönemi, 14-18 yaşları arasında bağımsızlık duygusu ve tenkitçi düşüncenin gelişmesiyle ortaya çıkar. Dönemin sonlarına doğru ise 17-18 yaşlarından sonra dini arayışlar, bocalamalar, şüphe ve kararsızlıklar yatıştır ve din ile ilgili kesin kararlar kendisini açıkça gösterir.⁶⁴

Dini değişme ve gelişme açısından ergenlik döneminde görülen başlıca özellikler şunlardır:

- **Soyut düşünme yeteneği gelişmiştir.** Ergenliğin ilk döneminde gelişmeye başlayan bedensel ve ruhsal gelişimler kişiyi kendisini ilgilendiren konuları belli bir oranda bağımsız düşünmeye sevk eder. Diğer sorunlar gibi dini konular da ergenin problemleri arasında yer alır. Ancak bu dönem ergenin geniş bir dini bilgiye sahip olması ya da kendine has bir din görüşü belirlemesi demek değildir. Ergen sosyal ve bilişsel gelişimle birlikte ergen küçüklüğünde anne babasından ya da çevresinden duyduğu dini inanç ve

⁶³ A.g.e.,s.86-87.

⁶⁴ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, TDV Yayınları, 7.b., Ankara, 2008, ss.267-280.

düşünceleri yeniden gözden geçirmeye başlar. İnanç alanında birbirinden farklı görüş ve düşüncelerin varlığı ergende bunları inceleme arzusu uyandırır. Artık ergen dini hususları bir konu olarak düşünme dönemine girecektir.⁶⁵

Daha önce Allah'ı insana ait modeller içinde düşünen çocuk, ergenlik döneminde, insana benzeyen bir Allah düşüncesinden tamamen kurtulur. Tek, eşsiz, değişmeyen, tüm alemin yaratıcısı, her yerde her an olan, canlı ve ölümsüz bir Allah düşüncesine ulaşır.⁶⁶ Fakat bu konudaki güçlükler bütünüyle sona ermiş değildir. “Bazı ergenler, Allah'ın varlığı konusunda uzun düşünce denemelerine girerler; zihnin sebeplilik ilkesinin onlara ulaştırdığı sonuç, Allah'ın varlığı ve yaratıcılığına olan inançlarında bir canlanma ve güçlenme olsa bile “Zorunlu Varlık” kavramı henüz onlar için kolay anlaşılır bir şey değildir. Ergenliğin asıl bunalımlı safhasına girmeden önceki bir-iki yıl içerisinde dini ilginin yüksek bir seviyesi yaşanır. İbadetleri yerine getirme, camiye ve cemaate katılma, helal-haram, günah-sevap gibi konulara karşı ilgi ve duyarlılıkta belirgin bir artış müşahade edilir. Fakat bu “saadet devri” çok sürmez ve ergenliğin kendine has bunalımlarının baş göstermesiyle, din de bundan nasibini alır.”⁶⁷ Çünkü ergenin hissedeceği bağımsızlık duygusuyla birlikte çevresindeki pek çok otoriteye karşı başkaldırma eğilimi içinde olacaktır.

Öte yandan gencin yetiştiği çevre, anne baba, arkadaş, köy veya mahalle, onun dine yönelişi üzerinde etkili olur. Diğer taraftan bazı acı tecrübeler ve tabiat olayları da dini düşüncelerin uyanışına yardım eden sebepler arasındadır. Sevdiği birinin çaresiz bir hastalığa tutulması, ölümü, deprem veya sel felaketleri, şiddetli bir gök gürültüsü, şimşek çakması, kırdan gün doğuşu ve batışı vs. gencin dini uyanışında farklı derecelerde rol oynayabilir. Ayrıca gencin dini duygularının gelişmesine okunan kitapların, öğretmenlerin, din büyüklerinin, dua ve musiki parçalarının, içinde ibadet edilen caminin yarı aydınlık ve sessizliğinin, topluca getirilen tekbir ve amin seslerinin de önemli etkisi olur.⁶⁸

• **Dini konularda kararsızlık ve şüphe hakimdir.** Bu dönemde bedensel gelişme yanında zihinsel yönden de gelişen ergen, çocukluk çağındaki pasif halinden sıyrılıp kendini ilgilendiren konuları bir oranda bağımsız düşünmeye başlar. Dini konular da ergenin merak ettiği konular arasında yer aldığından bunlar üzerinde de düşünür ve

⁶⁵ Armaner, a.g.e., s.97.

⁶⁶ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, 5.b., İstanbul, 2010, ss.171-172.

⁶⁷ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, a.g.e., s.269.

⁶⁸ Peker, a.g.e., s.172.

inançlarını gözden geçirir. Dini emirler ve yol göstermeler karşısında kendi durumu hakkında değerlendirmelerde bulunur. Dinine ait bazı noktalarını daha doğru bulurken bazı noktalar hakkında da ondan şüphe etmeye başlar. Şüphe ergenlik döneminin ana problemlerinden biridir.⁶⁹

“Dini şüphe olayı, olgun bir dini yaşayışa ulaşmada dini şüphe tecrübesi, önemli katkılarda bulunabilir. Bu anlamda dini ilginin bir başka ifadesi olarak kabul edilen ergenlik dönemi dini şüphelerinin, genelde arayışa dayandığı söylenebilir. Buna göre, fonksiyonları ve sonuçları itibariyle dini şüphelerin, ergenlik sonu dini tercihleri belirlemede önemli görevler üstlendiği inkar edilemez.”⁷⁰

Aslında din psikolojisi açısından bakıldığında ergenlik bir taraftan “dini uyanış” ve “dine dönüş”ün ortaya çıktığı en karakteristik dönem iken diğer taraftan da dini şüphe ve kararsızlıkların en yoğun olarak geliştiği, çelişki ve çatışmaların gittikçe artış gösterdiği buhranlı bir dönemdir. Ergenliğe yaklaşırken çocuk, psikolojik yapısında ortaya çıkan değişmelerin etkisiyle daha istek ve heyecanla yapmaya çalıştığı ibadetlerini aksatmaya başlar. Aslında ibadetleri yerine getirme noktasındaki bu gevşeme daha sonra ortaya çıkacak olan dini şüphe ve kararsızlığa bir temel teşkil edecektir. Ergenliğin ilk döneminde şüphe ya da inkardan ziyade güçlü ya da zayıf bir iman ve inanma gerçeği söz konusudur. Çünkü şüphenin olması için bir varlığa inancın olması gerekir. İnancın olmadığı yerde şüpheden bahsedilemez.⁷¹

Ergenin dini şüphelerinde belirli nedenler vardır. Ergen iç dünyasını keşfetmekle birlikte bağımsızlığını kazanmaya çalışmaktadır. Bütün önceki hayatı çocuksal bağımlılığın çizgisi altında yaşanmış olduğu gibi, ekseriya bütün himayelerden kurtularak sadece bağımsızlığa ulaşma duygusunu taşımaktadır. Fakat ergene din, kendisine bir bağımlılık teşkil edecek önemli ve temel otorite olarak görünebilir. Bağımlılıktan kurtulmaya çalışan ergen için de din isyan duyguları uyandırabilir. Din otoritesini kabul etmek istemeyebilir. Ergen artık yetişkinlere aynı bağımlılığı göstermez ve onların otoritesinin azalması, o zamana kadar taklit yoluyla öğrenmiş ve benimsemiş olduğu ergenin dini düşünce ve anlayışını sekteye uğratar. Hayatın sentezini, zihinsel ve psikolojik gelişimin etkisiyle tenkitçi ve güvensizlik tutumuyla sergileyen ergen, dini inançlarını

⁶⁹ A.g.e., s.172.

⁷⁰ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, ed. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, ss.255-256.

⁷¹ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, **Diyanet Dergisi**, S. 233, Mayıs 2010, s.14.

yeniden düşünür. Tenkidi serbestliğin uyanması zorunlu olarak, onun için' dini gerçeğin artık pek açık olmadığını gösteren tecrübesini içine alır. İman şüphesi, çocukluk inancından kişisel tasdike geçirir. Aynı zamanda, kendine has iç dünyasının çok duygusal keşfine bağlı olsa bile söz konusu köklü karakteri nedeniyle, bütünüyle şüphenin üstünlüğü anlaşılır.⁷²

Ergende bağımsızlık duygusunun uyanması daha önce itirazsız kabul edilen görüşleri tenkitçi anlayışıyla yeniden gözden geçirilmesine sebep olmaktadır. Bundan dolayı ergenin anne-babasıyla olan ilişkileri gergin olmaktadır. Bir taraftan ailesini tenkit edip sınırlarını kendisinin belirlediği bir hayatın olmasını isterken, diğer taraftan anne-babaya karşı gelmeyi yasaklayan dini inanç ve emirler karşısına çıkmaktadır. Bütün bunlar ergende kararsızlıkla beraber çelişkili bir durumun ortaya çıkmasına ve ergenin ikilemde kalmasına neden olmaktadır. Başta anne babaya olmak üzere her türlü otoriteye karşı isyankar duygular meydana gelir. Ergenlerin arkadaş grupları içerisinde de bir takım alt kültür ve değerler sistemi geliştirmesi otoriteye isyan eğilimlerini daha güçlendirecektir.⁷³

Bağımsızlık duygusu ve benliğin gelişimi birlikte oluşan tenkitçi düşünce ve anlayış neticesinde ergenler dini inanç ve uygulamaları da tenkit süzgecinden geçirmektedirler. Ergen akılla ispatlanamayan her şey karşısında tenkit ve güvensizlik tutumunu göstermektedir. Eğer dini inanç günlük yaşantısında veya okulda öğrendikleriyle ters düşüyorsa ergenlerde dini şüphe ve kararsızlık eğilimleri ortaya çıkmaktadır.⁷⁴ Zihinsel ve kültürel yetenekleri oranında aldığı eğitim, öğrendiği farklı ve yeni görüşler onda bir takım gerçeği öğrenme ve araştırma eğilimini arttıracak, böylece 13-17 yaşlarındaki ergen, çocukluk döneminde kabul etmiş olduğu olduğu dini duygularını eleştiriye tabi tutacaktır. Zaman zaman dini konularda arkadaş gruplarıyla ya da yakın çevresiyle yaptığı tartışmalar dini kavramların onda daha bilinçli olarak ele alınmasını ve yerleşmesini sağlar. Bu bakımdan ele alınınca, ergenlik çağı dini bir uyanış ya da kişisel karar verme dönemidir. Bu uyanış evresinde, dini duygu ve düşünceler yeniden düzenlenir ya da çocuklukta inanılanları toptan reddetme eğilimi gösterilir. Çocukluk inançlarının eleştirisi kuşkuyu, kuşku ise eleştiriye destekler. Ergen özellikle ibadet, ahiret, günah

---

⁷² Antonie Vergote, "Ergenlikte Din", çev. Fırat Erdoğan, A.Ü.İ.F.D., C..XXIV, Ankara, 1981, s.589.

⁷³ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, a.g.e.,s.270.

⁷⁴ A.g.e., s.271.

kavramları üzerinde düşünceleri yoğunlaşır. Bu sebeple bilim adamları ergenlerde din krizinin en yüksek yaşı olarak 17'nci yaşı gösterirler.⁷⁵

Ergenlik çağı gençlerde dini şüphe ve çatışmaların doğmasında etkili olan faktörler şunlardır:

- 1) Bağımsızlık duygusunun uyanmasına bağlı olarak gelişen her türlü otoriteye karşı çıkan isyankar eğilim.
- 2) Cinsel gelişimin hızlanması ve suçluluk duygusunun belirmesi; nefsanî istek ve arzuların dini ahlak kurallarına başkaldırması.
- 3) Hayatın boş, anlamsızlığı ve mantıksızlığı düşüncesinin etkisi.
- 4) Alınan dini eğitim yetersizliği sebebiyle başarısız bir dini sosyalleşmenin ortaya çıkması.
- 5) Gerçek hayatta karşılaşılan olaylar ve bazı bilimsel teorilerin dini inanç ve öğretilere ters düşmesi ya da çelişkili görülmesi.
- 6) Dindarların ve din görevlilerinin tasvip edilmeyen bazı durum ve davranışları.
- 7) Dini konularla ilgili bilgi eksikliği ve rehbersizlik.⁷⁶

“Dini duygu, ilgi ve düşüncelerle yoğrularak olgunlaşan dini yapı, irade ve şuur seviyesine yükselerek ergenin tüm kişiliğini etkileyecek yeni bir değişimi gündeme getirir. Bu aşamada ergen için din, kişiliğini şekillendirebilecek en güçlü güdüler arasındaki yerini almış olur.”⁷⁷

• **Vicdan gelişimi hızlıdır.** Bu aşamada ergenler, esnek hareket edecek bir yetenek kazanırlar. Her şeyi aklın süzgecinden geçirme eğilimindedirler. Bunun sonucu olarak vicdan oldukça yüksek bir düzeye erişir. Kişi artık kendi kendini denetleyebilir. Davranışları istediği biçimde olmazsa ya da yapmak istediği şeyde bir başarısızlıkla karşılaşarsa “suçluluk duygusu” duyar, çevresindekilerin yüzüne bakamaz. Böyle bir “vicdan ölçütü” ile başkalarını da değerlendirir. “Hak” ve “eşitlik” kişinin davranışlarına egemen olur. Haksızlık yapan, eşit davranmayan kimselere karşı sert tepkiler gösterirler. Özellikle ergenliğin ilk yıllarında görülen bu durum, ergenliğin sonlarına doğru kısmen azalır; fakat yaşam boyunca devam eder.⁷⁸

⁷⁵ Armaner, a.g.e., s.98.

⁷⁶ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, a.g.e., ss.272-273.

⁷⁷ Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, a.g.m., s.256.

⁷⁸ Cavit Binbaşıoğlu, **Eğitim Psikolojisi**, Binbaşıoğlu Yayınevi, 4.b., Ankara, 1978, s.217.

Daha öncede ifade edildiği gibi ergenliğin son dönemi, genellikle 15-17 yaşından başlayıp 21 yaşın sonuna kadar sürer. Bu dönemde de bedensel ve zihinsel gelişmeler devam eder. Ergenliğin ilk çağlarına göre bu dönemde kişinin daha çok olgunlaştığı, duygu ve heyecanlarının sükûnete erdiği, dengeli ve iyi olma halinin arttığı ve yetişkinlerle ilişkilerinde düzelmeler olduğu görülür. Bu dönemde kişi olaylara daha gerçekçi bakmakta ve daha az duygusal bir yaklaşımla sorunlarını çözmeye çalışmaktadır. Bütün bunlar neticesinde sosyal ilişkileri düzene girmekte; benmerkezci ve duygusal tutumlarından vazgeçerek hoşgörülü ve realist bir anlayışı benimsemektedir.⁷⁹

Din konusunda gittikçe şüphecilikten sıyrılarak dini inançlarında kararlılık görülmeye başlar. Ergenlerin büyük çoğunluğu, daha önce benimsemiş ve kabul etmiş oldukları inançlarını aynen muhafaza ederek ya da çok az bir değişikliğe uğratarak benimserler. Ergenliğin son döneminde gelinen bu noktada okunan dersler, arkadaşlar arasında dini konularda yapılan tartışmalar ve onların dini tutum ve davranışları, kişinin zihni yönden olgunlaşması ve fikirlerini daha doğru değerlendirmesi, ders dışı okunan kitaplar, bazı öğretmenlerin ve çevrenin etkisi, dindarların ve din adamlarının tutumları en çok etkili faktörlerdir. Ailenin etkisi bu dönemde görülmekle beraber ergenleri daha az etkilemektedir.⁸⁰

Böylece dini anlama, tenkit etme ve isyan etme şeklinde ortaya çıkan tedirginlik ve kararsızlıklar gencin belli bir birikim elde etmesiyle dine yeniden dönüşüne ve dini tutumların belirginleşmesine sebep olur. Artık ergenlik döneminin şüphe ve kararsızlık dönemi geride kalmış ve din ile ilgili tutum ve kararlar düzene girmiştir.⁸¹

“Kısaca ergenlik çağı, iradeyi harekete geçirecek bir buhran havasının, derin ruhi bunalımların yaşandığı bir dönemdir. Ergeni içten ve dıştan çepeçevre kuşatan karmaşık etkiler, onu dini gelenek ortasında belli bir yönde tercih yapmaya ve kesin bir tutuma bağlanmaya zorlar.”⁸²

---

⁷⁹ Peker, a.g.e.,s.174.

⁸⁰ A.g.e.,s. 175.

⁸¹ M.Naci Kula, **Kimlik ve Din**, Ayıışı Kitapları, İstanbul, 2001, s.56.

⁸² Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, a.g.e., s.66.

Sonuç olarak ergenlik bedensel, toplumsal, bilişsel, ahlaki ve dini olgunlaşma dönemidir. Bu dönemde bir ergenin başarması gereken gelişim görevleri vardır. Bu görevlerin listesini Havighurst geliştirmiştir. Bu görevler;⁸³

- **Fiziksel değişikliklerini kabul etmek ve bedenini etkili biçimde kullanmak:** Ergenlik bir dizi hızlı bedensel değişimle biyolojik olarak başlar; bu değişimler büyük ölçüde bir insanın yetişkin boyuna, ağırlığına, bedensel ve cinsel özelliklerine kavuşmasını sağlar. Bunun sonuçlarından herkes hoşnut kalmaz. Bir kız ya da erkek çocuk kendini çok kısa ya da çok uzun bulabilir, umduğu kadar yakışıklı ya da güzel olmadığını düşünebilir. Herkes kendine “Ben normal miyim?” sorusunu sorar. Buradaki gelişim görevi bedensel özelliklerini kabul etmeyi ve onları en iyisi saymayı öğrenmektir.

- **Erkek ya da kadın bir toplumsal rolleri gerçekleştirmek:** Hızla değişen bir dünyada bu görev bir ergenin bugün yapmak zorunda olduğu düzenlemelerin en önemlilerinden birini oluşturmaktadır. Ancak bugün birçok kişi cinsler arasındaki benzerlikleri farklılıklardan daha çok vurgulamaktadır. Anne-babaların, öğretmenlerin ve ergenlerin kendilerinin, yakın geçmişten kesinlikle farklı olan şimdiki bir zamandan köklü biçimde ayrılan bir geleceğe hazırlanma konusunda kafaları karışmaktadır.

- **Her iki cinsten yaşıtlarıyla yeni ve daha olgun ilişkiler kurmak:** İlk ergenliğin büyük ölçüde aynı cinsten arkadaşlarla kurulan yaşıt grupları şimdi yerini daha olgun kadın-erkek ilişkilerine bırakmalıdır. Ergen, karma bir grupta gülüşmeden, kızarmadan, çekinmeden, kendisini düzgün bir biçimde ifade edecek biçimde ne söyleyeceğini ve nasıl söyleyeceğini, yetişkinlerin yer aldığı toplumsal etkinliklere nasıl katılacağını öğrenmek zorundadır.

- **Anne babadan ve diğer yetişkinlerden duygusal bağımsızlığı gerçekleştirmek:** Anne-babanın koyduğu sınırlara karşı çıkıp bağımsız olmaya çalışan ergenler, genellikle, önceden izin almadan, ardından da hesap vermek zorunda kalmadan arkadaşlarıyla vakit geçirmek isterler. Fakat bağımsızlığın getirdiği özgürlükle birlikte, anne-babaya ve diğer yetişkinlere duyulan sevgi ve saygıyı içeren bir başka boyut daha vardır. Bu boyut vermeyi ve almayı, her iki tarafı da anlamayı gerektirir.

- **Ekonomik bağımsızlık için hazırlanma:** Toplumun gitgide karmaşık olması ve teknolojinin gelişmesine paralel bir meslek seçimini çoğu kişi için zor bir süreç ve daha çok kişisel bir karar haline getirmiştir. Bu noktada kuşkusuz en büyük değişim kadınlar

⁸³ Gander - Gardiner, a.g.e., ss.440-443.

açısından ortaya çıkmıştır; kadınların çoğu tıp, hukuk, mühendislik gibi eskiden erkeklerin egemen olduğu alanlarda evliliği meslekle kaynaştırmak istemektedir. Bu sebeple ergenlik yılları genç insana gelecek için bir plan ve hedef koymasına, geleceği hakkında karar vermesi için zaman sağlamaktadır.

- **Evliliğe ve aile yaşamına hazırlanma:** Bu gelişim görevi birçok açıdan yukarıda bahsetmiş olduğumuz görevlerde ilerleme olmasına bağlıdır. Ancak bazı ergenler evlenmeyi ve aile kurmayı zevkle beklerken, bazıları ise çekingenlik ya da korku hissederler. Açıkça bir bireyin bu alandaki tutumu, başarısı ya da başarısızlığı hem kültürden ve sosyoekonomik düzeyden, hem de aile deneyimlerinden etkilenir.

- **Toplumsal bakımdan sorumlu bir davranışı istemek ve gerçekleştirmek:** Ergen bir yetişkin olarak; siyasal, dini ve toplumsal görevlerini yerine getirmeyi, vergi ödemeyi ve oy vermeyi öğrenmelidir. Genellikle bu toplumun sorunlarının ve ilgilerinin bireyden önce geldiği, bunun mantıksal olarak bizi ergenliğin sonuncu gelişim görevine götürdüğü anlamına gelir.

- **Davranışlarına yön verecek değerler ve ahlak sistemi kazanmak bir ideoloji geliştirmek:** Bebeklikten ergenliğe kadar bir birey üzerinde anne-babaların, yaşlıların, okulun, dinin emir ve yasaklarının hayatını düzene koymada bir dizi standart oluşturmaya yardımcı olmak üzere birleşirler. Bu değerler bireyin benliğine katılır ve hem toplumu hem bireyselliği yansıtır. Örneğin, bir birey geleneksel bir dinin ilkelerine uygun olarak hayat tarzı benimser ya da çeşitli dini ya da ahlaki sistemlerin öğelerinden oluşan özel bir ideoloji geliştirebilir. Bu gerçekleştirildiğinde dünyadaki yeri ve diğer bireylerle ilişkileri tanımlamak için bir yöntem var olmuş demektir.

2. DİN

Arapçada din kelimesi muhtelif manalara gelir. Sözlükte yol, şeriat, hesaplama, bir inancın kaideler bütünü gibi değişik anlamlara gelmektedir.⁸⁴ Üstün gelmek, zorla istediğini yaptırmak, hüküm, emir, başkalarını itaate zorlamak, kulluk, hizmet, şeriat, kanun, yol, mezhep, ceza, mükafat, hesap gibi anlamlarda kullanılır.⁸⁵

⁸⁴ Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Yazar Yayınları, 24.b., Ankara, 2011, s.394.

⁸⁵ İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1983, s.13.

Allah tarafından konulan ve Allah'ın vazifelendirdiği peygamberler vasıtasıyla akıl sahibi insanlara tebliğ edilen, onlara dünya ve ahirette saadet yollarını gösteren bir sistemdir.⁸⁶

Dinlerin çeşitli şekillerdeki tanımları akademisyenlerin kendi ilgi alanlarına göre dini incelemelerinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle din kavramı üzerinde uzlaşılan ortak bir tanım yoktur.

İnanma ihtiyacı insanda doğuştan vardır. Yeryüzünde var olduğu ilk günden beri insanoğlu, duyu vasıtalarıyla kavrayamadığı ama karşı konulmaz bir şekilde bağlanmak zaruretiyle duyduğu kendi dışında, yüce ve üstün bir güce yönelmiştir. Eğer inanç, belirli kaideler ve sistemlere dayanırsa o zaman “din” gerçeği ortaya çıkar. Bunun için dinler de insanlar kadar eskidir.⁸⁷

İslam bilginleri de din kavramını çeşitli şekillerde açıklamaya çalışmışlardır. Seyyid Şerif Cürçani dini, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağırarak ilahi bir kanun⁸⁸ olarak tanımlamaktadır. Seyyid Hüseyin Nasr'a göre din, insanı gerçeğe bağlayan şeydir. Her din esas itibarıyla doktrin ve metod olmak üzere iki unsuru içermektedir. Doktrin olarak din, mutlak olanı nisbî olandan ayıran, ikinci olarak da hakikat üzerine düşünmeye, mutlak olana bağlanmaya, insan varlığının gaye ve anlamına uygun biçimde Allah'ın iradesine göre yaşanmaya elverişli bir metottur.⁸⁹

Dinin soyut kavramı, Batı'da, önce Roma İmparatorluğu'nda oluşmaya başlamıştır. Romalıların bu amaçla kullandıkları “religio” kelimesi sonradan bütün Hristiyan Batı dünyası için kullanılmıştır. Çiçero “religio” için “Bir kimsenin layık olan her varlık ve özellikle de kutsal bir varlık karşısında kendi derununda duyduğu bağlılık ve saygı” diye tanımlamaktadır.⁹⁰

Paul Tiliche'ye göre din, hususi özneler, semboller ya da kavramlarla görülen soyut bir ideayı ifade eden manevi varlıkla ilişkiye yönelik “nihai bir ilgidir.”⁹¹

Birçok Batılı akademisyen, dini, özsel ve işlevsel olmak üzere iki kategoride toplar. Özsel tanımlarda din Tanrı, Kutsal, Tabiat-üstü, Gerçek gibi aşkın bir varlığa inanmakla

⁸⁶ Doğan, a.g.e., s.394.

⁸⁷ İbn Kesir, a.g.e., s.3.

⁸⁸ Günay Tümer, “Din” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.IX, Ankara, 2013, s.314.

⁸⁹ Tümer, a.g.md., DİA, C.IX, s.314.

⁹⁰ Ahmed Yüksel Özemre, **Din ve Misyonerlik**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s.14.

⁹¹ Paul Tilich, **Ahlak ve Ötesi**, çev. Aliye Çınar, Elis Yayınları, Ankara, 2006, s.22.

sınırlandırılır. Sosyal ve psikolojik yaşantımızı kapsamaz. İşlevsel tanımlarda ise, din, pragmatik açıdan ele alınır. Kutsalı ya da aşkın bir varlıktan ziyade din toplumsal düzeni sağlayan, kaosu engelleyen bir araç olarak görülür. Comte ve Durkheim'e göre hayat için yararlıysa din gerçektir.⁹²

Antonie Vergote dini, tabiatüstü bir varlık ya da varlıklar ile ilişkili olan birtakım işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünü olarak tanımlar.⁹³ William James dini, insanların ilah olarak inandıkları varlıklarla, huzurunda buldukları sürece, tek başlarına edindikleri tecrübeler, faaliyetler ve duygular şeklinde tanımlamaktadır.⁹⁴

İslam dünyasında Müslümanlar arasında farklı tanımlar yapılmasına rağmen temelde bir birliktelik bulunurken Batının bu konuda bir ittifak içinde olmadığını görmekteyiz. Çünkü Batılılar din deyince daha çok belirli bir iç sistemi bulunan birlikleri düşünürler. Kendi içsel dünyalarında inandıkları ve bağlandıkları bir kutsalın mevcudiyeti önemlidir. Halbuki İslam'ın din anlayışında önemli olan dinin bireylere sunmuş olduğu hayat sistemidir. Dinin hayatın her alanında yer alan ve sınırları belli şekilde yaşamayı gerekli kılan bir sistem olduğunu kabul eder.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere din dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamayı hedef alan bir kurumdur. İslam alimlerine göre din bireyin bu dünyadaki tutum ve davranışlarını düzene koyar, Yaratıcı ile birey arasındaki ilişkiyi düzenler. Ancak Batılı bilim adamları din olgusunu içsel olana indirgedikleri için din sınırlı şekilde bireyin hayatında içinde yer alır. Toplumsal düzeni etkilemesi sınırlıdır.

3. İNTERNET VE DİN

3.1. İnternet

İnternetin ne olduğunu anlayabilmek için öncelikle bilgisayar ağını (network) tanımlamak gerekir. İki ya da daha fazla bilgisayarın birbirine bağlanmasına “bilgisayar ağı” denilmektedir. Ağ'la birbirine bağlanan bilgisayar sayısı artırılmak istendiğinde, tüm bilgisayarlar çok daha büyük kapasiteli bir bilgisayara bağlanır ki, bu bilgisayara “ana

⁹² Abdurrahman Kurt, **Din Sosyolojisi**, Dora Yayınları, Bursa, 2011, ss.35-39.

⁹³ Antonie Vergote, **Din, İnanç ve İnançsızlık**, çev. Veysel Uysal, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.15.

⁹⁴ William James, **The Varieties of Religious Experience**, A.B.D., Bibilozabar 2007, p.31-32.

bilgisayar” denir. İnternet ise bilgisayar ağlarının birbirine bağlanmasıyla oluşan ve böylece tüm dünyayı birbirine bağlayan devasa büyüklükteki bir bilgisayar ağıdır. Kısaca internete “ağların ağı” diyebiliriz.⁹⁵

“İnternet, dünya üzerinde irili ufaklı milyonlarca bilgisayarın fiber-optik kablolar, telekomünikasyon uyduları ve sıradan telefon hatlarıyla haberleşmesini sağlayan bilgisayar ağıdır.”⁹⁶

3.2. İnternetin Ortaya Çıkışı

İnternetin ilk gelişimi, Amerikan Federal Hükümeti Savunma Bakanlığı'nın bir askeri araştırma programı içinde birbirine bağlanan çeşitli üniversitelerin bilgi işlem gelişimindeki eşitsizliklerden doğar. Araştırmacılar en güçlü bilgisayarların işleyiş kapasitelerini paylaşmayı arzular, bu amaçla gereken kaynaklara erişmelerini sağlayacak programlar yazarlar. 1969'da Santa Barbara'daki California Üniversitesi, Stanford Araştırma Enstitüsü ve Utah Üniversitesi Los Angeles Üniversitesi'ne (UCLA) yerleştirilen bir düğüm yoluyla birbirine bağlanır. Bu çalışmalar bir nükleer santral durumunda dahi yıkımdan korunmak isteğiyle, savunma amaçlı çalışan bilgisayarlar arasında oldukça sıkı örülmüş bir iletişim şebekesi kurmak isteyen Pentagon'un ihtiyaçlarıyla birleşir. Eğer bir ya da birçok iletişim düğümü imha edilirse, mesajları yine de taşıyabilmek için yeterli merkez kalmalıdır. Bu şebekeye ARPANET adı verilecektir.⁹⁷ (Arpa: Advanced Research Project Agency, Pentagon Araştırma Birimi)

Zamanla ARPANET üstünde 15 bağlantı noktası mevcut hale geldi. Ortak kullanılan o zamanki basit program kurulumlarının yerlerini kesinleştirmek için Interworking Çalışma Grubu (INWG) oluşturuldu. Interworking sayesinde Telnet ortaya çıktı. Telnet uzaktaki bilgisayarlara erişmek için, bir komut ve onun altındaki TCP/IP protokolüdür.1974'te bugün İnternet'te kullanılan TCP (İletim Kontrol Protokolü) yapılandırılmaya başlandı. Böylece Telnet, yani ARPANET'in ticari versiyonu halka açık paket veri alışveriş servisi açıldı. 1979'da ABD'de bilgisayar ağ projeleri üzerinde çalışan Bilgisayar Bilim Departmanı kuruldu. USENET açıldı. Bu sayede haberleşme ve tartışma

⁹⁵ Zeynel Dinler, **Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri El Kitabı**, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, 1998, s.158.

⁹⁶ Recep Vardi, **İletişim Araçları ve Din**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2013, s.105.

⁹⁷ Frédéric Barbier – Catherine Bertho Lavenir, **Diderot'dan İnternete Medya Tarihi**, çev. Kerem Eksen, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2001, s.373.

grupları bir araya getirildi. Aynı zamanda bu ağ özellikle üniversite görevlilerine e-posta servisi vermek üzere kuruldu. 1979'da ilk kez çok kullanıcıli interaktif siteler oluşturuldu. İlk interaktif macera oyunları, masa oyunları ile zengin ve detaylı veri tabanları bu tarihten itibaren kullanılmaya başlandı. 1981'de BITNET “Çünkü şimdi AĞ zamanı” (Because It's Time NETwork) adında birleştirici bir ağ ilk defa New York Şehir Üniversitesi'nde kuruldu ve ilk bağlantıyı Yale Üniversitesi'ne gerçekleştirdi. 1982'de TCP/IP tabanlı ileri haberleşme teknikleri oluşmaya başladı. IP internete bağlanan bilgisayarlar için bir standarttır. Aynı yılda e-posta ve USENET hizmeti vermek amacıyla EUNET (European UNIX Network) kuruldu. Bağlantılar Danimarka, Hollanda, İsveç ve İngiltere arasında gerçekleştirildi. İnternet aktiviteleri kuruldu. Avrupa Akademik Araştırmalar Ağı (EARN) açıldı.⁹⁸

1984'te bağlantı noktası 1000'i aştı. 1986'da 5000 bağlantı noktası ve 214 haberleşme grubu saptandı. 1988'de internet üzerinden canlı sohbet (IRC) geliştirildi.1991'de günlük hayatta kullanılan internet üzerindeki kısıtlamaları kaldırmasından sonra Bilgisayar Bağlantılı Bilgi Alışverişi (CIX) kuruldu. Çok geniş kapsamlı bir bilgi bankası meydana geldi; e-posta mesajları, okuma parçaları, elektronik kitaplar, Usenet makaleleri, bilgisayar kodlamaları, resimler, grafikler, ses dosyaları, veri tabanları ve bunun gibi birçok kaynak bu dönemde ortaya çıktı. Adı geçen format, bugün kullandığımız WWW (World Wide Web/ Dünya Çapında Ağ) formatıyla ulaştığımız bilginin temelini oluşturur. WWW internet sunucularının oluşturduğu büyük ağıdır. Hızlı arama teknikleri imkanı sunmuştur. Dünyanın herhangi bir köşesindeki herhangi bir formattaki bilgiye kolayca ulaşabilme olanağı sağladı. Kullanıcıya kolaylıklar sunan grafikler WWW sitelerine girdi. Yerel gruplar internete doğrudan bağlanmaya başladı. Alışveriş merkezleri ve bankalar interneti kullanmaya başladı.⁹⁹

Ülkemiz internetle ilk defa, akademik amaçla 1980'li yılların ortalarında EARN (European Academic and Research Network)'un uzantısı niteliğinde olan TÜVAKA (Türkiye Üniversiteler ve Araştırma Kurumları Ağı) ile tanışmıştır. Ancak, Türkiye'nin

---

⁹⁸ Cogito, İnternet: Üçüncü Devrim?, **Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Yapı Kredi Yayınları, S.30, Kış 2002, ss.92-136.

⁹⁹ A.g.d., ss.140-173.

resmen internet'e bağlanması 1993 yılında TÜBİTAK'ın TR-NET'i oluşturmasıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁰

Türkiye'nin İnternet'e katılım başvurusu 1985'te yapıldı ve Nisan 1993'te de tam katılım gerçekleşti. İlk bağlantı ODTÜ'den gerçekleştirilmiştir. 64kbit/san hızında olan bu hat, çok uzun bir süre, tüm ülkenin tek çıkışı olmuş ve ilgili kişiler büyük bir özveriyle İnternet'i tüm Türkiye'de (öncelikle akademik ortamlarda) yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Ege Üniversitesi'nden olan bağlantı ise, 1994 başlarında, 64kbit/san. hızı ile gerçekleştirilmiştir. Ardından sırayla, Bilkent Üniversitesi (1995 Eylül), Boğaziçi Üniversitesi (1995 Kasım) ve İTÜ (1996 Şubat) bağlantıları gerçekleşmiştir. 1996 yılı Ağustos ayında da Turnet çalışmaya başlamıştır. Türkiye'de TR-NET (Türkiye İnternet Çalışma Grubu) TUBİTAK VE ODTÜ'deki merkezlerinden İnternet servisi tüm Türkiye'ye verilmektedir.¹⁰¹

3.3. Dinlerin İnternet Ortamındaki Tarihçesi

3.3.1. İnternet ve Din Etkileşimine Dair Kuramsal Çerçeve

Religion on the İnternet: Research Prospects and Promises isimli 2000 yılında Hadden ve Cowan tarafından yazılan eser internetin dini gruplar ve kültürler üzerindeki etkilerine ilişkin ilk sorunları tanımlamak isteyen bilim adamları tarafından araştırılan ilk eser olarak önemlidir. Diğer yandan Dawson ve Cowan tarafından 2004 yılında yazılan "Religion Online" isimli eser daha çeşitli ve daha yönlü bir çalışmada sunmaktadır.¹⁰²

Ancak bu alanda kuramsal çerçevenin oluşmasını sağlayan ve günümüze kadar da geçerliliğini koruyan çalışma "Religion on the İnternet: Research Prospects and Promises" isimli eserde yer alan Christopher Helland tarafından yazılan makaledir. Helland'ın "Online – Religion/Religion-Online and Virtual Communitas" isimli makalesi, kuramsal çerçeveyi belirlemede iki kavram kullanmıştır. Bu makaleye göre online katılımın iki temel şekli vardır: "Religion On-line" ve "On-line Religion".

Religion on-line geleneksel dini hiyerarşik yapıya dayanır. Bu şekilde kullanım geleneksel iletişim biçimlerini kullanmak için düzenli bir girişimi temsil eder. Kontrol,

¹⁰⁰ Dinler, a.g.e, s.174.

¹⁰¹ Vardi, a.g.e., ss.106- 107.

¹⁰² Heidi A. Campbell, "The Rise of The Study of Digital Religion", **Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds**, ed. Heidi A. Campbell, Routledge, Oxon, 2013, p.9.

durum ve otoritenin dikey konseptiyle dini inancı sunar.¹⁰³ Aynı zamanda din hakkında bilgi edinmek isteyen web kullanıcılarına dinin doktrin, politika, kurum, inanç ve hizmetleri hakkında bilgi verir; dini kitap ve makaleler, dini soru ve cevaplar ile ilgili çeşitli materyaller sunar.¹⁰⁴

On-line religion internet ortamının yapılandırılmasını sağlayarak dini pratiklerde bir takım yeni gelişmeler sunar ve çeşitli, farklı özellikleriyle iletişime yeni bir biçim getirir. Bu iletişim şekli yapılandırılmamış, belirgin ve hiyerarşik olmayan bir etkileşimdir. Geleneksel dini yapıdan farklıdır. Bu iletişimde internet kullanıcılarının kontrol, durum ve sıralarında seçici bilinmezlik ve eşitsizlikle birlikte değişimler olur.¹⁰⁵ On-line religion web yoluyla hayatın dini boyutlarından bahsederek katılımcıları ziyarete davet eder; ayin, dua, ritüel, meditasyon ve vaazları bir araya toplar ve interneti bir kilise, cami, sinagog gibi değerlendirir.¹⁰⁶

3.3.2. Dinlerin İnternette Yer Alma Süreci

İnternetin keşfi ve tüm dünyada yaygınlaşması yeni bir iletişim dili oluşturduğu gibi dini iletişim açısından da yeni bir farklılık getirmiştir. Dini değerlerin önem kazandığı dönemde olan bu gelişme, dini değerlerin modern hayatta tekrar yer bulmasıyla birlikte din toplumsal hayatın önemli kavramlarından biri olmuştur. Teknolojik yenilikleri ve uygulamaları, sosyal yapıdaki değişimleri takip eden dini cemaat ve gruplar çağın gerisinde kalmamak için bu değişimleri takip etmektedir. Kitle iletişim araçları ve geleneksel medya organlarından yararlanarak iletlerini tüm dünyaya aktarmaya çalışan dinler, internetin de sunduğu fırsatlardan büyük oranda yararlanmaktadır. Artık görsel ve işitsel sanal dini yayınlar yapılmakta, sanal ibadet mekanları açılmakta, sanal fetvalar ve sanal hac imkanları sunulmakta, dinlerin kutsal metinleri herkesin erişimine açık olarak sunulmaktadır.¹⁰⁷

---

¹⁰³ Christopher Helland, "Online- Religion/Religion-Online and Virtual Communitas", **Religion on the İnternet: Research Prospects and Promises**, ed. Jeffrey K. Hadden - Douglas E. Cowan, JAI Press, New York, 2000, pp. 207.

¹⁰⁴ Jeffrey K. Hadden – Douglas E. Cowan, "The Promised Land or Electronic Chaos? Toward Understanding Religion On The İnternet", **Religion On the İnternet: Research Prospects and Promises**, ed. Jeffrey K Hadden - Douglas E. Cowan, JAI Press, New York, 2000, pp.8-9

¹⁰⁵ Helland, a.g.m., pp.207.

¹⁰⁶ Hadden – Cowan, a.g.m., p.9.

¹⁰⁷ Talip Küçükcan, "Dini Yayıncılıkta İnternet" (Sanal Dini İletişim Açısından Yeni Alanlar ve Yeni Stratejiler), **II.Uluslararası Dini Yayınlar Kongresi**, Ankara, 2005, s.212.

İnternetin kullanım oranındaki artış dünyanın pek çok yerinde hızlı bir şekilde artmakta ve her gün bilgisayarda gezinenlerin, forum sitelerine üye olup mesaj atanların sayısı milyonları bulmaktadır. İnternet iş, eğlence, sağlık, turizm, eğitim, sohbet ve yatırım alanlarında olduğu gibi dinle ilgili konularda da milyonlarca insan tarafından dini bilgiye erişim ve onu öğrenme amacı olarak kullanılmaktadır. Bugün sayıları binleri aşan dini web siteleri bulunmaktadır.

İnternet teknolojisi geleneksel manevi anlayışı yeni imajlar sunarak anlatır. Sanal alem eski Allah (Heaven) fikrini tekrar hem seküler hem de teknolojik olarak kutsal formatta yeniden ambalajlar.¹⁰⁸

Aynı zamanda internetin bireyler için önemi, yeni dini akımları da içermesidir. Özellikle de paganizm ve büyücülük gibi.¹⁰⁹ Amerika’da ve Avrupa’da ortaya çıkan pek çok yeni dini akım internet yoluyla seslerini Dünya’nın her yerine duyurma imkanı bulmuştur.

Dini iletişim, internetle birlikte sınırsız kitleye ulaşma imkanına kavuştu. İnternet aracılığıyla fitre ve zekatınızı verme, namaz vakitlerini öğrenme, kutsal mekanları ziyaret, Kur’an-ı Kerim’in tefsirini okuma, dini kitap ve interaktif dini bilgi içeren CD’ler satın alma, e-posta yoluyla dini duygu paylaşımı, kanaat önderlerinin dini açıklama ve vaazlarını okuma ve dini konulardaki sorularına cevap arama vb. hizmetler sunulmaktadır.¹¹⁰

1990’lı yıllara kadar BBS ve USENET ağları üzerinde varlık gösteren dini forum ve haber grupları, 1991’de WWW ve ilk web sitelerinin ortaya çıkışıyla, web ortamına taşınmaya başlamıştır. Bu durum, daha önce sadece bilgisayar uzmanları ve akademisyenler gibi belli bir zümrenin erişebildiği bu dini içerikli bilgisayar ağlarının, toplumun her kesimin yayılmasını sağlamıştır. Böylelikle, WWW, dinlerin internet ortamına hızla girmesine imkan sağlamış, özellikle de Hristiyan gruplar çok sayıda dini içerikli web siteleri kurarak sanal alemde görünürlük kazanmışlardır.¹¹¹

---

¹⁰⁸ Heidi Campbell,, “This is My Church: Seeing the İnternet and Club Culture as Spiritual Spaces”, **Religion Online Finding Faith on the İnternet**, ed. Lorne L., Dawson and Douglas E., Cowan, Newyork, 2004, pp. 107-108.

¹⁰⁹ Mia Lövheim,: “Young People, Religious İdentity and the İnternet”, **Religion Online Finding Faith on the İnternet**, ed. Lorne L., Dawson and Douglas E., Cowan, Newyork, 2004, p.66.

¹¹⁰ Vardi, a.g.e., s.113.

¹¹¹ Mehmet Haberli, **Sanal Din**, Açılım Kitap, İstanbul, 2014, s.46.

Dinlerin internete olan yoğun ilgisini ilk fark edenlerden birisi Time Dergisi'nin editörlerinden Joshua Ramo'dur. Ramo, 1996'daki Time Dergisi'nde yayımlanan makalesinde, eğitimden sağlığa, iş dünyasından kurumlara, bireylerden dini grup ve cemaatlere kadar neredeyse herkesin internet ortamında bulunmaya çalıştığını belirtmiştir. Özellikle bu yeni iletişim ortamındaki dini grup ve cemaatlerin, dini içerikli forumlar, haber grupları, sohbet odaları gibi sanal alanlar üzerinde varlık göstermeye başladıklarını ifade etmiştir. Buna paralel olarak o yıllarda yapılan çalışmalar da dinlerin internet üzerindeki temsil oranının yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Nitekim Time Warner Company'nin 1996 yılında yaptığı bir araştırma dini içerikli web site sayısının, pornografi içerikli sitelere oranla üç kat daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.¹¹² Artık sanal alem bir çok insan için gerçek bir alemdir. İnsanların bir çoğu için sanal alem dini ve manevi katılım için kabul edilebilir bir ortamdır.¹¹³ Bugün Budizm, Hinduizm ve Paganizm vb. dünya dinleri gibi bütün semavi dinler Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam online olarak mevcuttur. Yani internet diğer inançların yanı sıra, herhangi kimsenin kendi dini hakkında bilgi bulması için yeni bir alan olmuştur.¹¹⁴

The Pew Internet & American Life Project tarafından yapılan "Amerikalılar Online Olarak Dini Nasıl Takip Ediyorlar?" başlıklı araştırmada, 2001 yılında 28 milyon Amerikalı'nın interneti dini ve manevi bilgiler almak amacıyla kullandığı sonucu ortaya çıktı. 28 milyon Amerikalı dini ve manevi bilgi almak için internet kullanmaktadır. Bu kişiler "Din Sörfçüleri" olarak adlandırılmaktadırlar. İnternet günde 3 milyon kişi tarafından dini ve manevi bilgi almak için kullanılmaktadır. Ancak daha önceki yıl bu sayı 2 milyondan biraz daha fazla idi. Karşılaştırma yapılacak olursa, insanların internette, kumar oynama, açık arttırma sitelerine girme, hisse ticareti yapma, telefon görüşmesi, online bankacılık ve internette arkadaş bulma servislerden çok dini ve manevi bilgi sunan siteleri kullanmaları dikkate değerdir.¹¹⁵ Öte yandan bu ilginin artmasında internetteki kimliksiz ortam da etkilidir. Kutsalla olan ilişkide kim olduğun ya da dindar bir kişi olarak

---

¹¹² Mehmet Haberli, "Dinlerin İnternet Ortamındaki Temsili ve Dağılımı", **International Journal of Social Science**, C.VI, S. 1, Ocak 2013, s.864.

¹¹³ Christopher Helland, "Popüler Religion and The World Wide Web: A Match Made in (Cyber) Heaven", **Religion Online Finding Faith On The İnternet**, ed. Lorne L., Dawson - Douglas E., Cowan, Newyork, 2004, p. 31.

¹¹⁴ Agnes Mae - D. Solatan, "The Catholic Church and İnternet Use: An Evolving Perspective From John Paul II To Pope Benedict XVI", **George Town University**, Washington D.C., March 27, 2013, p.4.

¹¹⁵ Elena Larsen, "How Americans Pursue Religion Online?," **Religion Online Finding Faith On The İnternet**, ed. Lorne L., Dawson - Douglas E., Cowan, Newyork, 2004, p.17.

seni diğerlerinden ayıran statünün ne olduğu önemli değildir. Bir internet kullanıcısı bu durumu şöyle ifade ediyor: Kilisenin aksine, ben sanal alemdeyken ben onlara söylemedikçe kimse gerçeği bilmez. Benim siyah, beyaz, kırmızı, sarı hatta kadın ya da erkek olduğumu bile. Hiç kimse eğitimimi ya da eğitimsizliğimi bilmez. Hatta yaşımı bile bilmezler.¹¹⁶ Kimliğin gizli kalması bireylere bir rahatlık vermekte, dini konularda fikirlerini rahatça savunmakta ya da dile getirebilmektedir. Ya da dini sorularını rahatça sorabilmekte, kendini çekingen hissetmemektedir.

11 Eylül terör saldırısı milyonlarca internet kullanıcısını, online dini konu ve sorunlara yönelmeye zorladı. Kendilerini online manevi arayıcı kabul etmeyen kullanıcıların bir çoğu %41'i dua isteğiyle e-mail gönderdi ya da aldı. İnternet kullanıcılarının %23'ü İslam hakkında bilgi edinmek için online kaynaklara yöneldi. Tahminen bu kullanıcıların çoğu, manevi aktivitelerden ziyade bilgi toplama etkinliğine daha çok önem vermektedir. İnternet kullanıcılarının %7'si ise dini yardım kuruluşlarına bağışta bulundu. Din sörfçülerinin çoğunluğu interneti kiliseye ait bir kütüphane olarak kabul ediyor ve genel manevi bilgilerini buradan araştırıyorlar. Bununla birlikte onlar öğüt ve dua desteği almak için arkadaşlar ve yabancı din sahipleriyle de etkileşim halindedirler. Din sörfçülerinin % 67'si kendi inançları ile ilgili bilgileri araştırdılar. Din sörfçülerinin % 50'si ise diğer inançlarla ilgili bilgilere baktılar. Din sörfçülerinin dini bilgi istemekten çok manevi tavsiyelerde buldukları görünmektedir. Din sörfçülerinin % 21'i e-maillerle tavsiye alırken, % 35'i e-mail ile tavsiyede bulundu. Din sörfçülerinin % 38'i dua isteklerini göndermek için e-mail kullandılar. Bu uygulama cemaate üye olanlar arasında (%42) üye olmayandan (%12) daha yaygındır.¹¹⁷

Din sörfçüleri için internet, din sörfçülerinin kendi inançlarına ve kendilerinin kilise, sinagog veya camilerine derin bağlılık sağlayan yararlı ek bir araçtır. Din sörfçülerinin yaklaşık % 27'si dini yaşamlarındaki en temel bazı gelişmeleri internete bağlar. Din sörfçüleri internetin sapkın ya da kült kaynaklı materyalleri kolayca ulaşılabilir yaparak başkalarına zarar vereceği korkusuyla beraber, aynı zamanda internetin başkalarının dini yaşamlarını geliştirme potansiyeli noktasında iyimserdirler. Din sörfçülerinin % 15'i, internetin onları dini inançlarına daha bağlı yaptığını ifade ederken,

---

¹¹⁶ Lorne L. Dawson, "Religion and The Quest for Virtual Community", **Religion Online Finding Faith On The Internet**, ed. Lorne L., Dawson - Douglas E., Cowan, Newyork, 2004, p. 80.

¹¹⁷ Larsen, a.g.m., s.18.

% 27'si ise internetin manevi hayatlarını makul seviyede geliştirdiğini ifade etmektedirler. Din sörfçülerinin % 35'i diğer kaynaklara göre internetin dini hayatlarında pozitif bir etkiye sahip olduğuna inanmaktadırlar. Onların 67'si ise internette mevcut hazır materyallerin bulunmasının dini hoşgörüyü (tolerance) cesaretlendirdiğini söylemektedir.¹¹⁸

Dini içerikli sitelere bakıldığında bunların farklı amaçlara belirledikleri, birbirinden farklı içerikleri oldukları, ziyaretçilere sanal alemde değişik fırsatlar sundukları; ziyaretçilerle siteye olan bireyler arasında sohbet etme, iletişim kurma, dini sorular sorma, dini forumlara üye olma ve indirimli alışveriş yapma gibi imkanlar sunduğu görülür. Örneğin Roma Katolik Kilisesi'nin resmi web sitesi (www.vatican.va) altı dilden yayın yaparak pek çok millete dinlerini tanıtmaya çalışmaktadır. Sitenin kapsamlı içeriğinde, Katolik kilisesine ve faaliyetlerine ilişkin raporlar ve yayınlar ile kilisenin dünyanın değişik ülkelerindeki faaliyetleri yer almaktadır. Vatikan sitesi, yetkili makamlar tarafından hazırlanmış resmi bir site özelliği taşımaktadır. Yeni bir dini hareket olan Mormon gruplarına baktığımız zaman Church of Jesus Christ of Latter-day Saints'e adlı kilise tarafından idare edilen (www.lds.org) sitenin Mormon inancını yaymaya çalıştığını görmekteyiz. Yirmi ayrı dilde yayın yapan bu sitede Mormon inançları, ilkeleri, ritüelleri ve kaynaklarına ilişkin detaylı bilgiler yanında kiliseye yöneltilen eleştirilere de cevap verilmektedir. Sitede "Mormon Kitabı" m ücret ödmeden elde etmek mümkündür. Mormon kilisesinin sitesi incelendiğinde hem kapsamlı bilgiler verildiği hem de misyonerlik amacı güden içeriğinin olduğu görülür. Bu site de Vatikan'ın sitesi gibi yetkili makamlar tarafından hazırlanmış resmi bir site özelliği taşımaktadır. Bir başka örnek ise Scientology kilisesinin sanal etkinlikleridir. Scientology kilisesinin sitesi de (www.rw.scientology.org) aynı şekilde profesyonelce hazırlanmış resmi bir site olup yetkili makamların yönetimi altında bulunmaktadır. Kilisenin kurucusu L. Ron Hubbard'ın yazdığı kitabın 53 dildeki çevirisi bulunmaktadır. Sitedeki bilgilerin çoğuna 15 ayrı dilde ulaşmak mümkündür.¹¹⁹

---

¹¹⁸ A.g.m., ss.19-20.

¹¹⁹ Küçükcan, a.g.m., ss.216-217.

3.4. İslam Dininin İnternet Ortamında Yer Alması

Dinler geçmişten günümüze geniş kitlelere mesajlarını iletebilmek için her çağın teknolojik imkanlarından yararlanmışlardır. Çağın gerisinde kalmamaya, toplumsal değişim ve gelişime uyum sağlamaya çalışmışlardır. Hristiyanların kutsal kitaplardan biri olan İncil Gutenberg'in matbaasında ilk basılan kitap olmuştur. 1906 yılındaki dünyanın ilk radyo yayını, dini bir ayinin ve İncil'den okunan pasajların yayını ile başlamıştır.¹²⁰

1996 yılında TR-NET (Türkiye İnternet Çalışma Grubu) TÜBİTAK ve ODTÜ'deki merkezlerinden İnternet servisi tüm Türkiye'ye verilmiştir. İnternet erişimin artık her yerden kolay hale gelmesi sağlanınca Türkçe içerikli internet siteleri ile dini içerikli internet siteleri de internet ortamında görünürlük kazanmaya başlamıştır. İnternetin yaygın olarak kullanımına paralel olarak da dini grupların akınına uğrayarak sayıları artan dini içerikli internet sitelerinin sayısı, bu sitelerin içeriklerinin çeşitli ve zengin olması, üye ve ziyaretçi sayısını arttırmıştır. Aynı zamanda işitsellik -görsellik alanlarında da gelişmeler gösterilerek sitelerin kalitesi yükseltilmiştir. Başlangıçta basit bir yapıya sahip olan dini içerikli internet siteleri zamanla internet teknolojisinin ulaştığı en son tekniklerle hazırlanmış, webmasterlar kullanılmaya başlanmış ve arşivleme için serverlar kurulmuştur. Giderek artan internet trafiği için internet altyapıları güçlendirilmiş, sitelerin yönetimi için editörler görev yapmaya başlamışlardır.¹²¹

Çoğunlukla İslam internet teknolojisine Batıda okuyan Müslüman öğrenciler, iş arayan Müslüman uzmanlar ve deniz aşırı ülkelerde siyasi sürgün yaşayan Müslümanlar tarafından girmiştir. Başlangıçta Kur'an'dan alıntı ve İslam hakkında temel bilgi olacak şeklinde online veritabanı üzerinden yerini almıştır.¹²²

Özellikle Dünya Ticaret Merkezi Kulesinin yıkılmasından ve Pentagon üstüne saldırıdan sonra yüzbinlerce insan (internet sitelerine) online dualar, yanan sanal mumlar yerleştirmeye ve bu trajedi ile baş edebilme teşebbüsüyle dini bir diyalog içerisine girmeye başladı. Zaman ilerledikçe, pek çok dini web site içeriklerini değiştirdi, sitelerinin bölümlerini İslam'a ayırdı ve 11 Eylül olayı ve onun sonuçları hakkında Müslümanlarla

¹²⁰ A.g.m., s.213.

¹²¹ Recep Vardi, İnternet ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Dini Siteler Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul, 2012, s.88.

¹²² A. Mohamed Sati, **İnternet İslam: An Analysis of U.S- Based Websites Dedicated to Promoting an Islamic Viewpoint in the Past 9/11 World**, Ohio University, August 2009, s.58

diyalog için fırsatlar ve farklı İslami gelenekler hakkında daha fazla bilgi öğrenme ortamı sundu.¹²³

Diyebiliriz ki yurt dışında yaşayan Müslümanların İslam'ın internete girmesinde etkileri büyük olmuştur. Ancak 11 Eylül saldırısından sonra gözler Müslümanlar üzerine çevrildiği için pek çok yabancı site sayfalarında İslam'a yer vermiş, pek çok forum açılmış, tartışmalar yapılmıştır. İslam'ın ne olduğu, Müslümanların kimler olduğu herkesin büyük oranda dikkatini çekmiştir. Bunun sonucunda da Müslüman ülkelerin İslam'a ait web sitelerinde de büyük artışlar olmuştur.

İnternetin tüm dünyadaki bireylerin kullanımına açıldığı 1990'lı yılların sonunda 1.7 milyondan fazla dini içerikli web sayfası olduğu görülür. 2004 yılında ise dünya çapında büyük bir artış meydana gelmiştir. Bu sayı tahminen 51 milyon civarındadır. Aynı zamanda kilise ile ilgili 65 milyon web sayfası ve "Tanrı" içerikli 83 milyon web sayfası mevcuttur.¹²⁴ "Ancak daha önce de ifade edildiği gibi internetin dinamik yapısı, bu ortamdaki dini içeriğin miktarını tam olarak tespit etmeyi mümkün kılmamaktadır. Bu bakımdan, internet ortamındaki dini içeriğin miktarında artışlar, dalgalanmalar, nadiren de olsa düşüşler gözlenebilmektedir. Öte yandan "17-18 Ocak 2012 tarihleri arasında Google arama motoru üzerinde dini gelenek isimleri esas alınarak yapılan tarama sonucunda" dünyada en fazla nüfusla temsil edilen Hristiyanlığa ilişkin dini içerikli sayfa sayısının, İslam'la ilgili sayfa sayısından düşük olduğu görülmüştür. Bunun birinci sebebi Hristiyanlığın İslam'a oranla çok daha fazla sayıda mezhep ve gruba ayrılmasıdır. Yaklaşık 1.2 milyar civarında mensubu bulunan Katolik Mezhebi'nin ve internet ortamında oldukça etkin olan Protestan grupların çeşitliliği, Hristiyanlık'la ilgili dini içeriğin tek bir terimle arama yapılmasını mümkün kılmamaktadır. Öyle ki 'Catholic' (Katolik) terimiyle yapılan aramalar dahi 'Christianity' (Hristiyanlık) terimiyle yapılan arama sonuçlarından yüksek olabilmektedir. Aramalarda İslam ile ilgili içeriklerin Hristiyanlığa oranla fazla çıkmasının diğer sebebi ise aramaların İngilizce terimler esas alınarak yapılmasıdır. Google üzerinde İslam'la ilgili aramalar "Islam" terimiyle yapıldığında İngilizce dışındaki sayfalar da - Türkçe dahil listelenmektedir. Buna paralel olarak farklı arama motorları üzerinde "Islam"

---

¹²³ Helland, "Popüler Religion and The World WideWeb: A Match Made in (Cyber) Heaven", a.g.m., s.33.

¹²⁴ Morten T. Hojsgaard- Margit Warburg (ed.), "Introduction: Waves or Research" **Religion and Cyberspace**, London, Routledge, 2005, p.2.

terimi kullanılarak yapılan bütün aramalarda da listelenen web sayfası sayısı Hristiyanlık'tan fazladır. Bu da, sözü edilen durumu destekler mahiyettedir.¹²⁵

Öte yandan Hristiyanlık ve ondan çıkan mezheplerdeki gibi hiyerarşik bir yapı İslam dininde olmadığından Müslümanların hepsini kapsayan yetkili makamların hazırladığı resmi bir siteden bahsetmek mümkün değildir. Sadece her İslam ülkesinde din işlerinden sorumlu makamın hazırladığı siteler resmi özellik taşımakta, ancak bunların daha çok yerel kullanıcıya hitap ettiği ve yetki alanının da sınırlı olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında İslam içerikli sitelerin geniş bir yelpaze oluşturduğu, çok çeşitliliğe olanak sağladığı ve bunu sanal dünyaya bu şekilde yansıttığı söylenebilir.¹²⁶

Sanal alemde Müslümanlara İslami çevrenin yeni bir formu oluşturulur, bu formda müslüman toplumların geleneksel kavramlarından yararlanır. Günümüz ve tarihi "Müslüman kimliği" kavramı göz önünde bulundurarak Müslüman sanal toplulukların nette hızlı bir şekilde geliştiğini, geleneksel zaman ve mekanın dışında yer aldığını söyleyebiliriz. Diğer yandan başka yorum ve inançların yer aldığı önemli siteler olmasına rağmen, Müslüman toplumların çoğu kendilerini "Sünni" veya "Ortodoks" (İslami kolun büyük çoğunluğu) olarak tanımlamaktadır. Şii İslam'a yönelik birçok site ve önemli ölçüde batını materyale yönelik mistik eğilimli Sufi İslam siteleri vardır. Bu yüzden tekil bir İslam anlayışının temsiliyeti internette yoktur. Sünni, Şii, ve Sufi temele dayanan dini siteler sabit ve tekdüze değildir, bunların online ortamda temsiliyetleri karışık ve değişkendir.¹²⁷

Aynı zamanda internet İslam mezheplerini araştırmada da pek çok imkan sağlamaktadır. Bunların bir kısmına değinecek olursak;

1) Mezhebin tarihi, fikirleri, ibadet şekilleri ve varsa hukuk sistemi, mezhebin/cemaatin bizzat kendisinden öğrenilebilmektedir.

2) Mezhep/cemaat hakkında yazılmış tüm ilmi çalışmaların hepsi bir yerde bulunabilmektedir.

---

¹²⁵ Haberli, a.g.m, s.866.

¹²⁶ Küçükcan, a.g.m., s.217.

¹²⁷ Gary R. Bunt "Surfing Islam: Ayatollohs, Shayks and Hajjis on the Superhighway", **Religion on the Internet: Research Prospects and Promises**, ed. Jefferey K. Hadden, Douglas E. Cowan, JAI Press, Amsterdam, ss.127-152.

3) Mezhebin/ cemaatin temel kaynaklarına kolayca erimek mümkün olmaktadır. Hatta bazı etkinlikler ve mezhepleri ile ilgili bütün dini materyallere ulaşma imkanı sağlayacak dijital kütüphane kurmaya çalışmaktadırlar.

4) Mezhebin/cemaatin şu anki liderinin kim olduğu veya yönetim kadrosunun kimlerden oluştuğu genellikle tespit edilebilmekte, liderin biyografisi, eserleri, sohbet ve faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Mezhebin/cemaatin lideri veya önemli kişileri ile yapılmış röportajlar, sitelerde yer alarak internet kullanıcılarına sunulmuştur. Hatta bazı sitelerin yer alan online sohbet ile önemli şahsiyetler ile soru-cevap veya tartışma diyaloguna geçilebilmektedir.

5) E-mail yoluyla, ilgili teşkilatlar veya mezhep/cemaat mensupları ile kolayca haberleşilmektedir. Akademik çalışmalarda kullanılmak üzere hazırlanan anket sorularının çok sayıdaki katılımcıya e-mail yoluyla ulaştırılıp geri toplanması, artık internet üzerinde çokça kullanılan bir yöntem haline gelmiştir.¹²⁸

4. İNTERNETTE YER ALAN RESMİ KURULUŞLAR

Günümüzde dini bilgi ve uygulamalar hakkında bilgilendirme ve internette yer alan zararlı sitelerin etkileri ile mücadele amacıyla resmi kuruluş, dini grup, tüzel kişi ve bireyler tarafından hazırlanmış dini içerikli Türkçe internet siteleri bulunmaktadır. Aynı zamanda dini içerikli olarak hazırlanmamasına rağmen dini içeriğe yer veren siteler de mevcuttur. Dini içerikli Türkçe internet siteleri şu şekilde kategorize edilebilir.

4.1. Kurulum İtibariyle Türkçe İnternet Siteleri

1-Resmi kuruluşlara (Diyamet İşleri Başkanlığı, Müftülükler, İlahiyat Fakülteleri, İmam Hatip Liseleri ve Kur'an Kursları) ait internet siteleri

2-Dini gruplara ait internet siteleri

3-Tüzel kişilere ait internet siteleri

4-Gerçek kişilere ait internet siteleri.

4.2. İçerik İtibariyle Dini İçerikli Türkçe İnternet Siteleri

1) Kur'an ve Tefsir İnternet Siteleri

---

¹²⁸ M.Ali Büyükkara, "Yaşayan İtikadi İslam Mezhepleri Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak İnternet", **Ekev Akademi Dergisi**, C.I, S.3, 1998, ss.258-259.

- 2) Hadis-Sünnet İnternet Siteleri
- 3) Tasavvuf İnternet Siteleri
- 4) Fıkıh-İslam Hukuku İnternet Siteleri
- 5) Kelam-Akaid İlmi İnternet Siteleri
- 6) İslam Tarihi ve Siyer-i Nebi İnternet Siteleri
- 7) İslam Mezhepleri Tarihi İnternet Siteleri
- 8) Arap Dili ve Belagati
- 9) İslam Felsefesi İnternet Siteleri
- 10) Din Eğitimi İnternet Siteleri
- 11) Din Psikolojisi İnternet Siteleri
- 12) Din Sosyolojisi İnternet Siteleri
- 13) Din Felsefesi İnternet Siteleri
- 14) Dinler Tarihi İnternet Siteleri
- 15) Genel İslami İnternet Siteleri
- 16) İslam Sanatları İnternet Siteleri
- 17) Dini Musiki ve İlahi İnternet Siteleri

4.3. Genel Anlamda Dini İçerikli Olmamakla Beraber Sayfalarında Dini İçeriğe Yer Veren İnternet Siteleri

1- Günlük yayın yapan gazetelere ait internet siteleri ve internet gazeteciliği yapan haber sitelerinde yer alan dini içerikli haberler

2- Günlük yayın yapan gazetelere ait internet siteleri ve internet gazeteciliği yapan haber sitelerinde mübarek gün ve geceler, Ramazan ayı, Ramazan ve Kurban bayramlarında günün anlamı ile ilgili olarak yer alan dini içerikli bilgi ve haberler.¹²⁹

5. İNTERNETTE YER ALAN DİNİ SİTELER

5.1. Resmi Kişiliklere Ait Siteler

5.1.1. Diyanet İşleri Başkanlığı

Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait site www.diyamet.gov.tr adresinde hizmet vermektedir. Sitede resmi bilgiler yanında dini içerikli bilgiler de bulunmaktadır. Resmi

---

¹²⁹ Vardi, a.g.t., ss.90-91.

olarak sunulan bilgilerde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tanıtımı, duyurular, haberler, basın açıklamaları, mesajlar yer almaktadır. Sitenin kurumsal başlığında Diyanet İşleri Başkanlığının kuruluş ve tarihçesi, Diyanet İşleri Başkanı, Diyanet İşleri Başkanları, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, Mevzuat ve İstatikler yer almaktadır. Birimler başlığında Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü gibi ¹³⁰ birimler tanıtılmaktadır.

Sitede sunulan dini içerikli hizmetler ise, Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif, Basında Diyanet, Dini Yayınlar, Diyanet Çocuk, Dini Sorular, Hac ve Umre Rehberi, Dini Bilgiler, Diyanet Radyo, Diyanet TV yer almaktadır. Örneğin Kur'an-ı Kerim ile ilgili link aracılığıyla, Kur'an Öğrenmeye Giriş, Kelime Arama Türkçe-Arapça, Kur'an-ı Dinleme, Kur'an Hatim Okuma, Kur'an Kütüphanesi, Meal ve Tefsir hizmeti yer almaktadır. Namaz vakitleri uygulaması ile herhangi bir yerin namaz vakti ve namaz vaktine kalan süre verilmektedir.¹³¹

5.1.2. Sonpeygamber.Info

Sonpeygamber.Info, <http://www.sonpeygamber.info/> yayınlanmaktadır.¹³² Meridyen Derneği tarafından “Önyargısız İslam” sloganıyla yola çıkılarak kurulan Sonpeygamber.info Web Portalı'nın açılışı, 19 Nisan 2007 tarihinde hizmete sunulmuştur. Şuan Türkçe'nin yanında İngilizce, Almanca ve Rusça olmak üzere toplam dört dilde yayın çalışmalarını sürdürmektedir.

Sonpeygamber.info “Çocuk Sayfası'yla” çocuklar için hazırlanmış dini bilgilerin hikaye ve resimlerle anlatıldığı sayfa hizmete sunulmuştur. Sitede Peygamberim, Kitaplık, Aktiviteler gibi başlıklar yer almaktadır. Örneğin, Peygamberim ile ilgili link aracılığıyla Peygamberin Hayatı, Hadisler, Zaman Makinesi, Yolculuk, Albümler, Anket gibi alt başlıklar yer almaktadır.

Diğer yandan Online Hadis Platformu başlığıyla hadis alanında ilmi bir alt yapı sağlayan paylaşım programı yer almaktadır. Platform oturumları internet üzerinden gerçekleştirildiği için dünyanın her yerinden katılabilmek mümkün olmaktadır.

---

¹³⁰ <http://www.diyaret.gov.tr>

¹³¹ <http://www.diyaret.gov.tr./tr/anasayfa>,

¹³² <http://www.sonpeygamber.info.com>

Sitede sunulan dini içerikli hizmetler Hazreti Muhammed, Siyer, Hadis, Kültür-Sanat, Kur'an, Sahabe, Akademik başlığı altında yer almaktadır. Bu başlıkların da pek çok alt başlığı sitede yer almaktadır. Örneğin, Hazreti Muhammed linki aracılığıyla; Kimdir?, Sosyal Hayatı, Peygamberliği, Hadis ve Sünnet gibi alt başlıklar mevcuttur. Hocalar tarafından da aranılan konuyla ilgili yazılmış yazılar sitede bulunmaktadır.¹³³

5.1.3. Sorularla İslamiyet

Sorularla İslamiyet.com, <http://www.sorularlaislamiyet.com/> adresinde yayınlanan bir sitedir. Site bir grup akademisyenin internetteki İslam karşıtı fikirlerin önünü almak, insanlara doğru İslamiyeti anlatabilmek amacıyla 2002 yılında kurulmuştur. O zamandan beri yüzlerce sorunun cevaplandırıldığı bir araştırma merkezi halini alan Sorularla İslamiyet, 2006'dan itibaren İngilizce-Almanca, 2008'den itibaren de Rusça-Azerice yayın yapmaya başlamıştır.¹³⁴

Sorularla İslamiyet.com sitesinde Soru-Cevap Sistemi, Videolar, Sesli Sorular, Kaynaklar, Blog ve Mobil yer almaktadır. Örneğin, Soru-Cevap ile ilgili link aracılığıyla İman Esasları, İslam, Fıkıh, Metafizik, Yaratılış, İnsan, Muhtelif gibi alt başlıklara ulaşılabildiği istenilen konu hakkında bilgi alınabilmektedir. Sitede yer alan içerikler Facebook ve Twitter aracılığı ile sosyal medyada da yer almaktadır. Öte yandan İlmihaller, İslam Ansiklopedisi, Fıkıh Ansiklopedisi gibi İslami kaynaklar sitede yer almaktadır.

5.2. Kişisel Sitelerle Sunulan Dini İçerikli Siteler

5.2.1. Hayrettin Karaman. Net

Hayrettin Karaman.net, <http://www.hayrettinkaraman.net> adresinde yayınlanan, İslam Hukuku Profesörü Hayrettin Karaman'a ait web sitesidir. Sitede Prof. Dr. Hayrettin Karaman'ın biyografisi, makaleleri, kitapları, kendisine sorulan konular, soru listesi, konuşmalar, röportajlar ve şiirleri yer almaktadır.

Yaklaşık 4000 web sayfasından oluşan bu sitede Hayrettin Karaman'a ait 8500 sayfadan fazla yazı bulunmaktadır. Hayrettin Karaman'ın en çok okunan 15 kitabı sitede

---

¹³³ <http://www.sonpeygamber.info/kurumsal>,

¹³⁴ <http://www.sorularlaislamiyet.com/altpanel/hakkımızda>

bütünüyle yer almaktadır. Çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı makalelerin tamamına yakını sitede mevcuttur.¹³⁵

5.2.2. Nihat Hatipoglu.Com

Nihat Hatipoglu.com, <http://www.nihathatipoglu.com/> adresinde yayınlanan, Hadis Profesörü Nihat Hatipoğlu'na ait web sitesidir. Sitede Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu'nun biyografisi, kitaplarının tanıtımı, gazete yazıları, video ve ses kayıtları, kendisine sorulmuş soru ve cevaplar, basından haberler yer almaktadır.

Yine sitede Dini Günler Takvimi, Dini Bilgiler, Dini Sözlük, Ayetler ve Hadisler, Ezan Saatleri, Kur'an'ı Kerim bölüm ve uygulamaları bulunmaktadır. Nihat Hatipoğlu'nun çıkan yazılarının duyurusu ve yapmış olduğu dualar sitede yer almaktadır. Ayrıca sitenin Facebook, Twitter, YouTube hesabı da bulunmaktadır.¹³⁶

5.3. Özel Kişi ve Kurumlar Tarafından Hazırlanmış Dini İçerikli Web Siteleri

5.3.1. Türkiye Diyanet Vakfı

Türkiye Diyanet Vakfı, www.diyantevakfi.org.tr adresinde hizmet vermektedir.¹³⁷ Vakıf, 13 Mart 1975 tarihinde kurulmuş bir özel hukuk tüzel kişisidir. Diyanet İşleri Başkanlığı merkez hizmetleri ile eğitim merkezleri, müftülükler ve Kur'an kursları için ihtiyaç duyulan ve bütçe imkanlarıyla karşılanamayan demirbaş eşya ve kırtasiye malzemelerinin temini ile su, elektrik, doğalgaz, hizmet araçlarının bakım-onarım, sigorta ve akaryakıt giderleri için gerekli katkıyı sağlamaktadır.

Aynı zamanda başarılı öğrencilere vakıf tarafından burs verilmekte, yükseköğrenim öğrenci yurtları, öğrenci konuk evleri, kolej ve üniversite açılmaktadır. Uluslararası Konuk Öğrenci Programı ile yurt dışındaki öğrencilere Türkiye'de üniversite eğitimi alma imkânı sağlanmaktadır. Bu öğrencilerin masrafları vakıf tarafından karşılanmaktadır.¹³⁸

Vakıf çeşitli konularda panel, konferans, sempozyum düzenlemekte ve dini, milli, sosyal içerikli çeşitli yayınlar yapmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) en önemli eserleri olan İslam Ansiklopedisi ve Hadislerle İslam Eseri İslam dünyasına kazandırılmış önemli çalışmalardır. Türkiye Diyanet Vakfı Kadın Aile ve

¹³⁵ <http://www.hayrettinkaraman.net/index.htm>

¹³⁶ <http://www.nihathatipoglu.com>

¹³⁷ <http://www.diyantevakfi.org.tr>

¹³⁸ <http://www.diyantevakfi.org.tr/site/icerik/egitim-ogretim-faaliyetleri-1077>

Gençlik Merkezi (KAGEM), toplumu, ilmi, fikri, kültürel ve sanatsal anlamda doğru bilgiyle buluşturmak üzere sistematik çalışmalar yapmaktadır.¹³⁹

Aynı şekilde İnternet'e İslam ile ilgili bilgi girişinin yapıldığı ortamları şu şekilde de tasnif etmemiz mümkündür:

Bağımsız Kültürel Bilgi Ağları:

DUNYA: Cyber Muslim Information Collective Dünya Bookstore'un sunduğu İslam ile ilgili zengin bir bilgi kaynağı olmak durumundadır.

Al-Muhaddith Project Kur'an, Hadis, Fıkıh, Ahlak, Akaid, Lugat ve Usul'e dair yüzlerce eseri dijitalize ederek ücretsiz dünya internet kullanıcılarına sunma projesi. Hyper Quran Project adlı bir başka projeyi de destekleyen bu büyük proje oldukça yüksek bir hızda temel İslami kaynakları internet ortamına yerleştirmektedir.

International Institute of Islamic Thought ise "bilginin İslamileştirilmesi" projesi çerçevesinde başta Amerika olmak üzere yedi merkezde ve internette faaliyet göstermektedir. Kur'an mealleri yanında (American Journal of Social Sciences ve İslamiyyat el-Maarife) iki dergi ve diğer yayınlarını sergilemektedirler.

Hükümet kuruluşları; milli kütüphaneler yanında üniversiteler ve diğer eğitim kuruluşlarının hazırladığı web siteleri.

Münferit şahısların özel siteleri; daha ziyade bilim adamları ya da insanlara bir mesaj vermek isteyen bağımsız şahısların kendi imkanlarıyla oluşturdukları sitelerdir. Yusuf el-Kardavi'nin, Ahmed Hulusi'nin sitesini örnek vermek mümkündür.

Müslüman azınlıkların siteleri; bunlar buldukları ülkelerde Müslümanların ya da kendi mezhep mensuplarının mevcudiyetini dünyaya ilan etme gayretiyle açılan sitelerdir. Muhtevaları itibariyle de bazen zengin olabilen bu siteler çoğunlukla yalnızca bazı linkleri vermekten öteye gidememektedirler.

Ayrıca Batı dünyasında İngiltere, Amerika ve çeşitli merkezlerde kurulmuş bulunan İslami merkezlerin siteleri mevcuttur.¹⁴⁰

---

¹³⁹ <http://www.diyanevakfi.org.tr/site/icerik/kulturel-hizmetler-1079>

İnternette İslam ile ilgili web siteleri incelendiğinde İslam'ın bütün yönleriyle ilgili bilgiler bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Müslüman gruplar arasında iletişim ve dayanışmayı güçlendirmek amacıyla etkileşimli ortamlar yaratıldığı ve bu eğilimin giderek çok daha ağırlık kazandığı görülmektedir.

İslam'la ilgili internette yer alan bilgiler aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir. İslam'ı Anlamak ve İslam'ın Temelleri, Temel İslami Kaynaklar: Kur'an ve Hadis Külliyatı; İslam ve Bilim; İslam Hukuku, Hicri Takvim ve Takvim Dönüştürme, Hac ve Umre Seyahati, İslam Tarihi, Tasavvuf ve Tarikatlar, Şii İslam, Karşılaştırmalı Olarak İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik, İslam Hakkında Bilimsel Yayınlar ve Araştırma Merkezleri, İslam Hakkında Haber Grupları İslam'ı Anlamak ve İslam'ın Temelleri başlığı altında, “müslüman kimdir?” “müslüman neye inanır?” “Bir kimse nasıl müslüman olur?” “İslam ne demektir?” “Allah” kelimesi ne anlama gelir? “İslam ve Hristiyanlık farklı kökenlere mi sahip?” “Kabe nedir?” gibi sorulara cevap bulunabilmektedir. (www.islam-guide.com), (www.understanding-islam.com), (www.islam101.com), (www.islamworld.net)

İslam ve Bilim başlığı altında; İslam için astronomi, İslam, Hristiyanlık ve Bilim, İslam ve bilgi, Kur'an'da bilim, İslam ve bilim, İslam medeniyeti ve bilim, Müslüman bilim ve düşünce adamları, organ nakli ve bağıışı, Kur'an'da geçen embriyoloji ile ilgili bahislerinin bilim adamlarınca yorumu, Kur'an ve evren hakkında düşünme, Kıyamet gününün fiziği, Kur'an ve modern bilim, İslami tıp gibi güncel olduğu kadar felsefi sorulara cevap verildiği görülmektedir. (www.cis-ca.org)

Aynı şekilde www.islamicity.com, www.islamicity.org, http://quran.al-islam.com, www.quran.org.uk gibi sitelerden İslam ile ilgili pek çok bilgi edinilebilir.¹⁴¹

¹⁴⁰ A.Bülent Ünal, “İtikadi İslam Mezhepleri ve İnternet Üzerine Bazı Düşünceler”, **Kelamın İşlevselliği ve Günümüz Kelam Problemleri Sempozyum Bildirileri Kitabı**, yay.haz. A. Bülent Baloğ, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 24-25 Eylül, İzmir, 2000, ss.219-220.

¹⁴¹ Ramazan Acun, “İnternet Ortamının Tebliğ İçin Sunduğu İmkanlar, Hazreti Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu”, **2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereleri**, TDV Yayınları, Ankara, 2006, ss.316-317.

6. İNTERNET BAĞIMLILIĞI

6.1. İnternet Bağımlılığı ve Ergenlik

Bağımlılık kişinin kullandığı bir nesne veya yaptığı bir eylem üzerinde kontrolünü kaybetmesi ve onsuz bir yaşam sürememeye başlamasıdır. Yani kullanım ve davranışta irade kalkacak ve kişi istese de istemese de bağımlı kullanımı veya davranışı sürdürecektir. Bunun yanında bu kullanım ve davranış hayatının ciddi bir bölümünü kaplayacak ve kişi yapmak zorunda olduğu işler ve ilişkiler dışında tüm vaktini ve enerjisinin büyük bir bölümünü bağımlı olduğu madde ve eyleme yatıracaktır.¹⁴²

İnternet ve teknoloji bağımlılığı da aynen diğer bağımlılıklarda da olduğu gibi kişinin kendi iradesi ile kontrol edemediği, kendini o davranışı yapmaktan alıkoyamadığı ve bağımlısı olduğu teknolojik ürün elinin altında olmadığıda yoksunluk yaşadığı bir durum olarak tanımlanabilir.¹⁴³ İnternet bağımlılığı, devamlı internetle meşgul olma, davranışı hakkında yalan söyleme, hattan ayrıldığında psikolojik çekilme belirtileri gösterme, ilişki, meslek ve fırsatları bu yüzden tehlikeye atma ve internet kullanımında kendine hakim olamama gibi belirtilerle kendisini gösterdiği düşünülen bir durumdur.¹⁴⁴

Öte yandan artık günümüzde farklı ve yeni bağımlılıklar mevcuttur. Bunlar;

- Telefonla konuşmak
- SMS göndermek
- İnternet
- Bilgisayar
- Playstation
- İpod¹⁴⁵

Bireylerin akademik, sosyal ve psikolojik gelişimlerini olumsuz olarak etkileyen internet bağımlılığı, özellikle ergenlik döneminde bulunan lise öğrencilerini fiziksel, ruhsal ve duygusal olarak etkileyen sorunlardan biri olduğu düşünülmektedir. Bu durum bireyin o anki yaşamını olumsuz etkilediği gibi, ileriki yaşamında da olumsuz etki bırakabilir. Ergenlik dönemindeki lise öğrencilerinin yaşamakta oldukları kimlik bunalımı, sevgi

¹⁴² www.yesilay.org.tr/kitap/tbm/internet-bagimliliği

¹⁴³ Uğur Canbolat, **Psikoloji Sohbetleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.114.

¹⁴⁴ Kemal Sayar, **Özgürlüğün Baş Dönmesi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s.144.

¹⁴⁵ Kültegin Ögel, **İnternet Bağımlılığı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.b., İstanbul, 2014, s.14.

eksikliği, düşüncelerini tek yönde toparlayamama, aile, okul ve arkadaş ilişkilerinin iyi olmaması, sosyal destek yoksunluğu, yaşadıkları kaygı, endişe, korku vb. durumlardan bir kaçış yolu olarak internete daha uzun süre bağlı kalma ve internete bağımlı hale gelmeleri olası bir durumdur. Lise döneminde bulunan öğrencilerin; can sıkıntısından kurtulma, vakit geçirme, oyun oynama, sohbet etme isteği, pornografî, arkadaşlarıyla iletişim kurma vb. durumlardan dolayı interneti uzun süre kullanarak, internetin olumsuz etkilerine maruz kalabilmekte ve buna bağlı olarak da internete bağımlı hale geldikleri düşünülebilir.¹⁴⁶

Ergenler sosyal ilişkilerde bazı problemler yaşayabilirler. En önemli problemlerden birinin yetişkinlerin kendilerini anlamadığını ve yeterince dikkate alınmadıkları olduğunu sıkça dile getiren gençler, internet sayesinde bu problemlerin üstesinden de büyük ölçüde gelebilirler. Zira internet, demokratik araçlara hizmet etmeye uygun yapısıyla her kesimden insan için olduğu gibi gençlik için de oldukça kendini iyi bir ifade etme, kimliğini ortaya koyma ve kendini gerçekleştirme platformu hüviyetindedir. Bu ortamda, patolojik kişilik özelliklerinin ve aykırı fikirlerin sergilenmesi mümkün olduğu gibi, anlamlı ve amaçlı tepkilerin ortaya konması, her türlü haklı talebin dile getirilmesi ya da benliğini yüceltmeye dönük girişimlerin desteklenmesi de söz konusu olabilmektedir.¹⁴⁷

Depresyon kavramı da internet bağımlılığında hem bir neden hem bir sonuç olarak düşünülebilir. Başka sosyolojik ya da psikolojik rahatsızlıklar nedeniyle depresyona giren birey bu nedenle internete yönelip bağımlı olabileceği gibi, internet bağımlısı olduktan sonra da bağımlılığın oluşturduğu zararlı etkilerden dolayı da depresyon hali gözlenebilmektedir. Ancak internet bağımlısı olan ergenler, interneti depresyon hallerini hafiflettiği bir ortam olarak gördüklerini açıklamışlardır.¹⁴⁸

Dolayısıyla günümüzde “internet gençliği” olarak tanımlayabileceğimiz bir kitle söz konusudur. İnternet gençliğini yoğun biçimde bilgisayar ve internet kullanan, internette oyun oynayan, sohbet eden, sanal topluluklara katılan, forumlara veya çeşitli site ve

---

¹⁴⁶ Selami Tanrıverdi, Orta Öğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ile Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2012, s.24.

¹⁴⁷ Mehmet Karaca, Sosyolojik Bir Olgu Olarak İnternet Gençliği: Elazığ Örneği, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2007, s.12.

¹⁴⁸ Tsai C - Lin S. “**Internet Addiction of Adolescents in Taiwan: An Interview Study**”. **Cyberpsychology & Behavior**, 6(6), 2003, nakleden, Selim Günüş, İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Bazı Demografik Değişkenler ile İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2009, s.30.

derneklere üye olan, elektronik olarak haberleşme, bilişim ve iletişim etkinliklerinde bulunan, internet ortamlarında sosyalleşen genç bireylerden oluşan bir kitle olarak tanımlanabilir. İnternet gençliği olarak adlandırılan kitle, günlük hayatını sürdürürken kendisine fiziksel dünya yanında sanal dünya oluşturan, internet ve onunla ilgili olguların gündelik faaliyetleri arasında önemli bir yere sahip olduğu, sanal dünya gezginleri olarak da ifade edilebilir. Bu gençlerin sanal ilişkileri artarken, yüz yüze ilişkilerin giderek zayıfladığı, gerçekliği kaybetme, toplumdan ayrı kalma ve yalnızlaşma riski ile karşı karşıya kaldığı düşünülmektedir.¹⁴⁹

Dolayısıyla internet kullanımı internet bağımlısı gençlerin yaşamlarını pek çok yönden olumsuz etkilemektedir. Onlar günlük işlerde, okul performanslarında ve aile içi ilişkilerde internetin etkisini bağımlı olmayanlara nazaran negatif yönde daha çok hissetmektedirler. Ancak diğer yandan internet yoluyla arkadaş bulmak gençler arasında oldukça popüler olduğu için, potansiyel olarak gençler aşırı internet kullanımına yönelmektedirler.¹⁵⁰

İnternet gençliğinin iki farklı kimliği vardır. Birincisi, özellikle sahip olmayı istemediği ya da gizlemek istediği özelliklerini de içeren gerçek kimliği; ikincisi ise, istediği ya da gerçek yaşam da sahip olamayıp da hayalini kurduğu sanal yaşam kimliğidir. Sanal yaşam kimliği, bireyin hayalleri doğrultusunda istediği gibi şekillenebildiği için birey tarafından daha çok kabullenilmektedir. İnternet ortamında yeni edinilmiş sahte ya da gizli kimlikleri ile bireyler yenilik arayışları, bağımsız olma arzuları, sosyal baskı hissetmeksizin duygu ve düşüncelerin ifade edildiği, farklı gruplarla bir arada olabildikleri vb. olanaklara sahip olabilmektedirler.¹⁵¹

Kişinin sanal kimliği aslında en güzel sosyal ağların en yaygını olan Facebook sitesinden görülmektedir. Sanal kimlik, kendini ifade etme biçimi olarak seçilen bir yöntemdir. Dolayısıyla birey sohbet odaları, tartışma forumları gibi çeşitli sanal ortamlarda kendi oluşturduğu sanal kimliği kullanabilmek için internette daha çok zaman geçirmektedir.¹⁵² Böylece ergenler arasında sohbet odalarında konuşmak, çeşitli

---

¹⁴⁹ Karaca, a.g.t. s.11.

¹⁵⁰ Chin-Chung Tsai - Sunny J.L. Lin, "Sensation and Seeking Internet Dependence of Adolescents in Taiwanese High School Adolescents", **Computers In Human Behaviour**, 18 (2002), National Chiao Tung University, pp.411-422.

¹⁵¹ Mehmet Güzel, "Küreselleşme, İnternet ve Gençlik Kültürü" **Küresel İletişim Dergisi**, S.1., 2006, s.16.

¹⁵² Ögel, a.g.e., ss. 11-12.

paylaşımlarda bulunmak, gruplar kurmak ve vakit geçirmek gittikçe artmaktadır. Bunun sonucunda bazı ergenler, gittikçe internet bağımlılığının ya da patolojik/sağlıksız internet kullanımının belirtilerini gösterir, bu durumdan günlük ve okul yaşamları da olumsuz şekilde etkilenebilir hale gelebilmektedir.¹⁵³ Öte yandan belli kişilik tipleri internet bağımlılığına diğer bireylerden daha çok yatkındır. Utangaç, kaygılı, depresif, internet yoluyla heyecan ve zevk arayan bireyler de bağımlılık ihtimali daha yüksektir.¹⁵⁴

İnternet gençliği yoğun biçimde bilgisayar ve internet kullanan, internette oyun oynayan, sohbet eden, arkadaş çevresiyle iletişim kuran, günlük yaşamında sanal ortamlara girip çıkan ve internetin yaşamında önemli bir yere sahip olduğunu düşünen ergenlerdir. İnternet gençliğinin özellikleri arasında şunlar sayılabilir:

- a) İnterneti oyun ve eğlence aracı olarak görmesi
- b) Kendisiyle aynı fikirleri paylaşan kişilerle iletişime geçmesi
- c) Sanal alemde sohbet ihtiyacını gidermeye çalışması
- d) Can sıkıntısını azaltma için interneti kullanması
- e) Sosyo-kültürel ve akademik etkinliklere ilginin az olması
- f) Daha çok sanal arkadaşlıkları ön plana alması
- g) İnternet aracılığı ile evrensel vatandaş olma¹⁵⁵

Çoğunluğu itibariyle eğitim almakta olan bu genç kitlenin, daha çok bilgiye daha kolay ve anında ulaşarak bilgilerini artırma şansına sahip olduğu, bununla birlikte yaşam boyu öğrenme ve uzaktan eğitim fırsatı ile merak ettiği her türlü bilgiyi öğrenme ihtiyacını gidereceği düşünülebilir. Bunun yanında, elde edilen bilgilerin doğruluğunun kesin olmaması, bu nedenle yanlış bilgilenebileceği ve sağlıksız bir eğitim olarak eksik donanıma sahip olabileceği endişesi de gündeme gelebilir. Bu yüzden internetten etkilenme hem olumlu hem de olumsuz yönde gerçekleşebilir. Çünkü internet gençliği, sanal dünyada oldukça savunmasız ve her türlü etkiye açık bir pozisyonda bulunmaktadır.¹⁵⁶

---

¹⁵³ Rabia Sultan Eroğlu, “Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Sosyal İletişim Ağlarının Kullanılması”, **İnternet Bağımlılığı Sorunlar ve Çözümler**, ed. Melek Kalkan - Canani Kaygusuz, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s.156.

¹⁵⁴ Lawrance M., Paska Zheng, Yan, “İnternet Addiction and Adolescence and Emerging Adulthood: A Comparison Between The United States And China”, **İnternet Addiction**, ed.Hannah O Price, Newyork, 2011, p.21.

¹⁵⁵ Karaca, a.g.t., ss.15-16.

¹⁵⁶ A.g.t. s.12.

Young “patolojik kumar oynama” kriterlerini temel alarak, “problematik internet kullanımını” tanımlamıştır. Young’un tanımladığı 8 kriterden 5 tanesinin yaşanması durumunda kişi bağımlı olarak nitelendirilmektedir.¹⁵⁷

1. İnternet ile ilgili zihinsel aşırı uğraş
2. İnternete bağlı kalma süresinde tatmin elde etmek için artışa ihtiyaç duyma
3. İnternet kullanımını kontrol etmek, azaltmak ve durdurmaya yönelik başarısız girişimlerde bulunma
4. İnternet kullanımının azaltılması veya durdurulması durumunda huzursuz, karamsar, depresif veya asabi olma
5. Tahmininden daha uzun süre internette kalma
6. Aşırı internet kullanımı nedeni ile önemli ilişkiler, iş, eğitim ve kariyer fırsatlarını kaybetme riski veya bunların tehlikeye girmesi
7. İnternette bağlı kalabilmek için aile üyelerine, terapisteye veya başkalarına yalan söylemek
8. İnterneti problemlerden kaçmanın veya hoş gitmeyen duygu durumundan (çaresizlik, suçluluk, kaygı, depresyon) rahatlamanın bir yolu olarak kullanmak.

Young aynı zamanda internet bağımlılığını 5 alt yapıya ayırmıştır.

- Siber-cinsel bağımlılık: Bu tip internet bağımlılığında genellikle bireyler cinsel içerikli, pornografik siteleri izleme veya indirme ve bu tip sitelere üye olarak sohbet ederler.
- Siber-ilişki bağımlılık: Bireyler internete çevrimiçi ilişkiler kurmak ve oluşturmak için girerler. Bu tip bir bağımlılığa sahip birey internet üzerinde gerçek kimliğinden tamamen farklı bir kimlik oluşturup, bu kimliği ile sanal alemde çevresini kurabilir.
- Net kompulsifleri: Bu dürtüler internet yolu ile geliştirilebilen online kumar, online oyun, online alışveriş vb. davranışlar olarak nitelendirilebilir.
- Bilgi aşırı yüklemesi: Bu alt tipte ise internet bağımlısı olan birey bilgi araştırma veya öğrenme amacıyla kullandığı internete çok fazla bağlı kalabilir.

---

¹⁵⁷ Kimberly S. Young, “İnternet Addiction: Symptoms, Evaluation and Treatment”, **Innovations in Clinical Practice: A Source Book**, ed. In L. Vande Creek, T Jackson, Vol. 17, FL. Professional Resource Press, Sarasota, 1999, p.3.

- Bilgisayar bağımlılığı: İnternet bağımlılığı olan birey bilgisayar bağımlılığı alt tipinde online veya online olmayan oyunlara bağılı olabilmektedir.¹⁵⁸

Bağımlılığın bu yeni biçimi değişik isimler alır: Siber bağımlılık, internet bağımlılığı, patolojik veya problemlili internet kullanımı. Her ne şekilde olursa olsun tanım aynıdır. Bu durum internet ve bilgisayar bağımlılığı ilişkisine tekabül eder. Dolayısıyla bu, bilgisayar oyunlarını, chat odalarını, online patolojik kumar oynamaya ve sadece alışverişe tahsis edilen web sitelerinden kompulsif satın almayı içerir.¹⁵⁹

Hiç şüphesiz insan bağımlılık noktasına genellikle bir anda gelmez, adım adım ilerler. Bu adımlar bağımlılığın gelişmekte olduğuna dair ciddi ve önemli işaretlerdir. Dolayısıyla söz konusu adımların takip ve kontrol edilmesi gerekir.

6.2. İnternetteki Bağımlılık Nesnelere

“İnternet bağımlılığı” internetin patolojik boyutlarda kullanımını yeterince tanımlamamaktadır. Bağımlılık internete değil, içeriğine ve sunduğu imkanlara karşı gelişmektedir. Bu yüzden bu klinik durum karşısında “Patolojik İnternet Kullanımı” (PİK) terimini kullanmak daha uygun olacaktır.¹⁶⁰

İnternet bağımlılığına sebep olan durumlardan bir kaçını aşağıda verilmiştir.

6.2.1. Online-Oyunlar

Birden çok kişinin net üzerinde oynayabildiği oyunlar, internet bağımlılığı için nesne oluşturmaktadır. Örnek olarak sanal olarak oynanan satranç verilebilir. İki kişinin sanal olarak eşleştiği bu durum bağımlılık için birçok risk faktörü içermektedir. Öncelikle herkese açıktır ve bu sitelere üye olmak çok basittir. İkincisi ücretsizdir ve her başarı puan olarak geri dönmekte ve bireyi sıralamada daha yukarı taşımaktadır. Bu şekilde bireyin ismini (takma adını) bütün dünya görebilmektedir. Başarısızlık ise gerçek kimliği kimse bilmediği için takma ada ait olmaktadır. Diğer önemli bir risk faktörü ise, istendiği anda hem oyuncu bulunmakta hem de ortam kolaylıkla elde edilmektedir.¹⁶¹

---

¹⁵⁸ Hüseyin Çalışgan, İlköğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Siber Zorbalık, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, s.7.

¹⁵⁹ Caroline Gresle - Michel Lejoyeux, “Phenomenology Of İnternet Addiction”, **İnternet Addiction**, ed. Hannah O., Price, Newyork, 2011, p.87.

¹⁶⁰ Ali Saffet Gönül, “Patolojik İnternet Kullanımı”, **Yeni Sempozyum Dergisi**, 40(3), Temmuz-Ağustos 2002, s.105.

¹⁶¹ A.g.m, .s.107.

Birey, kendisini başka bireylere ispat etme şansı yakalar ve bu tutku bireyin saatlerini oyun başında harcamasına neden olur. Oyunlarının bu derece ilgi görmesinin, bireylerde oynama hevesi uyandırmasının nedeni sadece görsel zenginliğin bulunması değil, aynı zamanda şiddetten ve gerçek dünyadan uzak hayal ürünleriyle kurgulanmış olmasından kaynaklanır. İnternet oyunlarında sanal evrende istediği özelliklere sahip bir karakter oluşturup, çeşitli yetenek ve güçlerle en üst seviyeye ulaşmak hedeflenir. Seçilen karakterlerle yaratıklar öldürülmekte; sanal para, eşya, güç ve puan kazanılmakta, böylece daha nitelikli özellikler elde edilmektedir. Oyunlarda korkunç yaratıklarla mücadele edilir. Bazı oyunlarda başka korkunç varlıkları öldürdükçe rütbeniz artar, arttıkça daha kolay adam öldürebilirsiniz. Hırsızlık, öldürme, savaşıma gibi davranışları yaptıkça rütbe kazanırsınız.¹⁶² Bilgisayar oyunları temel olarak “level” atlama özellikleri nedeniyle çabuk bağımlılık yapar. Biraz uğraşırsınız ve sonunda bir “level” atlarsınız. Böylece başarı ve kazanma duygusu tatmin edilir. Bu da oyuncuya haz verir. Bir de görsel zenginliğin verdiği keyif, ayrı bir bağımlılık yaratıcı durumdur. Biraz çalıştığınız takdirde başarı kaçınılmazdır. Başarabileceğiniz bir oyun mutlaka vardır. Başarmak, kişiye kendini iyi hissettirir. Bu da bir hazdır. Aynı zamanda grup psikolojisi de kişiyi oyunlara itmektir.¹⁶³

Ancak bilgisayar oyunlarının etkisi kişiden kişiye değişkenlik gösterdiği için tümüyle olumsuz etkisi olduğunu söylemek doğru olmaz. Zihinsel faaliyeti ve düşünce yeteneğini geliştiren oyunlar oynayan birey için oyun onun bilişsel gelişimine yardımcı olur. Ya da şiddet ortamında yetişmemiş veya şiddetten uzak bir bireyin de şiddet içerikli oyunlar oynaması o bireyin şiddete başvuracağına bir göstergesi değildir.

Ancak evde internet kullanımının yaygınlaşması, velilerin bilgisayar oyunları ve internet kullanımı konusundaki bilgisizliği, ergenleri kontrolsüz bir biçimde yanlış içerikli programlara ve oyunlara yöneltebilmektedir. Birçok araştırma saldırgan ve şiddet içeren davranışların görsel yazılı teknoloji kadar aile içi davranış biçimleri ve yetişme tarzından etkilenebileceğini göstermektedir.¹⁶⁴

---

¹⁶² Ögel, a.g.e., ss.49-50.

¹⁶³ A.g.e., s.59.

¹⁶⁴ Onur Ulusoy, Ergenlerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı ve Saldırganlık İlişkisi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2008, s.49.

6.2.2. Online-Kumar

İnternette her türlü kumar istendiği kişi ile oynanabilmektedir. Kumar oynatan siteler bazı ülkelerde yasaklanırken, bazı ülkeler tarafından teşvik edilmektedir. Bireyin yaşadığı ülke online-kumarhaneleri yasaklasa bile, birey internet üzerinden kolaylıkla kredi kartı aracılığı ile diğer ülkelerdeki kumarhanelerde kumar oynayabilmektedir.¹⁶⁵ İnternette kumar oynamak, gerçek ortamda kumar oynamaya göre kolaylıklar sağlar. Polis tarafından yakalanma riski yoktur. Evden çıkmaya gerek olmaz. Bu haliyle internet kumara daha teşvik edici bir hale gelmiştir. Sitelerde kolay ve kısa yoldan çok para kazanma reklamları vardır. İlk girişte bedava bonuslar verilerek kişiler bir anda online kumarın içine çekilir. Kumar bağımlılık yaratan bir eylemken, internetin serbest yapısıyla birleşince, bağımlılık riskini daha da arttırmaktadır. Bahis oyunları da aslında kumardır. İnternet sayesinde bunlara ulaşım da oldukça kolaydır. Aynı şekilde at yarışlarını da bu kategoriye dahil edebiliriz.¹⁶⁶ Kumar oynamaya başlayanların yüzde 75'ini sanal ortamda kumar oynayanlar oluşturuyor. Sanal kumarhanelerde daha çok erkeklerin kumar oynadığı şeklindeki değerlendirmeler ise gerçekçi değildir. Bağımlılar arasında bayanlar ve çocuklar oldukça fazladır. Çünkü bayanlar büyük oranda dışarıdaki kumarhanelere gidemediği için interneti tercih ediyor. Çocuklar ise merak duygusuna yenilerek kumar oynamaya başlıyor. Birkaç kez bedava kumar oynayan gençler, sonunda paralı kumarın pençesine düşmekten kurtulamıyor. Sanal Tuzak: “İnternet Kumarhaneleri” adını taşıyan Ankara Ticaret Odası (ATO)’nın son raporu, internet kumarhanelerini incelemiştir. Raporda sanal kumarın alkol, uyuşturucu, sigara gibi bir bağımlılık, bir tür hastalık olduğuna ve Türkiye’de bu hastalığa yakalananların sayısının giderek arttığına dikkat çekilmiştir.¹⁶⁷

Kolay erişim, gizlilik, zararlı piyasa teamülü online kumara ilgiyi arttırmakta ve sosyal resmi izin toplumunda kumarla ilgili problem artan pek çok insanı kumarın risklerine maruz bırakmaktadır.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ Gönül, a.g.m., s.107.

¹⁶⁶ Ögel, a.g.e., s. 44.

¹⁶⁷ Ankara Ticaret Odası (ATO), “**Sanal Tuzak: İnternet Kumarhaneleri**”, Ankara, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=243&l=1> 20.11.2004

¹⁶⁸ Paulina Gorse - Michel Lejoyeux, On-line Pathological Gambling: A New Clinical Expression Of İnternet Addiction, **İnternet Addiction**, ed. Hannah O., Price, Newyork, 2011, p.55.

6.2.3. Online-Alışveriş

Özellikle son zamanlarda gelişen bir internet kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok markanın internet sitesi üzerinden indirimler sunması, kargo ücretinin düşük olması, ürün çeşitliliğın fazla olması, ürünler arasında fiyat, model, özellik açısından karşılaştırma yapılabilmesi bireyleri internet üzerinden alışverişe yönlentmektedir. Daha önce büyük ticari şehirlerden uzakta olan bireylerin seçtiğı bir yol olan online alışverişini artık şehir merkezinde yaşayan bireyler de tercih etmektedir.

6.2.4. Online-Borsa

Bir gün içinde defalarca borsada alışveriş yapma olarak tanımlanabilir. Bu tanım borsa brokerlerini değil, sadece kendi için alışveriş yapan bireyleri kapsamaktadır. Önceleri sadece borsada alışveriş yapma keyfi, daha sonra borsa hakkında yoğun araştırmalara, diğer insanlar ile bilgi alışverişine kadar gitmektedir. Borsa ve para piyasalarını anlık takip, hisse senedi alım - satım gibi işlemleri hızlı yapabilme rahatlığı sunması online borsanın bir diğer boyutudur. Böylece birey saatlerce internete bağlı kalarak borsa ve ilgili siteleri ziyaret eder.¹⁶⁹

6.2.5. Online-Sohbet

İnternet kullanıcıları arasında “chat” olarak ifade edilen kelimenin Türkçe’deki karşılığı sohbet etmektir. Birey, internet aracılığı ile Windows Messenger gibi bir program ile başka bir bireyle birebir özel sohbetler yapabildiğı gibi, çeşitli konu ve yaş gruplarına ayrılmış sohbet odalarında toplu halde sohbet etmeleri de mümkün olabilmektedir. İnternetin sunduğı sohbet olanakları, bireylerin dilediğı kişilere rahatça ulaşabilmeleri, belirli konular hakkında sohbetlere katılabilmeleri ve çeşitli yaş gruplarına ayrılmış farklı seçeneklere ulaşabilmeleri açısından bireylerin ilgisini çekebilmektedir. Bireyler, kendi kimliklerini gizleyebildikleri ve diledikleri kimliklere bürünebildikleri için internetteki sohbet ortamı bireylere ayrı bir heyecan katabilmektedir. Dolayısıyla daha çok bir iletişim ya da fikir alışverişinde bulunma aracı olan sohbet ortamları çoğı zaman amacından farklı kullanılabilir. Bireylerin sanal ortamdaki sohbetleri hayal ve fantezi şekline dönüşebilmekte ve bireyin saatlerini bu ortamda geçirmesine neden olabilmektedir. Çoğı zaman birey, gerçek yaşamdaki arkadaşları ile dahi internet üzerinden görüşmek

---

¹⁶⁹ Gönül, a.g.m.,s.107.

isteyebilmektedir. Bu anlamda bireyin yüz yüze iletişim becerisi de zayıflayabilmektedir.¹⁷⁰

Yüz yüze olmayan iletişimde duygularını daha rahat ifade edebilmenin cazibesi, sosyalleşmekte zorluk çeken bireyleri bilgisayar başına yönlendirmektedir. Bunun için internet gençliği pek çok problemi beraberinde getirmesine rağmen her geçen gün sanal sohbete daha çok rağbet etmekte ve duygu, düşünce ve problemlerini yakınlarına açmak yerine sanal ortamdaki arkadaşları hatta tanımadıkları kişilerle paylaşmayı tercih etmektedir. Gerçek hayatta arkadaşlık kurmakta zorlanan veya özellikle karşı cinsten arkadaşlarla birlikte olmanın toplum ve ailece hoş karşılanmaması nedeni ile problem yaşayan gençler sanal ilişkilere yönelmekte ve sanal ilişkiler her geçen gün internet gençliğinin gerçek sosyal ilişkilerinin yerini almaktadır.¹⁷¹

“Sohbet ortamı, birbirinden farklı düşüncelerin karşılaştığı/çarpıştığı, deneyimlerin/önerilerin paylaşıldığı, değiş-tokuş edildiği bir agora niteliğindedir ve bu özellikleriyle de aslında başlı başına “yeni bir evren” özelliği taşır. Bu ortam, sanal toplulukların, sanal dünya ve sanal kültürün serbestçe dolaştığı bir alan görünümündedir. Fiziksel olarak beden varlığını gerekli kılan ve bir anlamda onun ifadesi olan kimlik, bu haliyle kendisi olmadan da var olabilmektedir. Ancak bu haliyle, dile getirilen düşüncelerin kullanıcı kişi açısından bir sorumluluk gerektirmemesi, o kimliğe muhatap olanlar açısından “güvensizlik” oluşturmaktadır.”¹⁷²

İnternetteki söz konusu risklerin başlıcaları temel olarak şu şekildedir.

- Pornografik içerik
- Yasal olmayan örgütlerin propagandası
- Kişisel bilgilerin/şifrelerin çalınma riski
- Uyuşturucu vs. gibi kötü alışkanlıkları yayması
- Kötü niyetli sanal arkadaşlıktan (chat) doğacak riskler
- Pou-up, Spam mail ve istenmeyen mesajların içeriği
- İnternette amaçsız uzun süre sörf yapma

---

¹⁷⁰ Günüş, a.g.t., s.34.

¹⁷¹ Eroğlu, a.g.m., s.158.

¹⁷² Cengiz Yıldız - Kenan Bölükbaş “Sanal Sohbet:Chat”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, (www.esosder.com), S.2, Ekim, 2002, s.2.

- İnternette uzun süre oyun oynama sonucu oluşan asosyal kişilik.¹⁷³

Genel olarak internetin öyle çok kullanım alanı vardır ki, çok farklı alanlarda bağımlılığa neden olabilir. Sohbet bağımlılığı, internet üzerinden oynanan online oyunlara ve kumara bağımlılık ve pornografi bağımlılığının yanında, başkalarının bilgisayarına girme ve şifre kırma, alışveriş yapma, arkadaş grupları arama, açık arttırmalara katılma ve bu linkleri reddedememe, sürekli haber kanallarını gezme, aşırı ve gereksiz bilgiyle yüklenme bağımlılığı gibi çok sayıda kola ayrılabilir.¹⁷⁴

Bireyin internette istediği siteye her an girebilmesi, sitelerin ücretsiz olması, her saatte sohbet odalarının açık olması ve chat yapılabilmesi bağımlılık riskini arttırabileceği gibi, bağımlı bireylerin daha da bağımlı olmasına neden olabilir. Tüm bunlar göz önüne alındığında internet bağımlılığının bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkileme riskinin yüksek olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Nitekim günümüzde artık internet bağımlılığı Türkiye’de de bir psikolojik rahatsızlık olarak kabul edilmeye başlanmış olup, Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanelerinde internet klinikleri kurulmaya başlanmıştır. TBMM bu konuda bir Meclis Araştırma Komisyonu kurulmasını benimsemiştir. Türkiye’nin ilk internet bağımlılığı polikliniği Kasım 2012’de; İstanbul Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesinde açılmıştır. Yine konu ile ilgili olarak; Türkiye’de ve dünyada ilk kez düzenlenen 1. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi 6-7-8 Nisan 2012 tarihinde İstanbul’da düzenlenmiştir. Kongrenin yapılış amacı, ülkemizde ve dünyada hızlı bir şekilde yayılan, çağımızın hastalığı olarak adlandırılan, “teknoloji bağımlılığı” ile ilgili farkındalık oluşturmak, çözüm önerilerini ve önleyici tedbirleri tartışmak olarak belirlenmiştir.¹⁷⁵

Bireyin bu sitelere bağımlı hale gelmesi bir anda değil, yavaş yavaş gerçekleşmektedir. 4 madde halinde bu süreci sıralayabiliriz.¹⁷⁶

---

¹⁷³ Türksel Kaya Benschir - Ramazan Altınok, “Bir İletişim Aracı Olarak İnternet’in Aile İçi İlişkilere Etkileri: Türkiye’de Devletin ve Ailelerin Konuya Bakışı”, **Uluslararası Aile Sempozyumu**, İstanbul, 2005, s.633.

¹⁷⁴ Canbolat, a.g.e., s.114.

¹⁷⁵ Özlem Çakır - Mehmet Barış Horzum - Tuncay Ayas, “İnternet Bağımlılığının Tanımı ve Tarihçesi”, **İnternet Bağımlılığı Sorunlar ve Çözümler**, a.g.e., s.11.

¹⁷⁶ <http://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/teknoloji-bagimliliği>

- İlk adım deneysel kullanımdır. Kişi herhangi bir şekilde bir site, bir oyun, bir uygulama vb. duyar ve merak eder. Bu merakını gidermek için o siteye gider, o oyunu oynar ve o uygulamayı kullanır. Birinci adım problem teşkil etmez. Denemiş, bitmiştir. Merak giderilmiştir. Bundan sonraki kullanımlar artık ikinci ya da üçüncü adıma geçişin göstergesidir.

- İkinci adım sosyal kullanımdır. Kişinin çevresinde belli bir oyunu oynayan, belli bir siteye giren ya da belli bir uygulamayı devamlı ya da düzenli olarak kullanan bir arkadaş grubu varsa o gruba girmek için ya da o grupta kalmak için kendisi de o siteye girer, o oyunu oynar, o uygulamayı kullanır. Çünkü bunun dışında bir davranışta bulunursa içinde bulunduğu grubun gündeminin dışında kalacaktır. Grubun dışında kalmamak, gruba uyum sağlayabilmek için kişi çoğu zaman istese de istemese de, sevse de sevmese de o siteyi, oyunu veya uygulamayı kullanacaktır. Dolayısıyla deneysel kullanımı sosyal kullanım takip eder ki bugün sosyal kullanım genellikle bağımlılığı başlatan ya da sürdüren sebep olarak görülmektedir.

- Üçüncü adım operasyonel kullanım, yani bir amaca dönük kullanımdır. Bu amaçların birincisi zevk almak, diğeri problemlerden kaçmaktır. Boş zamanlarında yapacak çok fazla etkinlik bulamayan, aktif bir sosyal çevreye sahip olmayan veya herhangi bir sebeple bir şeyler yapmak ya da insanlarla gerçek ilişki kurmak istemeyen insanlar can sıkıntısından kurtulmak için genellikle teknoloji kullanımını tercih ederler. Öte yandan kişi işinden, okulundan ya da kendinden kaynaklanan problemleri çözemediği, çözmek istemediği ya da çözmeye gücü yetmediği için problemlerini bir süre için bile olsa unutmak amacıyla teknoloji kullanımına yönelir. Böylece problemlerinin olduğu dünyadan sıyrılır, herhangi bir probleminin olmadığı yeni bir dünyada var olur. Kısa vadede çözüm gibi gözükse de uzun vadede çözülmeyen problemler varlığını devam ettirmekte, çoğu zaman da olduğu gibi kalmayıp büyümektedir.

- Dördüncü adım ise bağımlı kullanımdır. Bu adıma gelindiğinde kişinin artık kullanmak için herhangi bir sebebe ihtiyacı yoktur. Merak etsin etmesin, sosyal çevresi bağımlı olsun olmasın, hayatında problemler olsun olmasın kişi artık bağımlısı olduğu teknoloji aracını kullanacaktır. Merak edecek bir şey yoksa arayıp bulacak, sosyal çevresinde kullanıcı yoksa kullanıcılardan oluşan bir sosyal çevre edinecek, bütün vaktini kullanımla dolduracağı için canı sıkılmayacak, o teknolojik aracı kullanmak problemlerin sonucu değil, arık sebebi olacaktır.

İnternet ve teknoloji bağımlılığı bireyde aynı zamanda hayatında pek çok olumsuzluğu da meydana getirir.

- **Tolerans gelişir.** Yani her geçen gün kullanım artar. Öyle bir noktaya gelir ki kişi mecbur kaldığı işler dışında (uyku, yemek, tuvalet vs.) bütün vaktini teknolojik araç başında geçirir. Hatta bazen temel ihtiyaçlarını bile ihmal edebilir.
- **Yoksunluk sendromu yaşanır.** Bağımlı, bağımlısı olduğu teknolojik aracı kullanmadığı zaman psikolojik olarak kendini güçsüz, çaresiz, kaygılı, stresli ve sınırlı hisseder. Fiziksel olarak da baş ağrısı, terleme, uykusuzluk vs. hissedebilir.
- **Kontrol çabaları başarısız olur.** Bağımlı kendisini kontrol etmek istediğinde, azaltmaya yönelik attığı adımlarda ve verdiği sözlerde başarısız olur.
- **Çok vakit harcanır.** Teknolojik aracı kullanmak bağımlının hayatının merkezinde yer alır. Bütün faaliyetler ona göre organize edilir. Teknoloji kullanmaktan alıkoyan her şeyden vazgeçilebilir.
- **Bağımlının hayatı gitgide fakirleşir.** Bağımlı eskiden keyifle yaptığı faaliyetlerden zevk almaz ve bunları yapmak istemez. Spor yapıyorsa sporu bırakır, arkadaşlarıyla buluşmayı azaltır. Bağımlının ailesiyle ilişkileri bozulur, ders başarısı ciddi anlamda geriler.
- **Kontrol kalkar.** Bağımlı hiçbir zaman planladığı kadar kullanmaz. Her zaman düşündüğünden ve planladığından daha uzun süre vakit harcar. Bu yüzden işlerinde ve ilişkilerinde sorunlar yaşar.
- **Beden zarar görür.** Uzun süre hareketsiz şekilde teknoloji kullanımına bağlı olarak iskelet ve kas sisteminde hasarlar olur, duruş bozuklukları ortaya çıkar. Görme problemlerine, yaratıcı ve zihinsel gelişim risklerine, dil becerilerinde gerilemeye ve bazı bireylerde epilepsi nöbetlerinin ortaya çıkmasına sebep olabilir.
- **Psikolojik gelişimi yaralar.** Teknoloji bağımlılığı internet vb. ortamlarda gelişme ve kişiliğe uygun olmayan içerikle karşılaşma riskini artırır. Empati duygusunun körelmesine, kötülüğün sıradanlaşmasına, problem çözme becerisi olarak şiddetin kullanılmasına, dikkat eksikliğinin ortaya çıkmasına veya artmasına, sabır ve tahammülün zayıflamasına sebep olabilir.
- **Çatışma yaşanır.** Teknoloji bağımlısı olan kişinin yakınları bağımlıya yardım etmek istediklerinde çatışmalar ve kavgalar yaşanır. Bağımlı kişi hiçbir zaman yardımı ve desteği kabul etmez.

- **İşlevsellik bozulur.** Teknoloji bağımlısı olan kişi yapması gereken işleri yapmaz, sorumluluklarını yerine getirmez. Bundan dolayı da akademik ve ekonomik anlamda başarısız olur ve geriye gider.
- **Zihin kilitlenir.** Teknoloji bağımlıları, bağımlısı oldukları teknolojiyi kullanmadıkları vakitlerde de ne zaman kullanacaklarını ve ne yapacaklarını düşünerek zihinlerini kilitlerler. Bu nedenle teknoloji kullanmadıkları zamanlarda bile hayatın dışında kalırlar.
- **Yalanlar söylenir.** Teknoloji bağımlıları bağımlısı oldukları araç ile ne kadar zaman geçirdiklerini saklar ve çevrelerine bu konuda yalan söylerler. Bu yalanlar, ortaya çıkana kadar bağımlıda kaygı, ortaya çıktıktan sonra da sıkıntılar yaşanmasına sebep olur.
- **Duygu durum bozulur.** Teknoloji bağımlıları bağımlılığın zararlarını gördükçe kullanımlarından dolayı kendilerini kötü hissederler ve yoğun bir pişmanlık yaşarlar.
- **Uyku düzeni bozulur.** Teknoloji bağımlıları, bağımlısı oldukları araç ile uzun süre vakit geçirmek için uykudan fedakarlık ederek ihtiyaçlarından çok daha az uyurlar. Uykuya yenik düşmemek için aşırı derecede kafein ve şekerli yiyecek-icecek tüketirler. Gündüz-gece dengesi bozulur. Uyku düzeninin bozulması ve yetersiz uyku sonucu fizyolojik ve psikolojik denge ve sağlık bozulur.
- **Yemek düzeni bozulur.** Teknoloji bağımlıları artık bağımlısı oldukları teknolojik araç başında daha fazla kalabilmek için araç başında yemek yer ya da yemeklerini geciktirirler. Genellikle fast-food tarzı yiyecekleri ölçsüzce yerler. Hem yiyeceğin içeriği hem de miktarı anlamında sağlıklı beslenme ortadan kalkar ve buna bağlı sorunlar ortaya çıkar.¹⁷⁷

6.3. İnternet Bağımlılığının Tedavi Yolları

İnternet bağımlılığı, diğer bütün psikiyatrik rahatsızlıklarda olduğu gibi psikoterapi ve ilaç tedavisinin beraberce kullanılmasıyla tedavi edebilme olasılığı artan bir rahatsızlıktır. Altta yatan bir psikiyatrik rahatsızlık varsa öncelikle bunun tedavisinin yapılması gerekmektedir. Temel prensipler genel bağımlılık tedavisinden çok farklı olmamakla beraber, görülme yaşının kısmen daha düşük olması ve çocuk ve ergenleri

¹⁷⁷ <http://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/teknoloji-bagimliliği>

özellikle akademik dönemlerinde etkilemesi açısından tedavinin hızlı ve etkin bir şekilde yürütülmesi ve bu konuda aile sıkı işbirliğinin yapılması şarttır.¹⁷⁸

İnternet bağımlılığının tedavisinde kişinin zamanını nasıl harcadığını organize etmek önemli bir adımdır. Buradaki amaç kişilerin günlük rutinini kırmak ve sanal alışkanlığını bırakabilmesi için yeni kullanım alışkanlıklarına adapte olmasını sağlamaktır. Mesela kişi eve geldikten sonra akşamları bilgisayarın önüne oturuyor ve geceyi internette geçiriyorsa kişiye akşam yemeği ve haberlerine kadar beklemesi ve daha sonra internete girmesi söylenebilir. Ya da kişi için belirli bir internet işlevinin (chat, sörf, oyunlar) çok önemli olduğu belirlenebilmiş kişinin bu işlevin kullanımını kontrol edemediği görülmüşse, bir sonraki adım kişinin bu işlevden mümkün olduğunca uzak durmasını sağlamaktır. Chat odalarına bağımlı olan bir kişi bu odalardan uzak durmalıdır, fakat e-postalarını kontrol edebilir veya uçak rezervasyonu yapmak ya da bir araba satın almak için web de gezinmeye devam edebilir.¹⁷⁹

Aile terapilerinin de internet bağımlılığı tedavisindeki yeri çok önemlidir. Güçlü bir aile desteği kişinin internet bağımlılığı sorununu aşmasına yardım edebilir. Aile terapisinde şu noktalara odaklanılmalıdır:

- Ailenin internetin bağımlılık yapabileceği konusunda eğitilmesi.
- Bağımlı kişiyi davranışları nedeniyle suçlamalarını azaltma.
- Kişiyi internet üzerinden psikolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yöneltmiş olan daha öncesine ait ailevi çatışmaların açık bir şekilde konuşulabilmesini sağlama.
- Aileyi bağımlı kişinin tedavisine (yeni hobiler edinmesi, uzun bir tatile çıkarılması, bağımlı kişinin duygularını dinleyebilme konusunda) yardımcı olmaları için cesaretlendirme.¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ Özgür Öztürk - Gürkan Odabaşoğlu, Defne Eraslan, Yasin Genç - Ö.Ayhan Kalyoncu, "İnternet Bağımlılığı: Kliniği ve Tedavisi", **Bağımlılık Dergisi**, S.8(1), ss.36-41.

¹⁷⁹ Özden Arısoy, "İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi", **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar**, S.1, 2009, ss.55-67.

¹⁸⁰ A.g.m., s.65.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME

1. MÜLAKATTA YER ALAN KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde öğrencilerle yapılan mülakattan elde edilen bilgiler zaman zaman tablolar halinde verilecektir. Daha sonra bu verilerin yorumları yapılacaktır. Bu doğrultuda araştırmada yer alan katılımcıların demografik özellikleri tablolarda verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet Durumu

Cinsiyet	N	%
Kız	25	50
Erkek	25	50
Toplam	50	100

Tablo 1’de araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımında erkek ve kız öğrencilerin oranının eşit olduğu görülmektedir. Araştırmada katılımcılarının cinsiyete göre dağılımında sayıları bakımından eşit olmasına özen gösterilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Yaş Durumu

Yaş Durumu	N	%
14	5	10
15	17	34
16	9	18
17	14	28
18	5	10
Toplam	50	100

Araştırmada yer alan katılımcıların yaş dağılımları 14-18 arasında değişmektedir. Yukarıda verilen tabloya göre araştırmada yer alan katılımcıların yaş yoğunluğu 15 ve 17 arasında toplanmaktadır. Beş kategoride ele alınan yaş gruplarından katılımcıların %10'unu (5 öğrenci) 14 yaşında, %34'ü (17 öğrenci) 15 yaşında, %18'i (9 öğrenci) 16 yaşında, %28'i (14 öğrenci) 17 yaşında ve %10'u (5 öğrenci) 18 yaşındadır.

Tablo 3: Katılımcıların Eğitim Gördükleri Lise Türleri

Lise Türleri	N	%
Nafi Güral Fen lisesi	10	20
Kütahya Anadolu Lisesi	10	20
Akşemsettin AİHL	10	20
Adalet Meslek Lisesi	10	20
Kılıçarslan Anadolu Lisesi	10	20
Toplam	50	100

Araştırmada yer alan katılımcılar Kütahya'da beş farklı lisede öğrenim görmektedir. Her lise türünde okuyan 10 öğrenciyle görüşme yapılmıştır. Beş liseden 1'i Fen Lisesi, 2'si Meslek Lisesi ve diğer 2'si de Anadolu Lisesidir. Araştırmamız mülakat yöntemine dayandığı için daha kapsayıcı bilgi edinmek adına her seviyedeki öğrenci ile görüşülmüştür. Çünkü yüksek puanla girilen liselerde okuyan öğrenciler ile daha düşük puanla girilen liselerde okuyan öğrenciler arasında internette harcanan zaman ve niteliği

arasında farklılıklar görülmektedir. Diğer yandan öğrencilerin dini açıdan kendilerini algılama noktasında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum internette dini ilginin değişkenlik göstermesine sebep olmaktadır.

Tablo 4: Katılımcıların Sınıf Düzeyleri

Sınıf Düzeyleri	N	%
9	12	24
10	12	24
11	15	30
12	11	22
Toplam	50	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin farklı sınıf seviyelerinden olmasına özellikle dikkat edilmiş ve her sınıf düzeyinden eşit sayıda öğrenci ile mülakat yapılmasına özen gösterilmiştir. Tablo 4'e göre katılımcıların %24'ü (12 öğrenci) 9. sınıf, %24'ü (12 öğrenci) 10.sınıf, %30'u (15 öğrenci) 11. sınıf ve %22'si (11 öğrenci) 12. sınıf düzeyindedir.

2. İNTERNET KULLANIMI İLE İLGİLİ BULGULAR

Bu bölümde katılımcıların internet ve din ilişkisi bağlamında interneti nasıl kullandıkları, internetin dini ve manevi yönden etkilerinin ne olduğu ile ilgili bulgulara yer verilecektir. Ayrıca lise öğrencilerinin internette yaptığı aktivitelere dair bulgular da değerlendirilecektir.

Tablo 5: Katılımcıların İnternet Kullanmaya Başlama Yaşı

İnternet Kullanma Yaşı	N	%
5-7 yaş arası	16	32
8-10 yaş arası	11	22
11-13 yaş arası	23	46
Toplam	50	100

Tablo 10'a bakıldığında katılımcıların %32'sinin (16 öğrenci) "5-7" yaşları arasında, %22'sinin (11 öğrenci) "8-10" yaşları arasında ve geri kalan %46'sının (23 öğrenci) "11-13" yaşları arasında internet kullanmaya başladıkları görülmektedir. Tablodaki veriler göz önüne alındığında internet kullanmaya başlama yaşının ilköğretimine başlamayla orantılı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 6: Katılımcıların İnternete Girme Sıklığı

İnternete Girme Sıklığı	N	%
Her gün	31	62
Gün Aşırı	7	14
Haftada 2-3 kez	12	24
Toplam	50	100

Tablo 11'e bakıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğunun internete her gün girdiklerini söyleyebiliriz. Katılımcıların %62'si (31 öğrenci) her gün, %14'ü (7 öğrenci) 2 günde bir ve geri kalan %24'ü (12 öğrenci) haftada 2-3 kez internete girmektedir.

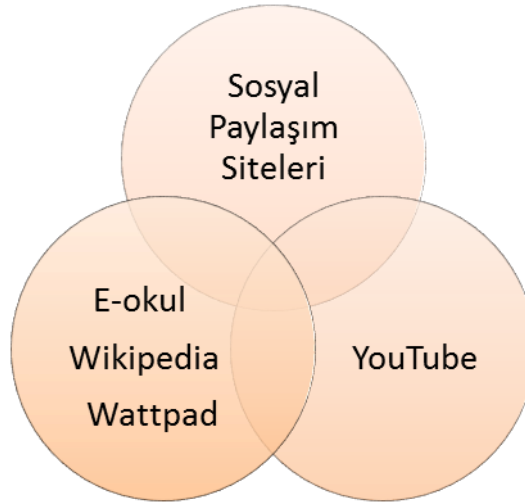
Tablo 7: Katılımcıların İnternette Geçirdiği Zaman

İnternette Geçirilen Saat	N	%
30 dk.	11	22
1-2 saat	28	56
3-4 saat	8	16
5-6 saat	3	6
Toplam	50	100

Tablo 12'ye bakıldığında öğrencilerin yarısından fazlasının internet başında 1-2 saat geçirdiğini görmekteyiz. Katılımcıların %22'si (11 öğrenci) yarım saat, %56'sı (28 öğrenci) 1-2 saat, %16'sı (8 öğrenci) 3-4 saat ve geri kalan %6'sı (3 öğrenci) 5-6 saat internette zaman harcamaktadır. Özellikle okullarda verilen proje ödevleri hazırlanırken ve tatillerde internette geçirilen zaman miktarının da arttığını ifade etmek gerekir.

3. İNTERNETTE GİRİLEN EN TEMEL SİTELER

Tablo 8: İnternette En Çok Girilen İlk 3 Site

3.1. Sosyal Medya

Günümüzde giderek gelişen ve yaygınlaşan internet teknolojisi ve sosyal etkileşim, sosyal medya olgusunu oluşturmaktadır. Web 2.0, sosyal ağ ya da sosyal iletişim siteleri olarak da ifade edilen bu alan, yeni kuşak internet uygulamalarını içermektedir. Sosyal medya, kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkanı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir terimdir. İnsanların düşünce, görüş ve ilişkilerini internet üzerinden paylaştıkları bir ortam sunmaktadır.¹⁸¹

“Kullanıcıların kendileri ile ilgili kişisel haberleri verebileceği, arkadaş edinebileceği veya arkadaşları ile etkileşimli bir şekilde iletişim kurabileceği, resimlerini, videolarını paylaşabilecekleri, çeşitli etkinlikler düzenleyebilecekleri web sitelerine genel olarak Sosyal Ağ ya da Sosyal Paylaşım Sitesi adı verilmektedir.”¹⁸²

Bu ağlara kayıtlı kişilerin yeni insanlarla tanışmaktan öte mevcut çevreleri ile iletişime geçtikleri görülmektedir. Bu ağların omurgasını yine ağın kayıtlı kullanıcısı olan, arkadaşlarının listesinin de yer aldığı kişi profilleri oluşturur. Profilin görülebilirliği genel olarak kişiye bırakılmıştır.¹⁸³

Sosyal medya web siteleri, bloglar, postcast, mesaj panoları, içerik paylaşım siteleri ve çok yaygın bir şekilde kullanılmakta olan sosyal ağ siteleri ile kullanıcıların dikkatini çekmektedir. Kısacası sosyal medya yalnızlıklarını gidermek, farklılık yaratmak, “ben de olmak istiyorum” diyen bireylerin ya da kurumların seslerini duyurmak istedikleri platformları oluşturmaktadır.¹⁸⁴

Sosyal medyanın en önemli özelliği bireylerin kendilerini başkalarına açık bir şekilde internet aracılığıyla ifade edebilmesidir. Bireyler kullandıkları siteler aracılığıyla profillerini oluşturmakta ve bunlara dayanarak iletişimde bulunabilmekte, yine bu profiller

---

¹⁸¹ Veysel Eren - Abdullah Aydın, “Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 16 (Özel Sayı 1), Karaman, 2014, s.198.

¹⁸² Levent Eldeniz, “İkinci Medya Çağında Etkileşimin Rolü ve Web 2.0”, **İkinci Medya Çağında İnternet**, der. Filiz Aydoğan - Ayşen Akyüz, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, s. 27.

¹⁸³ Ercüment Büyüksener, “**Türkiye’de Sosyal Ağların Yeri ve Sosyal Medyaya Bakış**”, xiv. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2009, s.19.

¹⁸⁴ Yeliz Kuşay, “Sosyal Medyanın Gücü ve Uygulama Örnekleri”, **İkinci Medya Çağında İnternet**, a.g.e., s.61.

yardımla diğerklerini beğenmekte ve etkileşimde bulunmaktadırlar. Dolayısıyla sosyal medya popülerliğini kullanıcıya göre özelleşebilmesine borçludur.¹⁸⁵

Günümüzde sosyal medya yüz yüze iletişimden ziyade sanal iletişim dili geliştirmiştir. Sanal dünyanın sunmuş olduğu duygu-durum bildirimini, online çevrimiçi sohbetler, anlık mesajlar, paylaşımlar bireylerin özellikle de gençler için ayrı bir dünyanın kapısını açmıştır. Fiziksel dünya ve sanal dünya ayrımı kesin bir şekilde belirgin hale gelmiştir. Kullanım açısından kolay ve pratik olması, ucuz olması, popülerliğinin her geçen gün artması, pek çok yeni uygulamaların sosyal ağ sitelerine girmesi ve sosyal ağ sitelerinde milyonlarca üyenin aktif olması gençleri sanal alemin içine büyük bir hızla çekmektedir.

Nitekim görüşme yaptığımız gençler de durumu bu şekilde nitelemektedir.

Sosyal ağlarla ilgili görüşünü Kütahya Lisesi'nde okuyan 11.sınıf erkek öğrenci şu şekilde açıklamaktadır.

“Sosyal ağları arkadaşlarımla ne paylaştığını görmek için kullanıyorum. İnsanların ne yaptığını merak ediyorum.”

Fen Lisesi 12. sınıfta okuyan erkek öğrenci şu sözlerle ifade etmektedir:

“Facebook ve Twitter’da beğendiğim sayfalar var. O sayfalarda neler paylaşıldığını merak ediyorum. İnsanların ne düşündüğünü de merak ediyorum. Diğer yandan Instagram da arkadaşlarımla resimlerine bakıyorum. Ne gibi resimler paylaşılmış diye. Ancak genel olarak sosyal ağları eğlence amaçlı kullanıyorum.”

İHL 12. sınıf kız öğrencinin ise sosyal ağlar ile ilgili düşünceleri şöyledir:

“Arkadaşlarla genelde Facebook ve Whatsapp’dan konuşuyoruz. Haberleri artık buralardan alıyoruz. Buradan mesajlaşıyoruz. Bir de insanların ne yaptığını merak ettiğim için de bu ağları kullanıyorum.”

Mülakat yaptığımız öğrencilerin %94’ü sosyal ağ sitelerinden birisine üyedir. Sadece üç öğrenci sosyal ağları kullanmadığını ifade etmiştir. En çok üye olunan sosyal ağ sitelerinin başında Facebook gelmektedir. Öğrencilerin %94’ü Facebook’a üyedir. Öğrencilerin %78’i ise birden fazla sosyal paylaşım sitelerine üyedir.

Müjgan Yılmaz tarafından 12 farklı lisede 400 öğrenci üzerinde uygulanan anket sonucunda katılımcıların %94,8’inin sosyal ağ sitesi adresine sahip olduğu, %5,2’sinin ise herhangi bir sosyal ağ sitesi adresine sahip olmadığı tespit edilmiştir.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Murat Hazar, “Sosyal Medya Bağımlılığı -Bir Alan Çalışması”, **Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, S.32, Ankara, 2011, s.156.

Fen Lisesi 12.sınıfta okuyan erkek öğrenci ise devamlı olarak kullanmasa da hesap açtığını ifade ediyor.

“Birçok hesabım var. Facebook, Twitter, Instagram, Google Place. Ancak bunları aktif olarak kullanmıyorum. Bazıları sadece hesap olarak duruyor.”

Fen Lisesi’nde okuyan 10.sınıf bir kız öğrenci pek çok sosyal ağa üye olan öğrencilerden bir diğeridir.

“Facebook, Twitter, Instagram, Tumblr, Whatsapp gibi hesaplarım var. Hepsi zevk ve eğlence amaçlı. Bu sitelerde arkadaşlarla iletişim kuruyorum. Konuşuyor ve zaman geçiriyoruz.”

3.2.Eğitim

Sosyal ağ siteleri, sosyal imleme, forumlar, bloglar, mikro bloglar, anlık mesajlaşma programları ve pek çok ücretsiz internet sitesi ile internet kullanıcıları istedikleri pek çok içeriğe erişme fırsatına sahip olmuşlardır. Aynı zamanda internet kamusal alanda da önemli bir konuma sahiptir. Eğitim, sağlık, ulaşım alanında da internetin kullanıcılarına sunduğu sayısız rahatlık mevcuttur. Eğitim alanında internetin sunmuş olduğu en önemli değişim ise hem öğretmenlere hem öğrencilere hem de velilere kolaylık sağlayan e-okul sistemidir.

E-okul MEB tarafından 2007 yılında kullanıma açılmış olan bir okul yönetim bilgi sistemi yazılımıdır. Bir öğrencinin okula kaydından başlayıp mezuniyetine kadar olan tüm süreci içerir.¹⁸⁷

Şüphesiz örneklem evrenimiz lise öğrencileri olduğu için e-okul onlar açısından önemli bir yere sahiptir.

Kılıçarslan Lisesi’nde okuyan 10. sınıf kız öğrencinin e -okul sık girdiği bir sitedir.

“E-okula sürekli giriyorum. Çünkü notlarıma her zaman bakıyorum.”

Kılıçarslan Lisesi 12 .sınıfta okuyan kız öğrenci şöyle ifade etmektedir:

“E -okula hep giriyorum. Notlarımızı oradan takip ediyoruz.”

Aynı zamanda eğitim aracı olarak Wikipedia ve Wappad çok sık kullanılan sitelerden ikisidir. Wikipedia, içeriği dünyanın her köşesinden gönüllü insanlar tarafından ortaklaşa hazırlanan ücretsiz bir ansiklopedidir. Bu site wiki teknolojisini kullanır, yani

¹⁸⁶ Müjgan Yılmaz, Ortaöğretimde Eğitim Amaçlı İnternet Kullanımı (Tekirdağ İli Örneği), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, s.61.

¹⁸⁷ <http://www.e-okul.web.gov.tr>

dünya üzerinde internete bağlı olan herhangi bir kişi tüm sayfalarda çıkarma, ekleme, düzeltme yapabilir.¹⁸⁸ Wattpad ise hikaye paylaşma, kitap okuma sitesidir. Kendi yazdığı hikayeleri yayımlayabildiğiniz gibi başka insanların yazdığı hikayeleri de okuma imkanı veren bir sitedir.

Kılıçarslan Lisesi 12. sınıf kız öğrenci görüşünü şöyle aktarmaktadır.

“Wikipedia’ya çok güvenirim. Her ortamdan insanların yazdığı şeyler var.”

Fen lisesi 9. sınıfta okuyan bir kız benzer fikirde olan bir diğer öğrencidir.

“Wikipedia’yı seviyorum. Oradan okumak hoşuma gidiyor”.

Adalet Meslek Lisesi’nde okuyan 9. sınıf erkek öğrenci bu siteleri sık kullananlar arasındadır.

“Araştırma konularımız oluyor. Bilgi için sitelere girmemiz gerekiyor. Wikipedia’yı kullanıyorum. Oradan araştırıyorum. Forumlara da bakıyorum.”

İHL 11. Sınıfta okuyan kız öğrenci de görüşünü şöyle ifade etmektedir:

“Wattpad’de hikaye okumasını çok seviyorum. Eğlenceli oluyor. Aynı zamanda hikayelerime kapak ve resim bulmak için de kullanıyorum.”

Öğrenciler araştırma yapmak için kullandıkları Wikipedia’yı güvenilir buldukları ve ciddi bir internet sitesi olarak gördükleri için tercih etmektedirler.

3.3. YouTube

YouTube, internet dünyasında kullanıcı kitle açısından çok geniş bir alana sahiptir. Özellikle de sunduğu milyonlarca videoya erişim olanağı YouTube’u diğer sitelerden oldukça öne geçirmiştir.

YouTube hem profesyonel medya üretimlerinin hem de amatör kullanıcıların meydana getirdikleri içeriklerin yer almasını sağlayan sitedir. Genel olarak bakıldığında eğlence videoları, müzik klipleri, eğitim videoları, kampanyalar, haber videolarının hepsi mevcuttur. Aynı zamanda bir YouTube kullanıcısının, diğer kullanıcıların yüklediği videolara yorum yapabilmesi, onlara karşılık video hazırlayabilmesi ya da yorumlara cevap vermesi ile video veya yorumları “beğenme” ya da “beğenmeme” seçeneklerini kullanabilmesi YouTube ara yüzündeki etkileşimler olarak verilebilir.¹⁸⁹

¹⁸⁸ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Vikipedi:Hakkında>

¹⁸⁹ Tuğrul Çomu, Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi: YouTube Örneği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, ss.73-80.

Kütahya Lisesi'nde okuyan 11. sınıf öğrencisi bir erkek YouTube'u kullandığını şöyle ifade ediyor:

“YouTube’a sık giriyorum. Daha çok şarkı dinlemek için.”

Kütahya Lisesi'nde okuyan 11. sınıf öğrencisi bir kız kısaca şunları aktarmaktadır:

“YouTube girdiğim ilk üç siteden biri. Oradan müzik dinliyorum. Dizilerin bölümlerine bakıyorum. Fragmanlarını takip ediyorum.”

Kılıçarslan Lisesi 10.sınıfta okuyan bir kız öğrenci de benzer şekilde ifade ediyor:

“YouTube’da şarkı dinliyorum ya da kaçırdığım dizilerin bölümlerini izliyorum.”

İHL 12.sınıfta okuyan bir kız öğrenci YouTube’u devamlı kullananlar arasındadır.

“Genelde eğlence amaçlı. Videolar, şarkılar gibi. Çoğu zaman müzik indiririm. Ya da izleyeceğim bir dizi varsa onu izlerim genelde.”

YouTube sonuç olarak çok geniş bir kitleye ve alana sahip bir video paylaşım ağıdır. Daha çok video izlenmesi ve üretilmesine olanak sağlayan bir ağıdır. Facebook, Twitter gibi paylaşımlara olanak sağlasa da daha çok video klipler, film, müzik videoları üzerinden bir sosyal birliktelik sağlar. Kişisel bilgiler ikinci planda yer almaktadır.

Öğrencilerin çoğunluğu da YouTube’u yukarıda söylenen amaçla kullanmaktadır. İlk sırada müzik dinlemek veya indirmek, ikinci sırada ise dizi ya da film izlemek ve indirmek gelmektedir.

Tablo 13’e bakıldığında öğrencilerin girdiği ilk 3 sitenin sosyal paylaşım siteleri, eğitim amaçlı siteler ve YouTube olduğu görülmektedir. Müjgan Yılmaz tarafından yapılan bir çalışmada öğrencilerin interneti %64 oy oranıyla en fazla sohbet/haberleşme amaçlı olarak kullandıkları ortaya çıkmıştır. Sonra %57 oranıyla ödev amaçlı, %51.3 oranıyla eğlence amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Katılımcıların interneti kullanım önceliklerinde en fazla tercih edilen üç seçenek sohbet/haberleşme, ödev araştırma ve eğlence amaçlı kullanımıdır.¹⁹⁰

Sosyal paylaşım siteleri iletişim dünyamızın önemli bir gerçeği haline gelmiştir. Sosyal ağların en popülerleri olan Facebook üzerinde eğlence, haber, oyun, etkinlik paylaşımı, resim ve video paylaşımı gibi birçok konuda uygulamalar geliştirilmektedir.¹⁹¹ Aynı fikirleri paylaşan ve benzer ideolojilere sahip kişiler, reel çevrelerinin bir parçası olan insanlarla iletişimlerini sanal boyutlarda sürdürme imkânı bulurken aynı zamanda hiç tanımadıkları kişilerle arkadaşlıklar tesis ederek yeni bir çevre oluşturmaktadırlar. Buradan

¹⁹⁰ Yılmaz, a.g.t., s.60.

¹⁹¹ Eldeniz, a.g.m., s.31.

hareketle sosyal ağların, bir çevre edinme aracı olmanın ötesinde, “sanal çevre/sosyal ağ çevresi” şeklinde nitelendirilebilecek bir hüviyete büründüğünü söylemek mümkündür.¹⁹²

Özellikle 16-24 yaş arası bu sitelerin en çok kullanıldığı yaş aralığıdır. Bu sitelerin daha çok eğlence, sosyalleşme ve vakit geçirmek amaçlı kullanıldığını söyleyebiliriz. Nitekim SETAV tarafından yapılan bir araştırmada katılımcıların interneti, eğitim ve araştırmadan daha çok sosyal iletişim ve haberleşme ile eğlence amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Yine aynı çalışmada katılımcılar en çok SMS ve Facebook üzerinden haberleşmeyi tercih ettikleri ifade edilmiştir.¹⁹³

2014-2015 yılında Denizli ili Çivril ilçesinde 3 farklı lisede okuyan 50 öğrenciyle yapılan bir araştırmada lise öğrencilerinin %82’sinin sosyal paylaşım sitelerini takip ettikleri ve mesajlaşmak için internetten yararlandıkları görülmüştür.¹⁹⁴

Kaveri Subrahmanyam tarafından “Ergenlerin Üzerinde Yeni Medyanın Sosyal ve Bilişsel Gelişimini” incelemek üzere yapılan çalışmada çevrimiçi sohbet odaları, bloglar ve sosyal ağ siteleri gibi çeşitli çevrimiçi ergen iletişimi forumları incelenmiştir. Araştırmalar ergenlerin dijital medyayı çoğunlukla akranlarıyla iletişim kurmak için kullandığını göstermektedir. Diğer yandan temel ergenlik meselelerini araştırmak, kimlik inşasının bir parçası olarak öz sunumlarıyla meşgul olmak gibi amaçlarla da kullandıkları tespit edilmiştir.¹⁹⁵ Çünkü ergenlik sırasında kişinin kendi kimliğini belirleme ve akran ilişkileri oluşturmaya yönelik bu çabası ergen gelişiminde ve ergenin kendi kimliğiyle deneyimleyebileceği ve sosyal arkadaş ağları kurabileceği daha fazla sayıda online deneyime yol açan itici bir güçtür.¹⁹⁶

Toplam Türk internet kullanıcı sayısının (18,142,000 kişi)’nin 79.6%’sini oluşturan 14,443,000 kişi Sosyal Ağlar kategorisinde yerini almış durumdadır. İnternet kullanıcılarının internette geçirdiği zaman sıralamasında ise Sosyal Ağlar, üst sıralarda yerini koruyarak internette geçirdiğimiz zamanın önemli bir kısmını kaplıyor diyebiliriz.

---

¹⁹² M.Raşit Akpınar, “Sosyal Ağların Fıkhî Boyutu, Çevre ve Ahlak”, **Sempozyum Bildiri Metinleri**, Gaziantep, 2014, s.223.

¹⁹³ <http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=111670&q=turkiye-nin-en-buyuk-genclik-arastirmasi>

¹⁹⁴ Ayşe Önal - Zeynep Demirtaş, “İnternet Kullanımının Eğitim Üzerine Etkilerine Yönelik Lise Öğrencilerinin Görüşleri (Denizli-Çivril Örneği)”, **IV. Sakarya’da Eğitim Araştırmaları Kongresi**, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2015, s.12.

¹⁹⁵ Kaveri Subrahmanyam, “Ergenlerde Yeni Medya Kullanımının Etkileri/ Sosyal Etkiler ve Beliren Bilişsel Etkiler”, **I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı**, çev. Zeynep Baransel, ed. Feride Zeynep Güder, C.II, İstanbul, 2013, s.223.

¹⁹⁶ Alexis R. Lauricella, “Çocukların Medya Katılımı”, çev. Ayşe Aksakal, ed. Hakan Toker, **I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı**, a.g.e., s.121.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bir çılgınlık haline gelen Facebook’a baktığımızda ise; Türkiye’nin 12 milyon 382 bin kullanıcı ile ABD ve İngiltere’den sonra dünyada en çok Facebook kullanıcısı olan üçüncü ülke olduğunu görüyoruz.¹⁹⁷

Gençlere yönelik bir site olan ve 49.465 üyesi olan “www.bizlergenciz.com” adlı site incelendiğinde çıkan sonuç gençlerin internette daha çok “arkadaş arama” ve “tartışmalar” gibi başlıklarda yoğunlaştığı yönündedir. Bu da göstermektedir ki gençler aslında interneti çeşitli ilişkilerin kurulacağı ve gerçek yaşama alternatif oluşturulabilecek bir toplumsal mekan olarak görmektedirler. İnternet, sanal ortamda kültürel bir mekan olarak kullanılmakla birlikte gençler için önemli bir toplumsal etkileşim alanı olarak da nitelenebilir. Dolayısıyla internetin gençler için sosyalleşme, yeni ilişkiler kurma, arkadaşlar edinme, çeşitli gruplara dahil olma ve kendilerine ait yeni kimlikler yaratma açısından da bir boşluğu doldurmaktadır. Yine aynı biçimde etkileşimin daha fazla olduğu “tartışmalar” başlığının gençler tarafından yoğun olarak kullanılması, gerçek hayatta karşılığını bulamadıkları kendini ifade etme, fikirlerini özgürce söyleme ve her şeyden önemlisi herhangi bir engelle karşılaşmama gibi hususlar gençler için sanal alandaki tartışmaları cazip kılmaktadır.¹⁹⁸

Sonuç olarak öğrenciler arasında sosyal paylaşım sitelerini kullanma oranının oldukça yüksek olduğunu görmekteyiz. Genellikle bu siteleri eğlence ve zaman geçirme amaçlı olarak kullanmaktadırlar. Birbirlerinin paylaşımlarını, duygu-durumlarını, fotoğraflarını takip etmek günlük, olağan bir rutin haline gelmiştir. Diğer yandan sosyal paylaşım sitelerinde var olduğunu göstermek gençlik için önemlidir. Kimliğini belirlemede bu var oluş ayrı bir önem arz etmektedir. Zira kendisinin başkaları tarafından nasıl algılandığı artık internet üzerinden sağlanmaktadır. Ne kadar arkadaşı olduğu, nerede ve kimlerle fotoğraf paylaştığı, hangi mekanlara gittiği kimlik inşasında belirleyicidir. Ne kadar “like” aldığı, yorumlarına ne kadar cevap yazıldığı, gencin arkadaşları tarafından popülerliğinde belirleyici bir etken olmaktadır. Gençler kendilerini sanal alemde gösterdikleri, orada aktif oldukları, kısaca “görünür” oldukları sürece değerli görmektedirler.

Zaman ve mekan sınırlamasının ortadan kalkması, erişebilirliği çok fazla olan bir platform olması, öğrencileri katılım ve geribildirim noktasında teşvik ediciliğinin yüksek

¹⁹⁷ Büyükşener, a.g.m., s.21.

¹⁹⁸ Mehmet Güzel, Kültürel Çalışmalar İçinde İnternet, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2006, s.60.

olması, çok yönlü iletişime olanak sağlaması, sosyal ağlardaki gruplar arasındaki fikir ortaklığı interneti ve sosyal paylaşım sitelerinin yükselişini hızlandırmıştır. Sanal ortamda yalnızlıklar paylaşılmakla beraber başkalarının üzerinde de etkili, güçlü ve dikkatleri üzerine çeken bireyler olmak önemli hale gelmiştir.

İnternete erişim noktasında herhangi bir sınırlama kalmamıştır. “İnternet erişimi diğer yandan dünya üzerinde en ücra noktalarda bile olanaklı hale gelmektedir. Okul öncesi ve ilköğretim düzeyinde çocuklara internet erişimi ve çok ucuz hatta bedava bilgisayar teminine ilişkin projeler yürütülmektedir.”¹⁹⁹

2014 yılında Fatih Projesi kapsamında lise öğrencilerine ve öğretmenlerine dağıtılmaya başlatılan tabletler eğitim noktasında öğrencilere akademik başarı için olanak sağlamıştır. İnternet erişimiyle birlikte tabletlere her ders için çok sayıda materyali indirmek mümkün hale gelmiştir. Bu proje kapsamında yer alan EBA (Eğitim Bilişim Ağı) projesi öğrenciler için hem derslere katkı sağlaması hem de farklı ve eğitici içerikler sunması için etkinleştirilmiş bir sosyal platformdur. Bu veriler ışığında internetin eğitim için sunduğu imkanları göz ardı etmek mümkün değildir.

Mülakata katılan öğrencilerin de eğitim amaçlı olarak interneti kullandıklarını söyleyebiliriz. Özellikle ders veya kendi ilgi alanları için yaptıkları araştırmalarda Wikipedia'yı çok sık kullandıklarına şahit olmaktayız. Yine öğrencilerin Wattpad uygulamasını kullanarak hikaye ve roman okuma, kendi hikayelerini yazıp yayınlama, şiir okuma ve yazma gibi eğitsel aktivitelere katıldıklarını söylemek mümkündür. Aynı zamanda mülakata katılan diğer öğrencilerin ifadelerini de göz önüne alırsak matematik videoları indirme ve izleme, internette soru çözme, zeka oyunları oynama gibi aktiviteleri yaptığını da görmekteyiz. Açıkça görülmektedir ki internet artık günümüzde eğitim için önemli bir materyal haline gelmiştir.

2014-2015 yılında Denizli ili Çivril ilçesinde Ayşe Önal'ın yapmış olduğu araştırma sonucunda lise öğrencilerinin eğitim ile ilgili olarak daha çok ödev yaparken destek amaçlı olarak interneti kullandıkları ortaya çıkmıştır.²⁰⁰

Haluk Tanrıverdi ve Sena Sağır İstanbul Kartal ve Pendik ilçelerinde basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenen 1500 lise öğrencisi üzerinde yapılan bir çalışmada öğrencilerin sosyal medyayı eğitim amaçlı olarak orta düzeyde kullandıkları görülmüştür.

---

¹⁹⁹ Eldeniz, a.g.m., s.31.

²⁰⁰ Önal - Demirtaş, a.g.m., s.9.

Araştırmada lise öğrencilerinin sosyal medyayı öncelikle sosyal etkileşim ve iletişim amaçlı, sonrasında eğitim amaçlı ve son olarak da tanıma ve tanınma amaçlı kullandıkları belirlenmiştir²⁰¹

En çok kullanılan üçüncü site YouTube ise öğrencilerin video izlemek için kullandıkları bir site olarak karşımıza çıkmaktadır.

“YouTube, bir video barındırma web sitesidir. 15 Şubat 2005'te 3 eski PayPal çalışanı tarafından kurulmuş ve Ekim 2006'da Google tarafından satın alınmıştır. Broadcast Yourself: Kendini Yayınla sloganı ile yola çıkmıştır. Kullanıcılar tarafından YouTube'a günlük yaklaşık 65.000 adet yeni video klip eklenmekte ve 100 milyona yakın video klip izlenmektedir. Kullanım koşullarına uymayan video klipler kullanıcıların bildirimleri ile YouTube yetkilileri tarafından incelenerek silinmektedir. YouTube üyeleri izledikleri video klipleri değerlendirip not verebilmekte ayrıca izledikleri video klip hakkında yorum yazabilmektedir.”²⁰²

Bu kadar çeşitli ve fazla video klip izleme imkanı sunan YouTube mülakat yaptığımız öğrencilerin de tercih ettiği bir sitedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu video ve müzik izleyip indirmek için YouTube'u kullandıklarını belirtmişlerdir. Dizi bölümlerini, fragmanlarını, dizi tekrarlarını izlemek diğer yandan müzik dinlemek ve paylaşmak YouTube'da ergenlerin en çok yaptığı aktivitelerdir. İstedikleri videolara anında ve zahmetsizce ulaşabilmeleri, videoların görüntü kalitesinin yüksek olması YouTube'u öğrenciler tarafından tercih edilebilir kılmıştır.

2014 yılı verilerine göre, en büyük sosyal ağ ve video sitelerinden birisi olan YouTube, yalnızca 1 ay boyunca, 1 milyar kişi tarafından ziyaretçi akınına uğramakta ve sadece bu site üzerinden izlenen videolara her ay 6 milyar saat harcanmaktadır.²⁰³

Yapılan araştırmalar yeni iletişim teknolojilerinin odak noktasında yer alan internetin sanıldığı kadar kullanılanı etken konuma getirmediğini ortaya koyuyor, çünkü genç kullanıcıların çoğu (%70) interneti kendi yararlarına olacak biçimde (utility usage) değil de e-posta, sohbet ve film ya da müzik indirme amaçlarıyla kullanıyorlar. Yani

---

²⁰¹ Haluk Tanrıverdi - Sena Sağır, “Lise Öğrencilerinin Sosyal Ağ Kullanım Amaçlarının ve Sosyal Ağları Benimseme Düzeylerinin Öğrenci Başarısına Etkisi”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S:18, Yıl 7, 2014, s.806.

²⁰² Mustafa Bostancı, Sosyal Medyanın Gelişimi ve İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2010, s.74.

²⁰³ <http://expandedramblings.com/index.php/youtube-statistics/#.UxSALYVaeSo>, 01.03.2014.

kaynak araştırmak, web sitesi tasarımı, belli konularda düşünce belirtme/oylama, vb. amaçlarla kullanmıyorlar.²⁰⁴

4. SOSYAL PAYLAŞIM SİTELERİNDEKİ FARKLI YAŞAM TARZLARI

Tablo 9: Sosyal Paylaşım Sitelerindeki Yaşam Tarzlarının Ergenleri Dini Açıdan Etkilemesi

Etkilenme Durumu	N	%
Etkiler	29	58
Kısmen etkiler	2	4
Etkilemez	19	38
Toplam	50	100

Tablo 11'e bakıldığında öğrencilerin yarısından fazlasının sosyal paylaşım sitelerinde yer alan içeriklerden etkilendiği görülmektedir. Katılımcıların %58'i (29 öğrenci) bu tip sitelerden etkilendiğini, %4'ü (2 öğrenci) kısmen etkilendiğini ve geri kalan %38'i (19 öğrenci) hiçbir surette etkilenmediğini dile getirmiştir. Ancak etkilendiğini belirten katılımcılardan %18'i (9 öğrenci) dini açıdan olumlu yönde etkilendiklerini dile getirmiştir. Aynı zamanda etkilendiğini söyleyen katılımcılardan %14'ü (7 öğrenci) ise dini açıdan uygun olmayan fotoğraf ve paylaşımlara "sinir" olduklarını ve arkadaşlarına göstererek tepki verdiklerini ifade ederek etkilendiklerini belirtmişlerdir.

Fen Lisesi 10.sınıfta okuyan bir kız öğrenci paylaşılan fotoğraflardan çok etkilendiğini dile getiriyor:

"Beni paylaşılanlar etkiler. Mesela fotoğraf görüyorum. Fotoğrafla cidden çok ilgileniyorum. Çok hoşuma gidiyor. İnsanları açıkken görünce bir şey olmaz diyorum ki kendi kendime. Tepki veremiyorum. Hoş buluyorum çünkü. Ama kendi bu yaptığımı kötü bulup artık böyle yapmayacağım da demiyorum."

Adalet Meslek Lisesi'nde okuyan 9.sınıf öğrencisi bir kız fotoğrafların kendisini kötü etkilediğini ifade etmiştir:

²⁰⁴ Babacan Taşdemir, "Yeni Medya ve Çocuk: Devamlılıklar Üzerine Bir Değerlendirme", **Çalışma Ortamı Dergisi**, Eylül-Ekim 2009, s.16-17.

“Beni genellikle fotoğraflar etkiler. Kötü şekilde. Bu her insanın başına geliyor. Mesela fotoğraflarda makyaj yaparlar, şort falan giyerler. Her insan ben de giysen diye düşünür.”

İHL 9.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci paylaşılanların kendisini olumsuz yönde etkilediğini aktarıyor:

“Farklı bir tarzları olduğu için insanların kendi hareketlerine etkileri oluyor. Bana gelince ise konuşmamda, hareketlerimde mesela. Daha rahat davranıyorum. Kendimi kasmıyorum. Dini açıdan etkisi şöyle, onlar daha rahat yaşıyor, bizim daha sıkıntılı bir hayatımız var diyorum. İsyana sevk edebiliyor. Sonra etkisi geçiyor.”

Kütahya Lisesi’nde okuyan 11.sınıf bir kız öğrenci bu yıla kadar bu sitelerden görerek ünlülere çok özendiğini dile getirdi:

“Ben önceden ünlülerin hayatlarına geçen yıla kadar çok özeniyordum. Hatta oyuncu olmak istiyordum. Ama bu yıl bakınca onlar çok günaha giriyorlar. Yaptığı şeyler. Hayatları çok farklı. Bizim küçücük şeylerle mutlu olabilmemize onlar elinin tersiyle itiyorlar. Hiçbir şeymiş gibi. Eski düşüncelerimden vazgeçtim.”

Adalet Meslek Lisesi’nde okuyan 9.sınıf öğrencisi bir erkek sosyal paylaşım sitelerindeki hayatları görerek ikilem yaşadığını ifade ediyor:

“Dini hayatımı değiştirecek etkisi oldu. Onların hayatı, yaşam tarzları beni etkiledi. Tam benzemekle kendim olmak arasındaki ikilem. Ama ben ortada kalmaya çalışıyorum.”

Kütahya Lisesi 11.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci sosyal paylaşımında dini açıdan yanlış şeyler yapıldığını ifade ediyor:

“Sosyal ağda başıma geldi. Benden bayağı büyük bir kadın. Eşi var, çocuğu var. Benle konuşuyor. Eşi dıysa benim için de onun için de kötü olacak. Hatta ben ona söyledim. Konuşmayalım diye. Gözü dışarıda. Facebook’tan buluyor. Yapma-etme diye ona da söyledim. Bu zamanda böyleyse ileride benim de eşim, çocuklarım ne olacak? Ben dikkat etmem. Benim kaybedeceğim bir şey yok. Ama onun yuvasına sahip çıkması gerekiyor.”

Kütahya Lisesi’nde okuyan 11.sınıf öğrencisi bir kız benzer düşünceleri dile getiriyor:

“Bazı twitler oluyor garip, Allah’la dalga geçer gibi. Yazık günah diyorum. Bunlar ne düşünüyor da böyle yazabiliyorlar diyorum. Farklı yaşam açısından biz bunu yapsak böyle derler, böyle düşünülür diyorum. Tepki olarak arkadaşlarıma gösteriyorum.”

Kütahya Lisesi 11.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci dine ters düşen paylaşımlara sinir olduğunu ifade ederek etkilendiğini belirtiyor:

“Etki ediyor. Kendimi arada sırada şüphede buluyorum. Adam başka bir yerde dinimize uygun olmayacak şekilde fotoğraf çekinmiştir, twit atmıştır. Bunlar bile nasıl cennete gidecekler, sonunu düşünmüyorlar mı diye şüpheye giriyorum. Ben çok kızıyorum böyle bir şey olduğunda. Kendi açımdan, dini açıdan hiçbir şekilde etkilenmiyorum ama gerçekten sinirleniyor insan. Müslümanım diyerek Müslümana uygun olmayan şeyleri yapması sinirini bozuyor insanın.”

İHL 12.sınıfta okuyan bayan öğrenci dine aykırı yazıların kendisini hırslandırdığını belirtmiştir:

“Değiştirmiyor. Ama şaşırtıyor. Müslümanlara karşı hakaret eden insanlar, başörtüsüne hakaret eden insanlar, gereksiz bir parça olarak gören insanlara çok şaşıyorum. Sinirleniyorum, hırslanıyorum. Onlara oradan cevap yazmak onları kıskırtmak olur. O yüzden iyi yerlere gelip çalışarak onalar cevap vermek daha iyi olur diye düşünüyorum.”

Kütahya Lisesi 11.sınıfta okuyan bir kız öğrenci bu sitelerden etkilenmese bile gördüğü fotoğrafların düşündürdüğünü dile getiriyor:

“Sosyal paylaşım sitelerinde güzel güzel giyiniyorlar. Bunlar İslamiyete karşı bir giyinme. Ama bunlar ister istemez insanın hoşuna gidiyor. Ben bunu giyersen güzel gözükürüm ama bu dine karşı diye bir düşünce oluyor. Şuanda öyle bir düşüncem yok ama öyle bir karşılaştırma oluşuyor.”

Fen Lisesi’nde okuyan 12.sınıf öğrencisi bir erkek bu sitelerden etkilenmediğini, herkesin kendi hayatı olduğunu söylüyor:

“Dini açıdan etkilemiyor. Sonuçta ben ne bildiğimi bilirim. Kendi bildiğimi bilirim. Onları da görüyorum. Bunlarda da böyleymiş diye yorumluyorum. Onlar kendi inancında biz kendi inancımızdayız. Bu yüzden etkisi olmuyor.”

Genel olarak öğrencilerin sosyal paylaşım sitelerindeki paylaşımlardan etkilendiğini söylemek mümkündür. Özellikle kendi yaşam tarzını beğenmeyen ya da yaşamak istediği gibi bir hayata sahip olamayan öğrenciler sanal dünyada yaşanan hayatlara özenmektedir. Özellikle kız öğrencilerin bu duyguyu daha yoğun yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bu noktada fotoğraflar önemli bir materyaldir. Hem kendi arkadaşlarının hem de ünlülerin fotoğraflarına ulaşmanın çok rahat olması bu duyguyu tetiklemektedir.

Öğrencilerin çoğunluğu Instagram'a üyedir ve bu siteyi aktif olarak kullanmaktadır. Yarısından fazlasının da her gün sosyal ağlara girdiğini düşünülürse fotoğraflarda görülen hayat ile kendi hayatları arasında kıyaslama yaparak sorgulama içine girmeleri olasıdır. Sosyal, ekonomik, kültürel açıdan ortaya çıkan farklılıklar öğrencileri ikilemde bırakmaktadır. Din de bundan nasibini almaktadır. Bir yandan dinin yapılmasını emrettiği, sınırları belli olan bir hayat ile diğer yandan ise nefse hoş, güzel ve kolay gelen fakat İslami olmayan bir yaşam tarzı öğrencileri ikilemde bırakmaktadır. Çünkü görüşme yaptığımız öğrencilerin çoğunluğu dini ritüelleri yerine getirme noktasında eksiklik gösterebilir bile dini değerleri bilen ve dinin kendilerinden istediği emirlerin farkında olan öğrencilerdir.

Uzmanlar, doğru ve bilinçli bir şekilde kullanılmayan sosyal ağ sitelerinin, insanın beden ve akıl sağlığını tehdit eder bir hal aldığına dikkat çekmektedir. Şöyle ki sosyal ağ firmaları, kullanıcıların paylaştığı resim ve yorumların başkaları tarafından beğenilme sayısını, iftihar vesilesi olarak empoze etmektedir. Buna göre sosyal medyada paylaşılan bir iletiyi beğenenlerin çokluğu, başarının; azlığı ise başarısızlığın ölçütü haline gelmiştir. Bu algının bir neticesi olarak takdir bekleme amacıyla bir şeyler paylaşan kimseler için ilgi görememe endişesi kişilik çatışmalarına, kişilik bölünmelerine ve depresif eğilimlere sebebiyet vermiş, diğer taraftan aşırı popülerlik narsistlik ve egoizme yol açmıştır ki, her iki durum da dini açıdan sakıncalıdır.²⁰⁵

Öte yandan bir kısım öğrencinin bu sitelerdeki paylaşımların kendilerini dini açıdan daha dikkate yönelttiğini dile getirmektedir. Dinin emirlerini daha çok yerine getirmeye çalışma, hareketlerine dikkat etme, doğruyu araştırma gibi durumlar söz konusudur. Hiç olmazsa paylaşılanların yanlılığı sınıf ya da arkadaş grubu ortamında paylaşmakta ve tepki gösterilmektedir.

5. ÖĞRENCİLERİN DİNİ AÇIDAN KENDİLERİNİ TANIMLAMALARI

Mülakat yaptığımız öğrencilerin tamamında Allah inancı bulunmaktadır. Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmekte, O'nun her şeyin yaratıcısı ve her şeye gücü yeten bir varlık olduğunu kabul etmektedirler. Tamamı İslam dinine mensup olan bu öğrenciler aynı

---

²⁰⁵ Akpınar, a.g.m., s.231.

zamanda İslam'ın emretmiş olduğu ritüelleri yerine getirme noktasında bazı farklılıklara sahiptirler. Genel olarak Allah'a inanmakla birlikte öğrencilerin bir kısmı namaz ve oruç ibadetini yerine getirmekte zorlanmaktadır.

Mustafa Şen tarafından yapılan araştırma sonucuna göre ibadetlerini yerine getirirse de getirmese de bir dine inanan ergenlerin oranı %98.8 düzeyindedir. Herhangi bir dine inanmayan, din ve Tanrı meselelerinin kendisini ilgilendirmediğini belirten ya da dinlere karşı olan ergenlerin oranı ise %1 kadardır.²⁰⁶

6.1. Beş Vakit Namaz Kılma Sıklığı

Tablo 10: 5 Vakit Namaz Kılma Sıklığı

	Nafi Güral Fen Lisesi		Akşemsettin AİHL		Kütahya Lisesi		Kılıçarslan Lisesi		Adalet Meslek Lisesi	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Namaz										
Her zaman	1	2	8	16	-	-	-	-	-	-
Bazen (3-4)	1	2	2	4	1	2	2	4	4	8
Nadiren(1-2)	4	8	-	-	8	16	3	6	6	12
Hiç	4	8	-	-	1	2	5	10	-	-
Toplam	10	20	10	20	10	20	10	20	10	20

Tablo 15'e bakıldığında Fen Lisesinde okuyan katılımcıların %2'si (1 öğrenci), Akşemsettin AİHL'de okuyan katılımcıların %16'sı (8 öğrenci) namazlarını düzenli olarak kılmaktadır. Diğer üç lisede ise namazlarını düzenli olarak kılan çıkmamıştır. Diğer yandan Fen lisesinde okuyan katılımcıların %8'i (4 öğrenci), Kütahya Lisesinde okuyan katılımcıların %2'si (1 öğrenci) ve Kılıçarslan Lisesinde okuyan katılımcıların %10'u (5 öğrenci) hiç namaz kılmamaktadır. Veriler gözden geçirildiğinde en yüksek düzeyde namaz kılma oranının AİHL öğrencilerinde görmekteyiz. Gerek ailelerinde gerekse okulda aldıkları dini eğitimin bir sonucu olarak ibadetlerinde daha dikkatli oldukları görülmektedir. Aynı zamanda namaz kılan öğrencilerle aynı ortamda bulunmak namazını aksatan AİHL öğrencilerini de namaz ibadetini yerine getirmekte daha özenli davranmaya sevk etmektedir.

Mülakat yaptığımız AİHL dışındaki öğrencilerin büyük kısmı namaz kılmanın farz olduğunu bildiklerini ancak pratikte yerine getirmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Zira

²⁰⁶ Mustafa Şen, "Türkiye'de Ergen Profili", Aile ve Toplum Dergisi, C.XII, S.27, Yıl 12, Ekim-Kasım-Aralık 2011, s.95.

düzenli namaz kılmanın kendilerine zor geldiğini, okulda iken ise arkadaşlarıyla vakit geçirdiklerini ancak tatillerde, özel gün ve gecelerde, Ramazan ayında düzenli olarak kılmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir.

6.2. Ramazan Ayında Oruç Tutma Sıklığı

Tablo 11: Ramazan Ayında Oruç Tutma Sıklığı

Oruç	Fen Lisesi		Akşemsettin İHL		Kütahya Lisesi		Kılıçarslan Lisesi		Adalet Meslek Lisesi	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tam	6	12	10	20	6	12	9	18	10	20
Kısmen	3	6	-	-	3	6	1	2	-	-
Hiç	1	2	-	-	1	2	-	-	-	-
Toplam	10	20	10	20	10	20	10	20	10	20

Tablo 16'ya bakıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğunun Ramazan ayında oruçlarını düzenli olarak tuttuğunu görmekteyiz. AİHL ve Adalet Meslek Lisesi öğrencileri oruçlarını hiç aksatmamaktadırlar. Fen Lisesinde okuyan katılımcıların %6'sı (3 öğrenci), Kütahya Lisesinde okuyan katılımcıların %6'sı (3 öğrenci) ve Kılıçarslan Lisesinde okuyan katılımcıların %2'si (1 öğrenci) oruçlarını tam tutamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu liselerde okuyan öğrenciler ortalama 22-23 gün oruç tutmaktadırlar. Orucun farz olduğunu bildikleri halde bazen bir sebep olmaksızın bazen de zor geldiği için belirli günler tutmadıklarını ifade etmişlerdir. Genel olarak oruç ibadetini yerine getirme noktasında liseler arasında belirgin bir farklılık yoktur. Hiç oruç tutmayan 2 öğrenci ise dinin emretmiş olduğu diğer ibadetleri de yerine getirmemektedir.

6. İNTERNETTE DİNİ ve MANEVİ BİLGİ ÖĞRENME

Tablo 12: İnternette Dini Bilgi Araştırma Sıklığı

Dini Bilgilere Bakma Sıklığı	N	%
Genellikle	7	14
Bazen	10	20
Aklıma geldikçe/ Aklıma Takıldıkça	8	16
Nadir	15	30
Hiç	10	20
Toplam	50	100

Tablo 10'a bakıldığında katılımcıların %14'ünün (7 öğrenci) internette dini bilgilere sık baktığını, %20'sinin (10 öğrenci) ara sıra baktığını, %16'sının (8 öğrenci) aklına geldikçe ya da ihtiyaç duydukça baktığını, %30'unun (15 öğrenci) nadir ya da yok denebilecek kadar az baktığını ve %20'sinin (10 öğrenci) hiç bakmadığını elde etmekteyiz.

Öğrencilerin çoğunluğu %88'i dini konular üzerinde düşündüklerini ve araştırma yaptıklarını ifade etmişlerdir. Düşündükleri, cevap bulmaya çalıştıkları pek çok konu bulunmaktadır. Ancak araştırma yaparken düzenli olarak interneti kullanma sıklığı sadece %14'tür. Bunun sebebi internete bakmakla beraber arkadaş, aile, TV, okuldaki hocalar ve yazılı kaynakların da öğrenme aracı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız başlıkta interneti güvenilir bulmadıkları için az tercih edilir olmasını da sebepleri arasında gösterebiliriz.

6.1. Din ile Alakalı Merak Edilen Konular

Tablo 13: İnternette Araştırılan Dini Konular

Araştırılan Dini Konular	N	%
İlmihal/Fıkıh Konuları	16	32
Ahiret İnancı	4	8
Yaradılış	7	14
Dinler	8	16
Hz. Muhammed'in Hayatı	3	6
Kader	1	2
Organ Bağışı	1	2
Diğer	9	18
Toplam	50	100

Tablo 13'e bakıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğunun fıkıh konularını araştırdığı görülmektedir. Özellikle namaz, oruç, helal ve haramlar öğrencilerin merak ettiği konular arasındadır. Öğrencilerin %32'si (16 öğrenci) fıkıh konularını, %8'i (4 öğrenci) ahiret inancını, %14'ü (7 öğrenci) insan ve evrenin yaratılışını, %16'sı (8 öğrenci) tek ve çok tanrılı dinleri, %6'si (3 öğrenci) Hz. Muhammed'in Hayatı'nı, %2'si (1 öğrenci) kader konusunu, %2'si (1 öğrenci) organ bağışını ve geri kalan %18'si (9 öğrenci) başka çeşitli konuları araştırdıklarını belirtmişlerdir.

Ergenlik döneminin gelişim basamaklarından birinin de dini gelişim olduğunu ilk bölümde belirtmiştik. Bu doğrultuda lise dönemindeki gençlerin de dini ihtiyaçlarını karşılama ve bir dini kimlik oluşturma noktasında dini ritüelleri, dini değerleri ve dini inançları irdelemeye ve anlamaya çalıştıkları söylenebilir. Diğer alanlarda merak ettikleri ve öğrenmek istedikleri konular olduğu gibi din alanında da araştırdıkları konular mevcuttur.

Fen Lisesi'nde okuyan 9.sınıf erkek bir öğrenci bu konuda görüşünü şöyle ifade etmektedir:

“Ben fıkıh ve ilmi konuları araştırırım. Bazı şeylerin caiz olup olmadığını, yapmamızın serbest mi yoksa sakıncalı mı olup olmadığını.”

Kütahya Lisesi 11.sınıf öğrencisi bir erkek benzer araştırma yapanlardan biridir.

“Dini konular üzerine araştırmalar yaparım. Fıkıh ve ilmihal gibi konulara daha çok bakıyorum. Abdest ile ilgili okumalar yaptım. Aynı zamanda diğer dinlere de bakarım. Mesela, bizim dinimizde olan başka dinlerde ne derece var diye bakıyorum. Mevlana'nın sözlerinin başka dinlerde de olduğunu gördüm.”

Fen Lisesi 12.sınıfta okuyan kız öğrenci de namaz ile ilgili araştırma yapan bir diğeridir.

“ Dini konular hakkında aklıma takılanları araştırırım. Dedeme daha çok sorarım. Namaz kılarken yaptığım bir yanlışlık var mı diye merak ederim. Ya da dua ederken nelere dikkat edilmesi gerekir diye bakarım.”

Kılıçarslan Lisesi'nde okuyan 12.sınıf bir kız öğrenci dini konuları araştıran bir diğeridir.

“ Aslında ilmihal konularına bakıyorum. Doğru mu yanlış mı yapıyorum diye. En son çocukları evlat edinmeye baktım. O çocuk evlat edindiği üvey babasına harammış. Duyunca çok şaşırdım. Ama aslında iyi bir şey gibi.”

Örneklerde görüldüğü gibi dini konularda araştırma yapan bir grup öğrencinin daha çok fıkıh ve ilmihal ile ilgili konuları araştırdığı görülmüştür. Namazı bozan haller, namaz kılarken dikkat edilmesi gereken hususlar, orucu bozan haller, haramlar ve helaller, organ bağışı gibi konular üzerinde durmuşlardır. Bu araştırmalarını hem kitap hem de internet araştırarak yaptıklarını beyan etmişlerdir.

Fen Lisesi 10.sınıfta okuyan bir kız öğrenci yaratılış ile ilgili konuları araştırmaktadır.

“Dini konular hakkında düşünürüm. Bakarım. Daha çok yaratılışı merak ediyorum. Aklıma geliyor, Allah bizi yarattı, biz neden yarattı diye sorgulamayacağız ama sorgularsak da isyana kayar diyorlar. Sorgulamadıkten sonra....Ben sorgulamaya gittiğimde yanlış şeyleri düşünmeye başlıyorum.”

IHL 11.sınıfta okuyan bir bayan öğrenci ahiret üzerine düşünen bir diğeridir.

“Dini konularda düşünürüm. Daha çok Peygamberler tarihini merak ediyorum. Bir de daha çok felsefî bir şeyler. Günaha girmek istemiyorum ama bundan sonraki hayatı düşünüyorum.”

Kılıçarslan Lisesi'nde okuyan 12.sınıf öğrencisi bir kız kader konusunu araştırmaktadır.

“Mesela kader. Kader neye göre belirleniyor. Herkes eşit değil. Fakirler var zenginler var. Eşitsizlik neden?”

Fen Lisesi 12.sınıfta okuyan erkek öğrenci din konusunu merak eden öğrencilerdendir.

“İlla ki araştırma yaparım. Din nereden çıktı, nasıl çıktı, neden meydana geldiler, ilk zamanlarda ortamlar nasıldı?”

Kılıçarslan Lisesi'nde okuyan 9.sınıf erkek öğrenci ise evren konusunu araştırmıştır.

“Dini konular üzerinde pek araştırma yapmasam da evren aklıma takılıyor. Evren nasıl oluştu diye. Ama dini yönden tatmin edici bir açıklaması yok.”

Kütahya Lisesi 11.sınıfta okuyan bir kız merak ettiği konuları internette araştıran bir diğer öğrencidir.

“Dini bilgileri okurum. Onlar hakkında düşünürüm. Mesela bu ay “bela” ayı. Safer öyle biliniyor. Bu konular üzerine araştırma yapıyorum. Bir de internette köşedeki reklamlarda dini bilgileri gördükçe okuyorum. Aynı zamanda dualar da görüyorum. Onları da okuyorum ve de öğreniyorum. Amin diyorum okuduktan sonra. Belki kabul olur diye.”

Diğerleri ise daha çok genel konular üzerinde düşünen öğrencilerdir. Yaradılış, ahiret inancı, evrenin başlangıcı, cennet-cehennem, dinlerin olma sebebi, tek ve çok Tanrılı dinler merak konuları arasındadır. Sonuç olarak öğrencilerin çoğunluğunun dini sorularının olduğunu söylemek mümkündür. Ancak soruların cevapları için internet çok tercih edilen bir kaynak değildir.

Fatma Kamiloğlu ve Özge U. Yurttaş tarafından yapılan bir araştırmada internetin en düşük kullanım biçiminin siyasi kullanım ve dini kullanım olduğu tespit edilmiştir. Gençler siyasi ve dini konularda Facebook'tan diğer başlıklara göre düşük oranda yararlandığı ortaya çıkmıştır.²⁰⁷

Bazı konularda ise internetin diğer bilgi araçlarına nazaran daha çok kullanışlı olduğunu ifade edebiliriz. Zira günaha girme korkusu ya da insanlar tarafından yanlış anlaşılma endişesi sebebiyle internet merak ettikleri soruların cevaplarını alma noktasında

²⁰⁷ Fatma Kamiloğlu - Özge U. Yurttaş, “Sosyal Medyanın Bilgi Edinme ve Kişisel Gelişim Sürecine Katkısı ve Lise Öğrencileri Üzerine Bir Alan Çalışması”, **İletişim Dergisi**, S. 21, İstanbul, 2014, s. 147.

kolaylık sağlamaktadır. Çünkü öğrenciler akıllarına gelen bazı soruların imanlarını tehlikeye attığını düşünmektedir. Farklı şekillerde şüphe ve tereddütler yaşamaktadırlar. Bu yüzden bu tip sorulara verileceğini düşündükleri tepkiden dolayı herkese sormamakta, interneti kullanmayı tercih etmektedirler.

6.2. Dini Şahsiyetleri Araştırma

Mülakat yaptığımız öğrencilerin %68'inin internet yoluyla dini alim veya dini bir şahsiyeti araştırdığı gözlenmiştir. Geri kalan %22'i ise ya hiç dini bir kişilik araştırmamış ya da kitaplardan bakmayı tercih etmiştir. Bu verilerden yola çıkarak internetin bu alanda önemli bir işlevinin olduğunu söyleyebiliriz. Görüşme yaptığımız öğrenciler Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Edebiyat Derslerinde verilen performans ve proje ödevleri dolayısıyla araştırma yaptıklarını dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra kendileri de merak ettikleri şahısları araştırmış, biyografilerini okumuş ve konuşmaları varsa videolardan konuşmalarını dinlemişlerdir.

Kütahya Lisesi'nde okuyan 11.sınıf bir bayan öğrenci böyle araştırma için interneti sık kullanmaktadır.

“Dini şahsiyet araştırdım. Hz. Mevlana, Yunus Emre. Yunus Emre'nin Allah'a olan aşkı. Elimin altında internet var. Kitap falan pek yok.”

Fen Lisesi 9.sınıfta okuyan bir kız öğrenci de ödev için araştırdığını ifade etmiştir.

“Evet araştırıyorum. Özellikle edebiyat dersinde karşımıza çıkıyorlar. İbn-i Sina, Yunus Emre, Mevlana gibi.”

Fen Lisesi'nde okuyan 9.sınıf öğrencisi bir erkek benzer görüşleri dile getiriyor.

“İnternette araştırma yapıyorum. İbn-i Sina, Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mevlana.”

Özellikle derslerde isimlerinin sık sık geçmesinden hem de bu isimlerle ilgili verilen ödevlerden dolayı öğrencilerin büyük çoğunluğunun “Mevlana” ve “Yunus Emre” isimlerini daha sık araştırdığını müşahade etmekteyiz.

İHL 12. sınıfta okuyan bir erkek öğrenci ise şöyle ifade ediyor:

“Ben daha çok mezheplerin kurucularına baktım. Cüveyni, Bakıllani gibi.”

Cemaat liderleri de araştırma konularından biri olmaktadır.

İHL 10. sınıfta okuyan bir erkek öğrenci bu konuyu şöyle aktarıyor:

“Dini isimlere bakıyorum. Geçenlerde Bediüzzaman Said Nursi'nin cemaatinden bir yakınımız vefat etti. Onun internette videoları var. Onları izleyip sohbetlerini dinliyoruz. Aynı zamanda Cübbeli Ahmet Hoca'nın da videolarını izliyoruz.”

İnternette araştırılan dini şahsiyetler sadece mezhep kurucuları ve ya alimleri ile sınırlı değildir. Peygamberleri araştıran öğrenciler de mevcuttur. Öncelikle Hz. Muhammed (S.A.V), sonra diğer peygamberlerin araştırıldığı gözlenmiştir.

Kütahya Lisesi'nde okuyan 11. sınıf bir bayan öğrenci şöyle ifade ediyor:

“Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Yunus'u araştırdım. Hz. Yunus'un balığın karnına girmesi ve oradan duayla kurtulması. Peygamberleri araştırıyorum.”

Kılıçarslan Lisesi 10.sınıfta okuyan kız öğrenci de benzer konuları araştırmıştır.

“Dini şahsiyet araştırdım. Efendimizi, Sahabeleri, o dönemde yaşamış diğer insanları ve de mezhep imamlarını araştırdım.”

Genel olarak verilen cevaplara bakıldığında internetten dini alanda yetkin isimlerin araştırıldığı tespit edilmiştir. Kültürümüze ve dini hayata görüşleri ile önemli katkılarda bulunmuş insanlar, peygamberler, mezhep imamları, cemaat liderleri araştırılan isimler arasında en çok rastlananlardır. Hz. Muhammed'in Hayatı ve diğer peygamberlerin kıssaları öğrencilerin ilgisini çekmektedir. Bu kıssaların yanı sıra sahabelerin hayatı da önemli ölçüde öğrencilerin ilgisini çekmektedir. İbn-i Sina, Ahmet Yesevi, Bediüzzaman Said Nursi vb. büyük alimler araştırılan diğer isimler arasında yerini almaktadır. Bu noktada internet önemli bir bilgi aracı olarak işlev görmektedir. Diğer yandan verilen ödevleri internetten araştırmak daha kolay olduğu için interneti tercih ettiklerini de verilen cevaplardan anlamaktayız. Buradan hareketle internetin öğrencilere bilgi aktarma noktasında daha işlevsel bir yapısının olduğunu söylemek mümkündür.

Fırat Üniversitesi 1-2-3-4. sınıf öğrencilerinden 500 kişiye uygulanan anket sonucu gençlerin **Hacı Bektaş Velî, Mevlana ve Yunus Emre** ile ilgili bilgi toplamak için %50 oranında internete müracaat ettikleri tespit edilmiştir. Bunun yanında televizyonun %14,8, gazetenin %2,4 ve radyonun da %0,4 ile etkili olduğunu söylemek mümkündür. “Diğer” başlığını işaretleyen 162 kişinin 158'i ‘‘kitap’’ yanıtını vermiştir. Bu verilerden yola çıkılarak gençlerin Hacı Bektaş Velî, Mevlana ve Yunus Emre ile ilgili bilgileri özellikle

çağımızın en çok kullanılan iletişim araçlarından biri olan internetten edindikleri görülmektedir.²⁰⁸

Yukarıdaki anket sonucunun benzerini mülakat yaptığımız lise öğrencileri için de söylemek mümkündür. Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Mevlana en çok araştırma konusu olan üç şahsiyettir. Aynı zamanda bu dini şahsiyetler daha çok internet aracılığıyla araştırılmaktadır. Diğer yandan söz konusu isimlerin ödevlerden dolayı araştırılmasının yanı sıra sosyal medyada sözlerinin ve şiirlerinin sıkça paylaşılması da öğrencilerin ilgisini çekmektedir. Bu sebeple de biyografilerine dair araştırmalar yapılmaktadır.

7. DİNİ İNANCI ÖĞRENMEDE KULLANILAN KAYNAKLAR ve TERCİH NEDENLERİ

Tablo 14: Dini İnancı Öğrenmede Tercih Edilen Kaynaklar

Tercih edilen kaynak	N	%
Yazılı kaynaklar	36	72
İnternet	8	16
Her ikisi	6	12
Toplam	50	100

Tablo 11’de görüldüğü üzere katılımcıların %72’sinin (36 öğrenci) dini inancını öğrenmek için ilk kaynak olarak yazılı kaynakları tercih ettiğini, %16’sının (8 öğrenci) ilk kaynak olarak interneti tercih ettiğini ve %12’sinin (6 öğrenci) hem yazılı kaynak hem de interneti tercih sırası yapmadan kullandığını görmekteyiz.

Fen Lisesi 9.sınıfta okuyan erkek öğrenci yazılı kaynakları kullanmayı tercih edenlerdendir.

“ Ben interneti dini konularda kullanmayı sevmiyorum. Annem babam iyi bir rehber benim için. Onlar olmazsa evde İslam Tarihi Ansiklopedisi gibi kitaplarımız var. Oralardan bakmayı tercih ediyorum.”

Kılıçarslan Lisesi 9.sınıfta okuyan başka bir erkek öğrenci de aynı görüştedir.

²⁰⁸ Nural İmik Tanyıldızı, “Türk Kültürünün Gençlere Tanıtımında Medyanın Rolü: Hacı Bektaş Veli, Mevlana ve Yunus Emre Üzerine Bir Araştırma”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 59/ 2011, s. 111.

“Ben yazılı kaynakları kullanıyorum. İnternette ben de foruma üye olup yazı yazabilirim, ama kitaplar aynı şekilde değil. İnternet daha güvenilirmez.”

İHL 11.sınıf kız öğrenci internetteki bilgileri güvenilirmez bulduğunu ifade eden bir diğeridir.

“Kendi dinim için yazılı kaynak. Bence daha güvenli. Güvenilebilir. Mesela internetteki bilgiler bir sitede başka bir şey diyorsa diğer sitede başka bir şey diyebiliyor. Güvenilir bulmuyorum.”

Adalet Meslek Lisesi’nde okuyan 9.sınıf öğrencisi bir erkek benzer görüşlere sahiptir.

“Yazılı kaynakları kullanıyorum. Evde var çünkü. Onlara bakarım. İnternet tam doğru mu bilmiyorum. İnsan eliyle yazılmıyor. Sonuçta sanal bir site.”

2010-2011 tarihleri arasında Recep Vardi tarafından 256 kişiyle yapılan bir araştırmada “İnternette Yer Alan Dini Bilgiler Güvenilirdir” yargısı için ankete katılanların %37,3’ü evet derken, % 62,7’si de hayır demektedir. Buna göre ankete katılanların % 62,7’si internette yer alan bilgilerin güvenilir olmadığını ifade ederek internet ortamında yer alan dini içerikli bilgilerin güvenilirliği konusunda problem olduğunu düşünmektedirler.²⁰⁹

Denizli/Çivril ilçesinde Ayşe Önal tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin %24’ü bilgi kirliliği nedeniyle, internette alınan bilgilerin doğruluğu konusunda her zaman emin olunamayacağını düşünmektedirler.²¹⁰

Yazılı kaynakları tercih eden öğrenciler interneti güvenilir bulmadıkları için tercih etmektedirler. İnternetteki siteler arasındaki bilgi uyumsuzluğu olması, kitapları daha gerçekçi ve güvenilir bulmaları, özellikle de kendi dini inançlarını öğrenme noktasında kitapları daha sahih bir kaynak olarak görmeleri bu tercihlerinde etkilidir. İnternete her kesimden insanın yazı yazma olanağının olması, yazan bireylerin eğitim seviyelerinin hangi derece olduğu ve nasıl bir dini eğitim aldıklarının bilinmemesi öğrenciler için bilgilerin doğruluğu açısından tereddüt oluşturmaktadır. Ancak din dışındaki aramalarda interneti daha rahat kullandıklarını ifade edebiliriz. Gösterilen bu dikkat dini pratikleri yerine getirirler de getirmeseler de en azından öğrencilerin dini doğru bir kaynaktan öğrenme arzusu içinde olduklarını göstermektedir.

²⁰⁹ Recep Vardi, “İnternette Yer Alan Dini İçerikli Bilginin Güvenilirliği”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3,3 (2013/3), s.83.

²¹⁰ Önal, a.g.m., s.14.

Gerçekten de İslam’a aykırı pek çok bidat ve hurafenin, sosyal ağlar aracılığı ile hızla yayıldığı görülmektedir. Bu mesajı 13. Ramazan günü, 13 kişiye göndermezsen, 13 gün sonra başına 13 türlü bela gelir” türünden içeriklerle karşılaşan, bunlara inanan ve bu doğrultuda hareket eden insanların sayısı az değildir. Bu açıdan bakıldığında sosyal ağların dini bilgi kirliliğine sebep olduğunu söylemek mümkündür.²¹¹

İnterneti tercih eden öğrencilerden bir kısmı da internete erişim imkanının daha rahat olduğunu ifade etmektedir.

Kütahya Lisesinde okuyan 11.sınıf bir bayan öğrenci bu sebeple interneti kullananlar arasındadır.

“İnternet elimin altında olduğu için interneti tercih ediyorum. Ama okuldaysak veya mecburen o kaynağa ulaşmam gerekirse o zaman kütüphaneye gidip ansiklopedilere bakıyorum.”

Kütahya Lisesi 11.sınıf bir erkek öğrenci de aynı görüşü desteklemektedir.

“Ben interneti tercih ederim. Ama bence yazılı kaynakların araştırılması lazım. Çünkü insanlar ona emek vererek güzel kaynaklar ortaya çıkarıyorlar. Ben interneti tembelliğimden tercih ediyorum. Bir iki tuşa basıp sayfaya ulaşıyorsun. Daha kolay. Bir kütüphaneye gitmekten ya da kitabevine gidip kitap almaktansa internet daha kolay geliyor.”

Fen Lisesi 10.sınıfta okuyan bir kız öğrenci benzer ifadeler kullanmaktadır.

“İnterneti tercih ederim. Yazılı kaynaklara ulaşmak için kütüphaneye gitmek gerekiyor. Ama internet elimizin altında.”

Yukarıdaki ifadelere bakıldığında öğrencilerin interneti tercih etmesinin en önemli nedeni internete erişim imkanının kolaylığıdır. Evlerinde internet olan öğrenciler o konu hakkında bir kitabı okuyup incelemektense arama motoruna yazıp öğrenmeyi tercih etmektedir. Diğer bir neden de konuyla alakalı kitaplara ulaşmanın her zaman mümkün olmamasıdır. Geçmiş zamanlarda insanların ilim öğrenmek için uzun yollar katettiği bilinen bir gerçektir. Şimdi ise internette dijital kütüphaneler mevcuttur. Ulaşılacak istenen kaynak rahatlıkla bilgisayara indirilmektedir. Tablet, telefon, cihaz ve bilgisayarlarda yüzlerce kitabı bireyin yanında taşımasını sağlayacak E-kitap uygulaması oluşturulmuştur. Böylece istenildiği zaman kitap okunabilecek ve taşıma noktasında kitapların hiçbir ağırlığı olmayacaktır. Öğrencilerin evlerindeki çeşitli alanlarda kitapların yetersiz olması,

---

²¹¹ Akpınar, a.g.m., s.230.

kütüphaneye gidip araştırma yapmanın zor gelmesi ya da eski eserlerde bilmedikleri kelimelerin olması gibi sebepler de internet kullanımını daha çok tercih edilebilir hale getirmiştir.

2002 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümü koordinatörlüğünde 15-18 yaş arası ergen grubunun “Gençlerin İnternet Yaklaşımı, Kullanırken Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Sorunların Çözümüne İlişkin Önerileri Saptamak” amacıyla düzenlenen çalıştayda, çalıştaya katılan gençler internetin olumlu yanlarına vurgu yaparak kolay yoldan bilgiye ulaşabildiklerini ifade etmişlerdir.²¹²

Her iki kaynağı da tercih eden öğrencilerden Fen Lisesi’nde okuyan 12.sınıf erkek öğrenci şu şekilde yorumda bulunmuştur:

“Ayrım gözetmiyorum. Çünkü internette baktığımda o bilgilerin de nerelerden alındığına bakıyorum. Onlar da sonuçta elle tutulur bir kaynaktan alındığını gösterirse güvenilir olduğunu düşünüyorum. Yazılı kaynaklara ise imkanım oldukça bakmaya çalışıyorum. Ama internet bana daha kolaylık sağlıyor.”

İHL 10. sınıfta okuyan erkek öğrenci de her ikisini tercih edenlerdendir.

“Ben ikisini de kullanırım. Ani bir durumsa internete bakarım. Ama eğer evdeysem kitaplarımı bakarım. İnternete şimdi ben de yazabilirim, siz de yazabilirsiniz, sapık bir doktor da yazabilir, bir mühendis de yazabilir, cahil bir insan da yazabilir. Teyit etmek için kitaplara da bakarım.”

Hem interneti hem de yazılı kaynakları tercih eden öğrenciler internette araştırma yapsalar bile güvenilirliğini ölçme noktasında dikkat göstermektedirler. İnternete güvensizlik duymakla birlikte kitaplardan ya da bilen kişilerden doğrulamasını yaparak her iki bilgi kaynağını da dengeli şekilde kullanmaya çalıştıklarını görmekteyiz.

Bu kapsamda internette yer almaya başlayan pek çok dini yapı mobil uygulamalar ve yenilikler aracılığıyla amaçlarını, iletilerini, faaliyetlerini toplumun her kesimine ulaştırabilmektedirler. İbadet uygulamaları (online namaz, online hac ve kurban vb.), dini sorulara verilen cevaplar, online fetvalar, kaynak eserlere ulaşma, dini organizasyonlar gibi konularda internetin ve diğer mobil uygulamaların faydalı olduğunu ifade edebiliriz. Ancak dini literatürle uyuşmayan, yanlış, tutarsız, eksik bilgiler internet kullanımında dini güvenilirliği azaltmakta ve dinin doğru bir şekilde anlaşılmasına engel teşkil etmektedir.

---

²¹² Bensghir - Altınok, a.g.m., s.641.

Ancak burada televizyonun dini öğrenmek için önemli bir araç olduğunu da belirtmek gerekir. Zira öğrencilerin aileleri dini programları seyredirken öğrencilerin bir kısmı da ailesiyle beraber seyrettiğini, seyretmese bile dini programlara aşına olduğunu belirtmiştir.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından yayınlanan Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması 2009 Şubat verilerine göre; televizyon programlarının izlenme sıklığı ile ilgili verilere bakıldığında, % 93.7 ile "haberler", % 86.2 ile "yerli 46 diziler" ve % 61.8 ile "dini programlar", ankete katılan katılımcılar tarafından izlenen program türleri içinde en yüksek orana sahiptir.²¹³

7.1. İnternette Dini Aktiviteler ve Etkileri

İnternette dini müzik ve dini sohbet dinleme aynı zamanda dini filmler izleme öğrencilerin tercih ettiği dini aktiviteler arasında yer almaktadır. İsmi geçen aktivitelerin devamlı olarak yapıldığını söylemek mümkün değildir. Ama düzenli olarak yapılsa bile kandillerde, Ramazan ayında ya da dini ortamlarda bulduklarında bu aktivitelerin daha çok yapıldığını gözlemlemek mümkündür.

7.1.1. Dini Müzik Dinleme

Dini müzik olarak öğrencilerin yerli ya da yabancı sanatçıların söylediği çeşitli ilahileri, ezgileri ele aldığını görmekteyiz.

İHL 12.sınıfta okuyan bir kız öğrenci dini müzik dinlediğini ifade ediyor:

“İlahi dinlemeyi severim. Ömer Karaoğlu, Sami Yusuf. Kendimi daha huzurlu hissediyorum.”

Adalet Meslek Lisesi’nde okuyan 10.sınıf erkek öğrenci ilahi dinlemeyi sevdiğini belirtiyor:

“İlahi dinlemesini çok severim. Sedat Uçan’ı çok dinliyorum. İnsan çok duygulanır, öleceğini hatırlar. Öbür dünyayı, ahireti hatırlıyor. Tüylerim ürperiyor. Bir şeyler oluyor işte.”

---

²¹³ Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, “Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması”, 2012, s.26.

Fen Lisesi 9.sınıfta okuyan bir kız öğrenci ilahileri internetten indirip sınıfta dinlediklerini ifade ediyor:

“Dini müzik sınıfta dinliyoruz. İsimlerini pek bilmiyorum. Geçen yıl filan “Sarı Çiçek” ilahisini dinliyorduk. Bence çok etki bırakmıyor. Ama düşündürüyor fazlasıyla.”

Kütahya Lisesi’nde okuyan 11.sınıf öğrencisi bir kız ilahi dinlediğini ifade ediyor:

“İlahi seviyorum. Kulağa hoş geliyor. Yeşil Kubbe ilahisini severek dinliyorum.”

Dini müzik olarak akla ilk gelen ilahiler olmuştur. Sami Yusuf, Ömer Karaoğlu, Sedat Uçan öne çıkan isimler arasındadır. Dini müzik dinlemeyi seven katılımcıların bir kısmı ilahilerin kendisini rahatlattığını, huzur bulduğunu, başka bir kısmı da ölümü ve ahireti hatırlatarak hüznlendiğini ifade etmiştir. Diğer yandan ilahiler sadece internetten dinlenmemekte televizyonun da bu noktada önemli yeri bulunmaktadır. Çünkü bazı öğrenciler annelerinin sıkça ilahi dinlediğini dolayısıyla kendilerinin de anneleriyle beraber ilahi dinleyip öğrendiklerini dile getirmişlerdir. Bu yüzden öğrenciler daha çok hangi iletişim aracından dinlediklerinin net olarak ayırımına gitmemişlerdir. Katılımcıların %60’ı (30 öğrenci) ilahi dinlediklerini ifade etmiştir. Ancak bu orana bakılarak devamlı ilahi dinlenildiği anlaşılmamalıdır. Öğrencilerin bir kısmı düzenli olarak dinlemekle beraber bir kısmı ise ara sıra ya da arkadaş-aile ortamında denk gelirse dinlediğini ifade etmiştir.

7.1.2. Dini Film İzleme

Dini film izlemek öğrencilerin hem hoşlandığı hem de izledikleri zaman onları filmin içine çeken dini bir aktivite olması açısından öğrenciler tarafından daha çok tercih edilmektedir.

Kütahya Lisesi 9. sınıfta okuyan erkek öğrenci dini film izlemektedir.

“Dini film de “Çağrı” zaten efsane. Bazen internetten bazen de televizyonda denk gelirse izliyorum. Çağrıyı izlediğimde “Ben Müslümansam onlar artık kesin cennetlik” dediğim oldu. O kadar işkenceye rağmen nasıl dayandıklarını görünce. O konuda etki oluyor. Önce izleyince gerçekten çok boşladığımı görüyorum.”

İHL 12. sınıfta okuyan bir bayan öğrenci çocuklar için dini çizgi filmler izlediğini ifade ediyor:

“Dini çizgi film izlerim küçükler için. Genelde bildiğimiz şeyler. Ama küçükler için yeni bilgi. O yüzden bilgilendirici olduğunu düşünüyorum. Ben de huzurlu oluyorum. Diğer şeylere vakit harcamaktansa bunları izlemek daha iyi.”

Fen Lisesi'nde okuyan 12.sınıf öğrencisi bir erkek dini film ve dini tartışmaları izlediğini ifade ediyor:

“Özellikle dini filmler ve tartışma-açık oturum gibi videoları izlemeyi seviyorum. Çağrı'yı izledim. Ama daha çok İslam'ı değil de diğer dinleri anlatan filmleri izlemeyi seviyorum. İsim olarak açık oturum Victor Dawkins ile başka bir Hristiyan kardinalinin tartışmaları var. Onları izlemeyi seviyorum. Biraz daha bilgilendiğimde dini konuda taşların üzerine biraz daha bir şeyler eklendiğini, dini inanç konusundaki kararımın biraz daha netleştiğini hissediyorum.”

Kütahya Lisesi 11. sınıfta okuyan kız öğrenci dini film izlemeyi sevdiğini ifade ediyor:

“Dini film olarak Selam, Birleşen Gönüller, Çağrı, My Name is Khan izledim.”

Adalet Meslek Lisesi'nde okuyan 9. sınıf öğrencisi bir kız dini film izleme konusunda şöyle ifade ediyor:

“Dini film izledim. Peygamberlerin hayatlarını anlatan filmleri izlemeyi tercih ediyorum. Onların hayatlarını örnek almaya çalışıyorum. Ben kendi hareketlerimi onlarla karşılaştırıyorum. Kendi hatalarımı ve doğrularımı fark ediyorum.”

Adalet Meslek Lisesi 9. Sınıfta okuyan bir bayan öğrenci dini film izlemeyi seven bir diğeridir.

“Dini film daha çok izlerim. İnternette bakıyorum daha çok. Aklıma takılan sorular oluyor. Hem onların cevabını alıyorum hem de onların hayatlarıyla günümüz hayatları arasında karşılaştırmalar yapıyorum.”

Dini film izleme en çok tercih edilen aktiviteler arasında ilk sıradadır diyebiliriz. Katılımcıların %70'i (35 öğrenci) dini film izlememektedir. Hem izlerken heyecan vermesi hem de görsellik açısından zengin olması ve de hareketli ve merak edici unsurların filmde yer alması izlemeyi tetikleyen etkenler arasındadır. Özellikle “Çağrı” filmi öğrenciler arasında neredeyse bir fenomen olarak ilk sırada yer almaktadır. Gerek müzikleri gerek oyuncularını gerekse efektler bakımından öğrencilerin çok beğendikleri bir filmidir. Hz. Yusuf'un Hayatı, Bilal-i Habeşi, Veysel Karani, Selam, Birleşen Gönüller öğrencilerin izlediği diğer filmler arasındadır. Ancak saydığımız filmlerin sadece internette izlenmediğini televizyonun da bu noktada önemli bir izleme aracı olduğunu ifade etmek gerekir. Diğer yandan dini filmlerin izlenme oranının Ramazan ayında daha çok arttığını belirtmek gerekir.

7.1.3. Dini Sohbet/Vaaz Dinleme

Günümüzde İslami eğitim amaçlı pek çok sohbet, vaaz, dini program ve hutbe sanal ortama aktarılmış olup arşivleri sitelerde bulunmaktadır. Bu noktada internet kendini dini anlamda geliştirmek isteyen bireylere büyük katkılar sağlamaktadır. Aynı şekilde dini açıdan kendisini doğru şekilde yetiştirmek isteyen öğrenciler de internetten faydalanmaktadır.

İHL 9.sınıf erkek öğrenci dini sohbet dinlemeyi seven bir öğrencidir.

“Dini sohbet dinlerim. Maneviyatımı geliştiriyor. Timurtaş Hoca, Necmettin Hoca dinlediğim insanlardan. Daha anlaşılır, daha objektif bakıyorlar konulara.”

Fen Lisesi 10.sınıfta okuyan bir kız öğrenci dini sohbet dinleyen bir öğrencidir. Hem sohbetlere gitmeyi hem de internetten dinlemeyi tercih etmektedir:

“Dini bir sohbe gittiğimde ya da internetten sohbet dinlediğim zaman, Kur’an-ı Kerim dersinde Kur’an-ı Kerim dinlediğim zaman, ürperti oluyor. Ben biraz daha yönelmeliyim diyorum. Sohbetlerden çok etkileniyorum. Onlar beni birazcık yönlendiriyordu.”

Kılıçarslan Lisesi’nde okuyan 9.sınıf kız öğrenci de hem televizyondan hem internetten sohbet dinlediğini söylemektedir:

“Ben Serdar Tuncer’i çok dinlerim. İnsan hani böyle bir duygulanıyor. Onu dinleyince psikolojik olarak din konusunda daha aktif bir insan olacağım, her şeyi dört dörtlük yapacağım diye söylüyorum kendi kendime.”

Katılımcıların %40’ı (20 öğrenci) dini sohbet dinlemektedir. Düzenli olarak dini sohbet dinleyen öğrencilerin sayısı çok azdır. Diğer dini aktivitelere nazaran dini sohbet öğrenciler arasında az ilgi görmektedir. Öğrenciler sohbetlerin hem uzun sürmesinin hem de sohbet yapan bazı kişilerin üslubunun tekdüze olmasının sıkıntı verdiğini söylemişlerdir. Ayrıca dini sohbetler internetten dinlenmekle beraber sadece sohbet dinlemek için internet özel olarak açılmamaktadır. Başka meşguliyetlerle beraber sohbetlere de göz atılmaktadır. Ancak isimleri televizyonda ön plana çıkan hocalar merak edilerek bazı zamanlar internetten dinlenmektedir. Bu bağlamda Necmettin Nursaçan, Nihat Hatipoğlu, Timurtaş Hoca, Ahmet Mahmut Ünlü (Cübbeli Ahmet Hoca) öğrencilerin en çok bildiği ve dinlediği hocalar arasında yer almaktadırlar. Ailesiyle beraber ya da arkadaş grubuyla evlere sohbet dinlemeye giden öğrencilerin bir kısmı ortamdaki ayrıldıktan sonra bazen interneti açarak sohbet dinlemeyi devam ettirdiklerini ifade

etmişlerdir. Ancak bu durumun uzun süreli olmadığını yine öğrencilerin ifadelerinden elde etmekteyiz. Zira okul, ders, ödev ve arkadaş ortamları hayatlarını eski rutine döndürmektedir.

7.2. İnternette Dinden Uzaklaştıran İçerikler

Tablo 15: Kumar, Reklam ve Din Karşıtı Sitelerin Dini Duygulara Zarar Vermesi

Dini Duygulara Zarar Verme Sıklığı	N	%
Evet	39	78
Kişi Bilinçli Değilse	5	10
Hayır	6	12
Toplam	50	100

Tablo 14’te görüldüğü üzere öğrencilerin %78’inin (39 öğrenci) kumar, reklam ve din karşıtı sitelerin bireylerin dini duygularına zarar verdiğini belirtmiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu zarar verdiği düşüncesindedir. Geri kalan %10 (5 öğrenci) zarar verme durumunun kişinin dini açıdan bilgili ve bilinçli olup olmasına bağlı olduğunu söylemiştir. Geri kalan %12 (6 öğrenci) hiçbir şekilde bu tip sitelerin zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.

7.2.1. Kumar

Türkiye kumar alanında büyük bir açık pazar halindedir. İnternette kumar oynama ile ilgili herhangi bir kontrol mekanizmasının olmaması kumar oynama yaşının daha küçük yaşlara inmesine neden olmuştur. Dolayısıyla lisede öğrenim gören öğrencilerin ilgisini de çekmektedir. Kolay para kazanma reklamlarının, ilk etapta bedava bahis açma reklamlarının olması özellikle de erkek öğrencilerin dikkatini çekmesine neden olmaktadır.

Kütahya Lisesi 9.sınıfta okuyan kız öğrenci kumar sitelerinin hem aile hayatına hem de dini açıdan zararlı etkilerine işaret ediyor.

“Zarar verir. Mesela kumar sitelerinde bu aralar meşhur bir kumar sitesi var. Onların çok yuva yıktığını düşünüyorum. Bir akrabam yaşadı. Hep yuva yıkmayla ilgili. Çünkü oradan erkek ve bayan arkadaşlar buluyorlar.”

Fen Lisesi'nde okuyan 9.sınıf öğrencisi bir erkek internette kumar oyunları olmasının kişiyi dinden uzaklaştırdığı görüşündedir.

“Kumar zarar verir kesinlikle. Bir kere dinden soğutuyor. Dinin bazı kurallarını deliyor. Kafasını karıştırıyor. Kumar oynuyor mesela okey. Para veriyor onu kaybediyor bir daha oynuyor kazanıyor, kazanınca bir daha oynuyor, oynaya oynaya bağımlı hale geliyor.”

Kütahya Lisesi 11.sınıfta okuyan bir kız öğrenci iddia oynamayı örnek vermektedir.

“Zarar verir. Mesela iddia olsun, YouTube'da oynanan videolar olsun. İnsan görünce isteyen bir varlık, tatmak isteyen bir varlık. Bayan olsun erkek olsun bir şekilde gördüğünde tahrik ediyor sonuçta. Böyle insanlar yine de var.”

Adalet Meslek Lisesi'nde okuyan 10.sınıf öğrencisi bir erkek nefsin kumar oynamaya yenik düşebileceğini ifade ediyor:

“Kumar siteleri zarar verir. İnternete girince kumar gibi siteleri görünce nefsimize yenik düşebiliriz. Bu yüzden kötü bir site olsun, insan ister istemez oraya girer. O nefis öyle ki akli onda kaldığı zaman yapıyor. O anda yapılacak yani.”

Öğrencilerin büyük çoğunluğu kumar sitelerinin bireyi olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmektedir. Hem maddi hem de manevi açıdan zarar verebileceği kanaati öğrencilerin genelinde mevcuttur. İnsanın nefesine engel olamama ihtimalinin olması, kumar sitelerinin sanal ortamda serbest olması kumar oynama eğilimini arttırmaktadır. Kumarın bağımlılık yapma faktörü de göz önüne alındığında bu sitelerin hem öğrencilere hem de ailelerine vereceği zarar aşikardır. Bu sitelere girip oyunlara katılmanın kolay olması, herhangi bir kontrol mekanizmasının olmaması, yaş sınırının bazı sitelerde 18 yaşın bile altına inmiş olması bu sitelerin cazibesini arttırmakta, öğrencilerin bu sitelere yönelmesini kolaylaştırmaktadır.

Türkiye'de internet üzerinden kumar ve bahis oynayanların sayısı 1.5 milyonu bulmaktadır. Milli Piyango İdaresi'ne göre Türkiye'de online casinoların yıllık cirosu 1 milyar dolara ulaşmış durumdadır. İngilizlerin Türkiye'de yaptığı bir araştırmaya göre ise bu rakam 5 milyar doları bulmaktadır. Üstelik bu paradan vergi de ödenmemektedir. Bazı siteler 18 yaşın altındaki çocukları kabul etmediğini söylemekle birlikte bu yasak genelde göstermelik kalmaktadır. Hatta bazı siteler, ebeveynlerinin kredi kartını kullanmak koşuluyla kumar oynanmasına izin vermektedir. Yine bazı sitelerde promosyon verilmekte,

bonus dağıtılmaktadır. Örneğin 100 euro depozit verenlere 30 euro bonus kredi açılmaktadır.²¹⁴

7.2.2. Reklamlar

İnternette hangi siteye girilirse girilsin reklamların sayfanın herhangi bir köşesinde yer aldığına şahit olmaktayız. Ancak çıkan reklamlar her zaman girdiğimiz sayfayla alakalı olmamaktadır. Alakasız, uygunsuz reklamların çıktığı görüşme yaptığımız öğrenciler tarafından dile getirilmiştir. Aynı zamanda bu tür reklamların bireylerin ilgisini çekip zihnini gereksiz yere meşgul edebileceği, merak edip günaha teşvik etme durumunun olma ihtimali yine öğrenciler tarafından göz önüne alınmıştır.

Kütahya Lisesi'nde okuyan 11.sınıf öğrencisi bir erkek uygunsuz reklamların özellikle zarar verdiğini düşünmektedir. Harama daha kolay girmesine sebep olduğunu düşünmektedir.

“Kesinlikle zarar veriyor. Her insanın yani 5 yaşındaki çocuğun da 40 yaşındaki insanın da dikkatini çeker illa ki. Günaha girmelerine sebep veriyor. Bu tür şeyler gördüğünde kafasına takılıyor. Oraya tıkladığında iyice gözünü haram şeylere daha çok alıştırtıyor.”

Kütahya Lisesi 11.sınıfta okuyan kız öğrenci ise dini açıdan olumsuz reklamların olduğunu ifade ediyor:

“Zarar verir. Çünkü reklamda çıkanlar yanlış şeyler. Önüne bir reklam çıkıyor. Başlık, “Peygamber Efendimizi Görmek İster Misin?” diye. Saçma saçma şeyler veriyorlar. Dini anlamda olumsuz yönde etkiliyor gerçekten.”

İHL 9.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci reklamların pek çok şeyi sıradanlaştırdığını düşünmektedir.

“Evet, reklamlar zarar verir. Bir şeyi 30 kere aynı yerde görürsen bu sana sıradanmış gibi geliyor. Dolayısıyla sıradanlaştırıyor. Daha cazip hale getiriyor.”

Kütahya Lisesi'nde okuyan 11.sınıf bayan öğrenci reklamların internette hep göz önünde olduğunu söylüyor.

“Zarar verir. Oradaki günah olan bir şey aniden ekrana çıkıyor. Hiç olmadık bir anda farklı farklı siteler çıkıyor. O yüzden insanı zedeliyor. Düşüncesini, aklını karıştırıyor.”

²¹⁴ Ankara Ticaret Odası, “**İnternet Kumarhaneleri Raporu**”, Ankara
<http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=243&l=1> 20.11.2004

Kılıçarslan Lisesi 9.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci reklamların olumsuz etkisini teyit ediyor:

“Reklamlar zarar verir. Çünkü reklamların içerikleri çok farklı oluyor. Mesela 25. Kare²¹⁵ diye bir şey var. Her türlü etkiler.”

Kılıçarslan Lisesi’nde okuyan 9.sınıf öğrencisi bir erkek reklamların hep göz önünde olduğunu söylüyor:

“Reklamlar zarar verir. İster istemez reklamlar var köşede illuminati²¹⁶ diye bir şey var. Merak ettim, illuminatiyi araştırdım. Cümleleri çok can alıcı. İnsanın beynini yıkıyormuş gibi.”

Mülakat sorularına verilen cevaplar göz önünde bulundurulduğunda öğrenciler, reklamların dini duyguyu tahrip etme gücünün yüksek olduğunu ifade etmektedirler. Sayfalarda çıkan sayısız reklam ve birbirinden farklı içerikler öğrencilerin ilgisini çekmektedir. Özellikle de ergenlik çağında merak etme duygusu daha da belirgin hale geldiği için dine uygun olmayan reklamlar ve içerikleri öğrencilerde kafa karışıklığına sebep olmaktadır. “İlluminati”, “Masonluk” “25.kare” gibi zararlı içerikler orta öğretim öğrenciler tarafından araştırılmakta ilköğretim öğrencilerinin bile zihinlerinde büyük bir soru işareti olarak yer almaktadır. Öte yandan internet sayfalarının köşesinde beliren uygunsuz reklamlar da öğrencilerde merak duygusunu harekete geçirip ahlaki yozlaşmaya yol açabilmektedir.

7.2.3. Din Karşıtı Siteler

Sanal dünyada dini öğrenmeye hizmet eden birçok site olduğu gibi din karşıtı siteler ya da din karşıtı söylem ve yazıların bulunduğu forumlar, tartışma platformları mevcuttur. Diğer yandan 16-18 yaşları arasında daha da artmış olan dini şüphe ergenleri bir arayışa sürüklenmektedir. Dolayısıyla bu tip sitelerin mevcudiyeti ergenlik dönemindeki öğrenciler için bir tehlike arz etmektedir.

Fen Lisesi 12.sınıfta okuyan erkek öğrenci internette yer alan din karşıtı sitelerin kişilerin inancına zarar verdiğini düşünüyor.

---

²¹⁵ 25.Kare: Subliminal grafik tekniği kullanılarak zihnine istenilen bilgiler yüklenme yoluyla hipnotize edilebiliyor. Bu yolla özellikle dini mesajlar ve çok erken yaşta cinsel mesajlar ile çocuklar ciddi risk altına sokuluyor.

²¹⁶ Zihin kontrolü uygulayarak, hükümetleri ve kuruluşları ele geçirerek Yeni Dünya Düzeni'ni sağlamak amacıyla hareket ettiği iddia edilen, monarşileri yıkmayı, dini inançları yok etmeyi, ulus devletleri ve vatanseverliği sonlandırarak sosyal düzeni alt üst etmeyi planladığı öne sürülen; ancak faaliyeti ve varlığı kanıtlanamamış bir yapılanmadır. Ayrıca birçok tanınmış çocuk çizgi filmlerinde bilinç altı mesajlarıyla beyin yıkama gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Bkz: <http://tr.wikipedia.org/wiki/İlluminati>

“Din karşıtı siteler zararlıdır. Şuan ki yeni neslimiz internete çok bağımlılar. İster istemez o sitelere de giriyorlardır bir şekilde. Çünkü reklamları falan yapıyor. Şimdi ailesiyle bile kopuk olan çocuk da bunlara kapılıp çok yanlış düşünceler içine girebilir. Çevresine de bunu yayabilir. Bu da gerçekten toplumsal bir zarar olabilir.”

İHL 10.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci de benzer görüşleri ifade eden bir diğeridir.

“Zarar verir. Çok. En ufak bile zarar veriyor. İlk baş imanının zayıflamasına neden olur. İman zayıflar. Maneviyatın bozulmasına neden olur. İnsanların o tarafa eğilmesine neden olur. İslamiyetten uzaklaştırır.”

Kütahya Lisesi’nde okuyan 11.sınıf erkek öğrenci bu konuda şöyle düşünmektedir:

“Böyle siteler zarar verir. Şuan da insanlar zaten dine elverişli değil. Öyle şeyleri duyunca insanın kafası karışıyor. (Dinle ilgili farklı, değişik, olumsuz fikirleri kastediyor.) Öyle şeyleri araştırmaya başlıyor. Sonra ateist olup çıkıyor.”

Kılıçarslan Lisesi’nde okuyan 10.sınıf öğrencisi bir kız bu tip sitelerin çok zararlı olduğunu vurguluyor:

“Zarar verir. İnsan ister istemez etkileniyor. Görüyorsun bir yazıyı, okuyorsun; mesela din karşıtları var o yazıda. İnsanın aklına istemsiz olarak düşüyor. Özellikle lise çağında daha çok düşüyor. Arkadaş ortamında zaten inançsızlar var. Daha çok kafa karıştırıyor. İmanı zayıf olanlar bir de o yazıyı okuyunca eğilimli oluyorlar o düşüncelere.”

Mülakata katılan diğer öğrencilerin cevapları da göz önüne alındığında oluşan ortak kanaat bu tip sitelerin kişilerin dini inancını sarsabileceği, imanlarından bir takım şüpheler yaşanmasına neden olabileceği yönündedir. Çünkü internette birçok alanda bilgi kirliliği olduğu gibi dini alanda da bu durum mevcuttur. Öte yandan çoğu öğrenci en baştan sağlam dini bilgi almadığı için eksiklikleri fazladır. İnternet de erişim imkanı rahat olması ve bir konuyla alakalı çok sayıda siteyi göstermesi açısından tercih edilmektedir. Ancak sosyal paylaşım sitelerinde ya da forumlarda bireylerin paylaşmış olduğu din karşıtı kafa karıştırıcı söylemler, eksik yahut yanlış bilgi veren siteler ya da doğrudan dini hedef alan sitelerin varlığı kafa karışıklığına ve öğrencilerin en azından bir süre dinden uzak durmasına neden olabilmektedir.

Ayrıca yukarıda saydığımız maddelerin dışında ergenlere zarar verebilecek başka sitelerin varlığı da mevcuttur. 2002 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümü koordinatörlüğünde 15-18 yaş arası ergen grubunun “Gençlerin İnternet Yaklaşımı, Kullanırken Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Sorunların Çözümüne İlişkin Önerileri Saptamak” amacıyla düzenlenen

çalıştayda, internetin zararlı olabilecek yönüne dikkat çekilerek kötü amaçlar için (satanistlik, uyuşturucu pazarlaması vb. gibi) kullanıldığı vurgulanarak internetin gençlerin kişisel ve toplumsal gelişimini olumsuz etkileyebileceğine değinilmiştir. Aynı şekilde pornografi ya da satanist içerikli sitelerin kolayca ulaşılabilir olması ele alınan zararlardan biridir.²¹⁷

8. İNTERNETTE DİNİ ve MANEVİ HAYAT

8.1. İnternetin Dini Yönden Geliştirme Boyutu (Bireysel-Toplumsal)

Tablo 16: İnternetin Kişiyi Dini Yönden Geliştirme Boyutu

İnternetin Dini Yönden Geliştirme Düzeyi	N	%
Olumlu	6	12
Olumsuz	24	48
Etkisi yok	20	40
Toplam	50	100

Tablo 15’te görüldüğü gibi öğrencilerin büyük çoğunluğu internetin kendilerini dini yönden olumsuz etkilediğini ya da dini anlamda herhangi bir etkisinin olmadığını dile getirmiştir. Öğrencilerin %48’i (24 öğrenci) internetin dini anlamda olumsuz etkisinin olduğunu, %40’ı (20 öğrenci) kendilerini hiç etkilemediğini ifade etmişlerdir. Geri kalan %12 (6 öğrenci) internetin kendileri için dini açıdan faydalı olduğunu söylemişlerdir.

Kütahya Lisesi’nde okuyan 11.sınıf öğrencisi bir erkek internetin bireyi dini yönden olumlu etkileyebileceğini ifade ediyor:

“İnternet bence bazen dini yaşamı geliştiriyor. Anneannem dışarıya pek fazla sohbetlere gitmezdi. Açar interneti, videoları dinlerdi. Ancak internet kullanımı beni çok kötü etkiliyor. İnternet boş zaman kaybı olduğu için kötü oluyor. İbadetlerimizi yapmamızı da olumsuz yönde etkileniyor.”

İHL 12.sınıfta okuyan bir bayan öğrenci dini açıdan internetin olumlu yönüne vurgu yapıyor:

²¹⁷ Bensghir - Altınok, a.g.m., s.641.

“Dini yaşamı geliştirir. Ama kişiye bağlıdır. Eğer iyi bir amaçla kullanıyorsak çok iyi bir şey ama boş vakit için, eğlence amaçlı ise o zaman farklı oluyor. Beni dini yönden özellikle güncel konularda etkiliyor. Mesela bir Filistin bir Suriye konusu olsun, daha çok paylaşım olduğu için o konularda, mesela acı videolar, fotoğraflar gibi etkileyebiliyor.”

İHL 10.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci internetin dini açıdan kullanımına göre değişeceğini belirtiyor:

“İnternetin dini yaşamı geliştirmesi kullanıma bağlı. Ama mesela ben şöyle bir kafede oturuyorum. Cebimden (cep telefonundan) bir hadis açtım okudum. Mesela o an için o beni çok değiştirir. Ya da türbanla ilgili hadis okudum. Oradaki açık kızlara bakmam. Öyle bir etki olur bende. Akşamleyin Kur’an dinliyorum. Maneviyatım güzelleşiyor. Dünyam açılıyor. Orta derecede etkiliyor.”

Sanal dünyanın öğrencileri bilgilendirmekle kalmayıp aynı zamanda dini kimliğin oluşumuna katkı sağladığı söylenebilir. Birey talep ettiği takdirde internette online tefsir, hadis, İslam tarihi, dinler tarihi gibi kaynaklara ulaşabilmekte sosyal ağlarda dini içerikli paylaşımları takip edebilmekte bu da dini kimliğin şekillenmesine katkı sağlamaktadır.

İHL 10.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci kişiye göre değiştiği görüşündedir. Ama kendisi için olumsuz etkisi olduğunu da ilave ediyor:

“İnternet dini yaşamı geliştirir. Mesela bir insan dine meraklıysa internette araştırır, okur, dinler. Bilgisi de artar Beni dini yönden olumsuz. Mesela ben internette oynarken ezan okunduğu zaman namaza gitmeye üşeniyorum.”

Fen Lisesi’nde okuyan 10.sınıf öğrencisi bir kız internetin dini açıdan pek faydasının olmadığını ifade eden bir diğeridir:

“Çok geliştirmiyor dini yaşamı. Çünkü internete girince sonuçta çok fazla dini içerikli şeyler yapmıyoruz. İnternet daha çok vakit öldürmemize yarıyor. Girdiğimiz zamanlarda işimize yarıyor ama daha çok kötü yönde. Benim için dini açıdan pek yararı yok.”

İnternetin zaman kaybına sebep olması, dini amaçlar için kullanılmaması, ibadetlerine engel olması öğrenciler için olumsuz olarak görülmüştür.

Denizli/Çivril ilçesinde lise öğrencileriyle yapılan görüşme sonucunda da %62’lik bir öğrenci grubu internetin zaman kaybına neden olduğu yönünde bir görüş bildirmişlerdir.²¹⁸

---

²¹⁸ Önal - Demirtaş, a.g.m., s.14.

Kütahya Lisesi 11.sınıfta okuyan kız öğrenci de kendisi için olumsuz olduğunu ifade ediyor:

“Dini yaşamı kullanımına göre farklı. Dini siteye girersen dini bilgini arttırırsın. Ama genel olarak olumlu değil. İnternettekilerin bazıları kulaktan dolma, ağızda yazılan bilgilerle. Beni dini yönden kötü etkiliyor. Diziden izliyorum. Gidip namaz kılacağım yerde kendi dinimden çok onların dinine merak salmışım mesela. Halbuki yanlış.”

Kılıçarslan Lisesi’nde okuyan 9.sınıf öğrencisi bir erkek internetin dini açıdan olumsuz yanlarına vurgu yapıyor:

“Dini yaşamı geliştirmez. İnternette dini sitelerden çok din karşıtı siteler çok fazla. Adım attığın yer öyle. O yüzden dini sitelere rastlamak zor. Facebook da ateizm diye sayfa var. Beni dini yönden etkiliyor. Bir yandan kötü ama çok aşırı kötü de değil. Dinden soğutmuyor ama yine de...Sayfalarda din karşıtı insanların çok fazla olduğu yazılar var. İnsan okuyor onları. İnsanın içini garip yapıyor.”

Adalet Meslek Lisesi’nde okuyan 10.sınıf öğrencisi bir erkek internetin dini amaçla kullanılmadığını ifade ediyor. Dolayısıyla faydasının olmadığını belirtiyor:

“Dini yaşamı geliştirmez. Bir insan genelde internete dini öğrenmek amacıyla girmez. Face’ye girer, başka yerlere girer. Ben arkadaş çevremden bir insanın internete girip de dini konular okuduğunu görmedim. Dini kitap okumak bile zor geliyor insanlara. Kitabı bile okumayan internette eğlence, sohbet varken hiç okumaz yani. Öyle bir ihtimal yok. Kişi zorunlu kaldığı için araştırıyor. O da ayda yılda bir sefer. Dini yönden beni kötü etkiliyor. İnternet dünyaya açılmak demektir. Ben dini konular araştırmam. Bir sürü reklamı var etiketi var. Köşede bir reklam görüyorsun oraya giriyorsun. (herhalde kastettiği dikkatinin kayması ve boş zaman). Araştıracaksa kitabından, ilmihalinden araştırırsın.”

Fen Lisesi 12.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci dini açıdan çok yararının olmadığı düşüncesindedir. Daha küçük yaşlarda internetteki bilgilerin kendisini kötü yönde etkilediğini, neredeyse inancını kaybetme noktasına geldiğini ifade ediyor:

“Dini yaşamı internet bazı konularda geliştiriyor. Pratik bilgiler veriyor. Ama azdır genel olarak. Beni dini yönden bazı dini konularda düşürüyor.(yani olumsuz etki ediyor). Çünkü yanlış bilgiler dolaşıyor. Önceki zamanlarda bunların doğruluğunu araştırmadan inanırdım. Ama artık biraz daha akılcı ve mantıklı düşündüğüm için daha çok iyi yerleri

görüyorum ve doğru olduğunu düşünüyorum. Dini yönden bu yaştan itibaren doğru etkilediğini söyleyebilirim.”

Fen Lisesi’nde okuyan 12.sınıf bir erkek öğrenci hem olumlu hem de olumsuz etkilediğini düşünüyor.

“İnternet dini yaşamı hem geliştirir, hem köreltir. Din algısını daha da kesinleştirerek daha da bilinçli bir şekilde dini ritüelleri yapabilir. Asılsız veya asıllı insanların dini konusundaki inançlarını sarsabilecek bilgiler de mevcut ki ben bunu yaşadım. Bu noktada da köreltebiliyor İnternetin beni dini yönden etkilemesine gelirse, din algısının bende daha bilinçli bir şekilde oluştuğunu düşünüyorum. Çünkü internet olmasaydı kulaktan dolma bilgilerle oluşacaktı din algım. Ama internette doğrusunu ve yanlışını karşı karşıya getirerek kendim karar veriyorum, daha sağlıklı bir karar vermiş oluyorum.”

Sonuç olarak öğrenciler internetin kendilerini dini yönden geliştirme boyutuna pozitif cevaplar vermemişlerdir. Dini amaçlı olarak interneti kullanan öğrenciler az sayıdadır. Zira internet kendileri için daha çok sosyalleşmek, iletişim kurmak ve eğlence amaçlı aktiviteler üzerine kuruludur. Sosyal paylaşım sitelerinde gezinmek, chat yapmak, oyun ve iddia oynamak, dizi izlemek, maçları takip etmek öğrencilerin öncelik verdiği alanlardır.

Aynı zamanda dini bilgilere güvenilirlik noktasında da internet tercih edilen bir araç değildir. Dijital çağın dine yönelik zorluğu, geleneksel dinlerin yeni medya kanallarından faydalanma konusunda yeni ve popüler din türleri kadar donanımlı olmamasıdır.²¹⁹

Öğrencilerin önemli olarak gördükleri bir diğer husus da internetin meydana getirmiş olduğu zaman kaybıdır. İnternette ilgilerini çeken pek çok içeriğin olması internet başından kalkmalarını zorlaştırmaktadır. Bunun sonucu olarak da ezan okunduğu halde namazını erteleyen ya da namazını kılmaya üşenen, Kur’an okumaya vakit kalmadığını belirten öğrenciler bulunmaktadır. Bu bağlamda internetin ibadetlerini yerine getirmeye engel olduğu söylenebilir.

Ancak öğrencilerin bir kısmı internet kullanan bireyin durumuna göre dini hayatının gelişebileceğini de ifade etmişlerdir. Eğer birey “dini içerikli” sitelere girerek interneti kullanıyorsa pekala dini hayatını geliştirebilir. Ancak toplumda ve de kendi

²¹⁹ Stewart M. Hoover, “Dijital Çağda Çocuk Medyası ve Din: Zorluklar ve Koşullar”, çev. Pınar Şengözer Şiraz, **I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı**, a.g.e., s.221.

akranları arasında interneti bu amaçla kullanan kaç insan olduğu görüşme yaptığımız öğrenciler arasında soru işaretidir. Yetişkinler arasında ise durum ergenlere nazaran daha farklı gözükmektedir. Yaş olarak büyümenin ve olgunlaşmanın bir sonucu olarak “din” onların hayatlarında daha değerli hale gelmektedir. Nitekim bu alanda yapılan çalışmaların sonuçları ve sanal cemaatlerin aktifliği ve üye sayılarının hızla artması aradaki farkı yansıtmaktadır.

Haldun Narmanlıoğlu’na göre Türkiye’de genel olarak internetin dini kullanımı gitgide yaygınlaşmaktadır. Yaygınlaşmayla paralel olarak internetin dini amaçlarla kullanım biçimleri de çeşitlenmektedir. Örneğin dini bir sanal cemaat deneyimine bakıldığında fiziki dünyada olduğu gibi krizler, belirsizlikler (hastalık, boşanma gibi), ümitler, beklentiler (iş bulma, evlilik) gibi sanal ortama uzanmış sorunlardan oluşmaktadır. Bu sebeple de sanal cemaat üyelerinin toplamından oluşan manevi bir kişiliğin desteği aranmaktadır. Duanın günlük hayattaki rahatlatma, motivasyon gibi özellikleri, sanal cemaat içerisinde tanınmayan insanlarla paylaşılması yoluyla “dayanışma” boyutu da kazanmaktadır.²²⁰

Recep Vardi tarafından “Dini Bilginin Güvenilirliği” üzerine yapılan bir çalışmada internette yer alan bilgi, belge, video, ses kaydı vb. ürün ve uygulamaların kullanımı ile ilgili ankete katılanların dini bilgi ve manevi yaşamındaki gelişim ile ilgili olarak katılımcıların % 8,2’si çok, % 50’si biraz, % 18,4’ü az, %15,6’sı hiç derken, % 6,6’sı fikrim yok şeklinde yanıt vermiş ve % 1,2’si ise cevap vermemişlerdir. Buna göre çok, biraz ve az şıklarının oranlarını topladığımızda % 76,6 oranında internet kullanımının ankete katılanların dini bilgi ve manevi yaşamını geliştirdiğini söyleyebiliriz.²²¹

8.2. İnternette Kişiyi Dinden Soğutan Durumlar

İnternette yer alan yanlış bilgilerin mevcudiyeti ya da sahipsiz kaynaklardan yapılan alıntılar, bireylerin dini duygusunu istismar eden videoların bulunması öğrencilerin bazısını dini yönden olumsuz etkilemektedir.

Kütahya Lisesi 11.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci internette okuduğu bir bilginin dinini sorgulamasına sebep olduğunu ifade etmektedir:

---

²²⁰ Haldun Narmanlıoğlu, “Sanal Cemaatte Çevrimiçi İnternet”, **Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2)**, ed. Mete Çamdereli - Betül Öney Doğan - Nihal Kocabay Şener, İstanbul, 2015, ss.91-105.

²²¹ Vardi, “İnternette Yer Alan Dini İçerikli Bilginin Güvenilirliği”, a.g.m., s.85.

“Olumsuz etkisi oldu. -Cuma namazına 3 defa gitmeyen dinden çıkar- diye yazıyordu. Böyle bir şey nasıl olabilir dedim. Hemen dinden çıkmak nedir diye?”

Fen Lisesi’nde okuyan 12.sınıf erkek öğrenci internette okuduklarının dinden uzaklaştırdığını ifade ediyor:

“Evet olumsuz etkisi oldu. Mesela Osmanlı Döneminde yapılan bazı şeyler hakkında. Kardeş katli, evli olmadan hamile kalan kadınların direk öldürülmesi gibi şeyler. Dinde nasıl bunların yeri olur?”

Kütahya Lisesi’nde okuyan 11.sınıf öğrencisi bir kız izlediği dizilerin kendisini dinden uzaklaştırdığını ifade ediyor:

“Olumsuz etki şöyle. Düşüncemi değiştirdi. İzlediğim dizilerde, onların farklı tavır ve davranışları hayatımı değiştirdi. (Onlara benzemeye başladığını ifade ediyor. Onların dinini araştırmaya başladığını kastediyor.) Onların yemeklerini yemeye başladım. Annem buna çok kızıyor.”

Kütahya Lisesi’nde okuyan 11.sınıf bir erkek öğrenci internetin dinden soğutan etkisinin çok olduğunu ifade ediyor:

“Olumsuz çok oldu. Din konularında. Mesela en basitinden bu IŞİD’ in Kabe’yi yıkmaya çalıştığı gibi haberler var. Bu olumsuz bir şey.” (Müslümanım diyen nasıl bunu yapar?)

Kılıçarslan Lisesi 12.sınıfta okuyan bir kız öğrenci izlediği videoların kendisini bazı hocalardan soğuttuğunu ifade ediyor. Bu durum İslami anlayışını olumsuz etkiliyor.

“Olumsuz etki oldu. Youtube da bazı videolar izliyorsunuz. Biri başka diğeri başka diyor. Cübbeli Ahmet Hoca bu böyle şu şöyle diyor. Ama kendi hayatına baktığınızda (ne kadar doğru ya da yanlış bilinmez) dediği gibi yapmıyor. Mesela Müslümanların gösteriş içinde olmaması gerektiği söyleniyor. Ama zengin pek çok Müslüman var. Tabi ki Müslüman zengin olmalı ama bunu da milletin gözünün içine sokmaya gerek yok. Havuzlu evlerde, villalarda yaşamının da mantığı yok.”

Kılıçarslan Lisesi’nde okuyan 11.sınıf öğrencisi bir erkek izlediği videoların kendisini “ben Müslümanım” diyen kişilerden soğuttuğunu ifade ediyor. Bu durumun da İslam algısına olumsuz etkisini vurguluyor:

“Olumsuz etki oldu. Şöyle. Yani kişi Müslüman ama düğünlerde içki içiyor. Onları öyle görmek ben de kötü etki yapıyor. (Nasıl Müslüman böyle olur diye?)”

Mülakat yaptığımız öğrencilerin verdiği diğer cevaplar değerlendirildiğinde öncelikle şiddet ve savaş olaylarında İslam'ın ve Müslümanların isimlerinin geçtiği haberler ve videolar dinden soğumaya hatta uzaklaşmaya neden olduğu görülmektedir. Özellikle İŞİD'in Müslüman kimliğini kullanarak yapmış olduğu saldırılar öğrencileri hem rahatsız etmekte hem de İslam dininin bu şekilde adının geçmesi zihinlerde kuşkuya yol açmaktadır. Diğer yandan “günah”, “haram”, ”dinden çıkma” gibi ifadelerin yoğun olduğu bazı uydurma hadislerin yer alması dini bilgisi sağlam olmayan öğrencileri dinden soğutmaktadır. Müslümana yakışmayan veya bireyin kendi Müslüman algısına ters düşen bir takım davranışların gözlemlenmesi öğrenciler nazarında kötü izlenim oluşturmaktadır. Bazı hocaların anlattıklarını kendilerinin uygulamaması, düğünlerde İslami olmayan bazı eğlencelerde kapalı insanların da yer alması öğrencileri rahatsız etmekte, bu kişilere karşı mesafe oluşmaktadır.

9. İNTERNETTE EDİNİLEN BİLGİNİN PRATİĞE DÖNÜŞMESİ ve ÇEVREYE AKTARILMASI

İnternet dini bilgiye erişim yanında bir takım ritüellerin de sanal alemde aktarıldığı, gösterildiği bir araç haline gelmiştir. Bireyler artık herhangi bir ritüelin nasıl yapılacağını canlı olarak görme imkanına kavuşmuştur. Nitekim öğrencilerin bir kısmı da internette görmüş ya da öğrenmiş olduğu bilgileri hayatında uygulamaya dönüştürmüş durumdadır.

Fen Lisesi 12.sınıfta okuyan bir kız öğrenci internette edindiği bilginin lens kullanmasında yararlı olduğunu ifade ediyor:

“Evet, pratiğe dönüştü. Lens kullanıyorum. Örnek, lens takmanın oruca zarar verip vermediğini öğrendim. Çünkü belli bir losyonla takılıyor. Ama zarar vermediğini öğrendim. Güvenilir dayanağım olmadığı sürece internette öğrendiklerimi paylaşmamaya çalışıyorum. Kuzenimle de paylaştım. Makyajla ilgiliydi. Orucu bozup bozmaması ile ilgiliydi.”

Fen Lisesi'nde okuyan 12.sınıf öğrencisi bir kız izlediği videonun Arapça öğrenmesi için faydalı olduğunu ifade ediyor:

“Evet, pratiğe dönüştüğünü söyleyebilirim. Ben internetten Kadir Mısıroğlu'nu dinlemiştim. Onun sayesinde Arapça'nın öneminin farkına vardım. İlgilenmeye başladığını ifade ediyor) Çevremle de paylaşıyorum. Mesela şuan Latin harflerini

kullanıyorum. Ama aslında bir noktadan sonra bunun dinimize zarar verdiğini fark etmeye başladım.”

Fen Lisesi 12.sınıfta okuyan bir bayan öğrenci internette okuduğu Kur’an ayetlerinin dini hayatı için faydalı olduğunu ifade ediyor:

“Dini hayatıma yansdı. Günümüzde mesela ki Kur’an’da da geçer. Namaz kılıp da kötü davranışlar sergileyen kişiler sevilmez. Bu önceden namaz kılıyor günah işlese bile dinin gereklerini yerine getiriyor diye düşünürdüm. Gözümde iyi bir kimseydi. Ama internetteki Kur’an ayetleriyle ilgili okuduğum kısımlar da böyle bir kimsenin ne kadar namaz kılsa kılсын namazlarının boşa gittiğini düşünüyorum. Çevremle de bilgilerimi paylaşırım. Batıl inançlar konusunda pek çok şeyi. Şu kadar tespith çekilecek, 5000 tane şu dua okunacak, 3000 tane şu sure okunacak; eğer okunmazsa bu gece şöyle olur, böyle olur gibi bilgiler yanlışdır. Hurafedir. Mantığıyla birlikte açıklarım.”

İHL 10.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci internetteki bilgilerin hayatındaki etkisine dikkat çekiyor:

“İnternetteki bilgiler dini hayatıma yansdı. Hz. Ali’nin, Hz. Ömer’in sözleri denk geliyor. Eğer doğruysa şöyle söylemiş diyorum. (Ben de sözleri öğrenmiş oluyorum). Onu etrafıma yayıyorum. Çevremle de paylaşırım. O anda yanımda annem var. Anne söylemiş diyorum. Daha çok ayet ve hadis paylaşıyorum. Mesela fıkıhla ilgili bir olay oluyor. Ben onun fotoğrafını çekiyorum, kaydediyorum, yazıyorum, internete koyuyorum.”

İHL 9.sınıfta okuyan erkek öğrenci izlediği videonun etkisinde kalarak harekete geçmiş bir öğrencidir.

“Dini hayatıma yansdı. Mesela bir video izlemiştim. Bir yabancı geliyor. Okunan şey ne diyor. Okunan aslında Fatıha. Fatıha’nın manasını soruyor. Hiç kimse bilmiyor. O akşam o kişi rüyasında görüyor. Ben de bunu izleyince anlamını ezberleyip aileme okudum. Çevremle de paylaştım. Mealin ne kadar önemli olduğunu anladım o videoda. Kendime çeki düzen verdim mesela. Empati kurdum.”

İHL 12.sınıfta okuyan bir erkek öğrenci izlediği bir video ile TV kanallarında dikkat etmeye çalışıyor.

“Dini hayatıma yansdı. Bilgim arttı. Masonlarla ilgili video izledim. Mesela televizyonlarda çıkıyormuş. Bir kara teknik mi ne varmış. İnsanların bilinçaltına giriyormuş. Ailemle o kanalları izlememeye çalışıyoruz. Bu öğrendiğimi de etrafımla paylaştım.”

Kılıçarslan Lisesi'nde okuyan 12.sınıftaki bir erkek öğrenci farklı mezheplerdeki namaz kılma şekillerini uyguladığını ifade ediyor:

“Dini hayatıma yansıdı. Mesela bu dört halife var. Namazda yaptıkları farklı şeyler var. Onları denediğim oldu mesela. Paylaşıyorum. Ailemle. Namazdaki kılınış değişikliğini anlattım.”

Adalet Meslek Lisesi'nde okuyan 9.sınıf bir erkek öğrenci internetten öğrendiği bilgilerle Efendimizin sünnetlerini pratiğe dönüştürmeye çalıştığını belirtiyor:

“Dini hayatıma yansıdı. Peygamber Efendimiz yemeğe tuzla başlar. Ben de tuzla başlıyorum. Efendimiz yemeğe sulu yemeklerden başlarmış. Çorba gibi. Namazda secdede iken bir hatam vardı. Dirseklerimi yanlış yere koyuyordum. Onu düzelttim. Evden çıkarken 2 Ayetel Kürsi okur ve kaza geçirirsen şehit olursun diye bir yazı vardı. Ben okuyorum. Yine 5 İhlas + 1 Fatiha okursan şeytan senden uzak durmuş. Ailemle bu bilgilerimi de paylaşıyorum.”

Öğrencilerin verdiği cevaplar değerlendirildiğinde genellikle edinmiş oldukları dini bilgileri günlük hayatlarında uygulamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Sünnetleri uygulama da, Arapça öğrenme ve Kur'an-ı Kerimin mealini okumanın önemini kavramada, fıkıh ve ilmihal bilgilerini okuyup ibadetlerini doğru şekilde yerine getirmelerinde bilginin pratiğe dönüştüğüne şahit olmaktadır. Ayet ve hadisleri öğrenip çevresiyle paylaşmakta, sevap kazandırıcı davranışları uygulamaya çalışmaktadırlar. İsraf etmemek için daha dikkatli davranan, Efendimizin yemek yemeyle ilgili bir takım sünnetlerini yerine getiren, kendisine dini açıdan zarar verdiğini düşünen sitelerden uzak duran, Kur'an mealini okumaya başlayan öğrenciler bu başlığımız için güzel örnek oluşturmaktadır. Öte yandan bilgilerinin doğruluğunu teyit edip kendilerinden daha emin olarak dini hayatlarına devam eden öğrenciler de bulunmaktadır. Fıkıh ve ilmihal konularında bilgilerini sağlamlaştırmışlardır. Lens takarken kullandığı losyondan dolayı orucuna zarar gelmediğini ya da farklı mezhepte olanların namazı farklı şekilde kılmalarına rağmen namazlarının geçerli olduğunu öğrendiklerini ifade etmişlerdir.

10. İNTERNETTE DİNİ BİLGİ ARARKEN DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

10.1. İnternette Dini Referans Arama

Tablo 17: Dini Araştırma Yaparken Referans Arama

Referans Arama Durumu	N	%
Ararım	23	46
Aramam ama dikkat ederim	8	16
Hiç aramam	19	38
Toplam	50	100

Tablo 15'e bakıldığında öğrencilerin yarısına yakınının dini bilgi ararken referans aradığını görülmektedir. Öğrencilerin %46'sının (23 öğrenci) dini bilgi ararken referans aradığı, %16'sının (8 öğrenci) özellikle bir isim aramadığını ama tüm siteleri incelediğini, %38'i ise (19 öğrenci) hiçbir şekilde referans aramadığını, "Google"da karşısına ne çıkarsa onu doğru kabul ettiğini bildirmiştir.

Kütahya Lisesi'nde okuyan 11.sınıf bir erkek öğrenci araştırma yaparken aklında yer alan isimleri bulmaya çalıştığını belirtiyor:

"Aslında isimler arıyorum. Ama şuan aklıma gelmiyor. İnternete girdiğimde genel olarak bakıyorum. Ama aklımdaki isimleri de var mı yok mu diye arıyorum."

Fen Lisesi 12.sınıfta okuyan bir kız öğrenci Elmalılı Hamdi Yazır'ı referans aldığını söylüyor:

"Referans olarak bizim mezhebimizden olan kişi olmasına özen gösteririm. Mesela Buhari'nin hadisleri, Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirleri, mealleri olabilir güvenilir olarak."

Fen Lisesi'nde okuyan 12.sınıf öğrencisi bir erkek referans arayan öğrencilerden bir diğeridir.

"Referans ararım. Bir insanın görüşleri yerine daha çok somut şeyler. Mesela İslam'la ilgili bir şey bakıyorum, bunun Kur'an'da karşılığı var mı, hadislere çok fazla güvenebileceğimi söylemem hadis kirliliği var. Bunun haricinde dayanak gösterdiği yapılar; tarih, buluntular, kişiler, yani dipnotlar. Örnek İhsan Eliaçık ve Eren Erdem. Onlar daha çok araştırmacı bir şekilde araştırıyorlar. Kaynakları daha inandırıcı geliyor."

İHL 12.sınıfta okuyan kız öğrenci referans aradığını ifade ediyor:

“Referans ararım. Öncelikle onu yazan kişi kimdir, tanıyan var mı, düşüncesi nedir diye sorar, araştırırım. Ona göre bir izlenim oluşur. Mesela Seyyid Kutub. Çünkü küçüklüğümde beri hep onu gördüm sohbetlerde falan. Ayrıca ben de seviyorum.”

Adalet Meslek Lisesi’nde okuyan 9.sınıf öğrencisi bir erkek toplum tarafından bilinmiş birisini referans aldığını ifade ediyor.

“Referans ararım. Ama bilinmiş bir insan olacak. Nihat Hatipoğlu gibi.”

Fen Lisesi 9.sınıfta okuyan bir kız öğrenci referans aramadığını ama yine de bilgi ararken dikkatli olduğunu ifade ediyor:

“Referans aramam. Ama doğru bilgi aramaya çalışıyorum. Kıyaslayarak gidiyorum.”

Fen Lisesi’nde okuyan 9.sınıf bir erkek öğrenci hadis araştırması yaparken belli isimlere baktığını belirtiyor:

“Referans ararım. Hadis ararken Buhari, Tirmizi çok güzel bir kaynak. Güvenilir kişiler vardır. Ama ben anne-babama danışırım. Onlar bilir. Başka isim yok aklımda.”

Fen Lisesi’nde okuyan 10.sınıf öğrencisi bir erkek referans aramadığını bildiriyor:

“Referans aramam. Ama Elmalılı Hamdi Yazır’a bakarım. Çünkü daha fenomen, daha bilindik.”

Kılıçarslan Lisesi 12.sınıfta okuyan kız öğrenci kimseye güvenmediğini ifade ediyor:

“Referans aramam. Kime güveneceğimiz belli değil artık.”

Diğer öğrencilerin cevaplarıyla birlikte değerlendirme yapıldığında öğrencilerin dini bilgi ararken referans aradığını söyleyebiliriz. Özellikle tefsir alanında Elmalılı Hamdi Yazır, Seyyid Kutub; hadis alanında Tirmizi, Buhari güvenilir bulunmaktadır. Diğer yandan Nihat Hatipoğlu, Cübbeli Ahmet Hoca konuşmaları beğenilen isimler arasında yer almaktadır. Bazı öğrenciler referans aramasa bile aradığı içerikle ilgili sayfada çıkan tüm siteleri inceleyip çoğunlukla aynı bilgiyi veren yazıları baz almaktadır. Hiç referans aramayan 19 öğrenci ise kendilerinin güven duydukları herhangi bir isim olmadığını söylemişlerdir. Bu güvensizliği öncelikle internetteki kaynağı belli olmayan bilgi yığınlarına bağlayabiliriz. Diğer yandan öğrencilerin dini alandaki yetkin isimleri tanımamış ve eserlerini okumamış olmalarını söyleyebiliriz. Ancak internetin güvenilirlik noktasında sıkıntılı olduğunu da ifade etmek yerinde olacaktır.

Nitekim Türkçe hadis "sayfalarının" internet imkanlarının sağladığı oranda başarılı olduğunu söylemek, en azından şimdilik oldukça zor gözükmektedir. Var olan sayfalar da hem içerik, hem de sunum açısından son derece yetersiz görülmektedir. Hadis metinleri olarak, çoğu sitenin kullandığı İbrahim Canan'ın Kütüb-i Sitte Tercümesi, birkaç sitede Buhari hadisleri adı altında Tecrid-i Sarih hadisleri, Riyazü's-Salihin, 40 hadisler ve siteyi hazırlayanlar tarafından seçilen derlemeler bulunmaktadır. Bunların pek çoğu sitede "hadis-i şerifler bulunsun" düşüncesiyle konulmuş durumdadır. Aranılan herhangi bir hadisin nerede nasıl bulunacağı bile çok açık değildir. Bu haliyle Türkçe internet sayfalarından hadis araştırması yapmak büyük oranda zaman kaybıyla sonuçlanacaktır.²²²

10.2. İnternette Dini Site Arama

Günümüzde herhangi bir kurumsal yapının etkinliği sanal ortamdaki etkinliğiyle büyük oranda paralellik göstermektedir. İnternet ortamında varlık göstermeyen kurumların otoritesi erozyona uğramaktadır.²²³ Dolayısıyla İslami nitelikteki sitelerin sanal ortamda daha etkin ve aktif olması beklenmektedir.

İHL 10.sınıfta okuyan erkek öğrenci bir tane dini site bildiğini ve o siteyi kullandığını ifade ediyor:

“Mesela Sorularla İslamiyet. Yani genelde güvenilir. Fıkıh konusunda alim insanlar yazdığı için. Ama yine de sonra teyit ederim. Ömer Nasuhi Bilmen Hocaya bakarım.”

Kütahya Lisesi'nde okuyan 11.sınıf kız öğrenci ödev yaparken dini sitelerden yararlandığını söylüyor:

“Site Diyanet'in sitesi ve de İslami Bilgiler diye bir site. Ödev yaparken bakıyorum.”

Kılıçarslan Lisesi 10.sınıfta okuyan bir kız öğrenci Diyanet'in sitesini kullandığını belirtiyor:

“Ben ağırlıklı olarak Diyanet'in sitesine bakıyorum. Daha güven verdiği için.”

Adalet Meslek Lisesi'nde okuyan 10.sınıf bir erkek öğrenci tek bir dini site kullandığını belirtiyor:

²²² Hayati Yılmaz, “İçerik, Sunum ve Nitelik Bakımından Türkçe İnternet Sitelerinde Hadis”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16/2007, s.72.

²²³ Haberli, “İslam ve İnternet”, a.g.m, s.55.

“Eğer dini bir site kullanacaksam Risale-i Ajans sitesine bakıyorum.”

Kütahya Lisesi’nde okuyan 11.sınıf öğrencisi bir erkek dini içerikli bir site bilmediğini ifade ediyor:

“Sadece herkül.org diye bir site var. Ondan başka bilmiyorum.”

Fen Lisesi’nde okuyan 9.sınıf bir erkek öğrenci bilgi ararken dini siteden bakmaya çok gerek duymadığını belirtiyor:

“Wikipedia güvenilir geliyor. Oradan aldığım bilginin üstüne başka sitelere de bakarım. Diyanetin kendi sitesine de bakmışım bir kere. Ama genellikle Wikipedia’ya bakarım.”

İHL 11.sınıfta okuyan kız öğrenci dini araştırma yaparken dini siteye bakmaya gerek duymadığını bildiriyor:

“İnternette Wikipedia’ya bakarım. Herhangi bir site yok. Bakar, karşılaştırma yaparım.”

Kılıçarslan Lisesi’nde okuyan 9.sınıf erkek öğrenci dini siteden araştırma yapmadığını söylüyor:

“Dini site bilmiyorum. Ne çıkarsa ona bakarım.”

Yukarıdaki yorumlara bakıldığında öğrencilerin çoğunluğunun dini site bilmediği görülmektedir. Dini site öğrenmeye gerek duymamışlardır. Araştırma yaparken genelde internet sayfasında çıkan siteleri ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir. En çok bilinen site Diyanet İşleri Başkanlığının resmi web sitesidir. Diyanet İşleri’nin sitesinin bilinmesi hem resmi bir kurum olmasından hem de televizyonda bu kurumun isminin sıkça geçmesinden kaynaklanmaktadır. Öğrenciler dini konularda ihtiyaç hissedersen bu siteyi kullanmaktadırlar. Diğer dini siteleri bilen öğrencilerin sayısı ise çok azdır. Bu durumu öğrencilerin ilgi göstermemelerine ve internette dini araştırma yapma gereği duymamalarına bağlamak mümkündür. Zira başka ilgiler, meraklar, eğlence ve aktiviteler daha önce gelmektedir. Ancak öte yandan Wikipedia’nın Diyanet’in sitesinden sonra ikinci site olarak kullanıldığını da belirtmek gerekir.

Civicweb proje ortağı 7 Avrupa ülkesi (İngiltere, İsveç, İspanya, Hollanda, Macaristan, Slovenya, Türkiye) çapında, 2009 yılında düzenlenen ankette toplam 6,489 katılımcı yer almıştır. Türkiye’den katılımcı sayısı ise 1238’dir. 15-25 yaş arası gençlere çevrimiçi (online) uygulanan anketin sonuçlarına göre % 10-20 çevre, yeni sosyal hareketler ve dinle ilgili sitelere biraz ilgi gösteriyor. Ancak bu ilgi daha olgun gençlerde

(22-25 yaş), ebeveynleriyle yaşamayanlarda, dindar gençlerde ve genç kadınlarda artıyor. Aynı şekilde gençlik meclisi temsilcilerine gelince katılımcıların % 16'sı dini grup ya da örgütlerle ilgili siteleri son 12 ayda sıkça ziyaret ettiklerini belirtmiştir.²²⁴

11. DİN DERSİNDE ARAŞTIRMA YAPARKEN İNTERNETİN ROLÜ

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine çoğunlukla öğrencilerin ilgisi iyi derecede olmasına²²⁵ ve DKAB öğretmenlerinin öğrencilerin bu derse karşı olumlu duygu ve düşünce geliştirmelerine katkıda bulunmalarına rağmen, ortaöğretim öğrencileri ve mezunları DKAB derslerini "önemsiz ve sıradan bir ders" olarak görebilmektedir.²²⁶ Öğrencilerin DKAB derslerine karşı tutumları ilköğretim döneminde, ortaöğretime göre daha olumlu yönde olduğu anlaşılmaktadır. 17-18 yaşlarındaki lise son sınıf öğrencilerinin DKAB derslerine karşı tutumları, 13-16 yaş arasındaki öğrencilerin tutumlarına göre daha düşük bulunmuştur.²²⁷ Dolayısıyla derse karşı takınılan tutum ve ilgi ödev yaparken gösterilen değeri de ortaya çıkartmaktadır. Çünkü dersi önemsiz gören ya da ilgi duymayan bir öğrenci internette dini bir konuyu araştırdığı zaman kaynağın doğruluğunu dikkate almamakta ve bu da kendi dini kimliğini de yanlış bilgiler üzerinde şekillendirmesine neden olabilmektedir.

Fen Lisesi'nde okuyan 9.sınıf erkek öğrenci ödev hazırlarken ilk kaynağının internet olduğunu belirtiyor:

“İnternet direkt ilk kaynağım. Bana Wikipedia güvenilir geliyor. Oraya baktıktan sonra başka sitelere de bakarım. En son olarak da ansiklopedileri de göz atarım.”

Fen Lisesi'nde okuyan 10.sınıf öğrencisi bir erkek ilk tercih ettiği kaynağın internet olduğunu ifade ediyor:

“Google arama motorunda ilk üç sıradaki siteler. İnterneti kullanırım. Özellikle de ödev için. Ödev için değilse yine ilk internet ama kitaplara da bakarım.”

---

²²⁴ Aslı Telli Aydemir, “Gerçek Zaman/ Sanal Etkileşimi: Toplumsal Paylaşım Ağları, İşlevsel Katılım Odakları ve Sivil Yeterlilik” **Katılımın “e-hali”: Gençlerin Sanal Alemi**, Alternatif Bilişim Derneği, İstanbul, 2011, s.288.

²²⁵ Halis Ayhan ve Diğerleri; “**Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Üzerine Çok Yönlü Bir Alan Araştırması**”, SEDAR, İstanbul, 2002, s. 29.

²²⁶ Mustafa Öcal, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Ulaşılması Gereken Hedefler ve Gerçekleşme Oranları”, **Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitimi ve Öğretiminin Problemleri**, İBAV Yayınları, Kayseri, 1998, s.107.

²²⁷ Mevlüt Kaya, “İlköğretim ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Karşı Tutumları”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.12-13, Samsun, 2001, s.73.

Kütahya Lisesi'nde okuyan 11.sınıf bir erkek öğrenci ilk kaynağın internet olduğunu bir diğeridir:

“İlk kaynak internettir. Rastgele bulduğum siteye girerim. Kitap da araştırmam. İlk bulduğum kitabı alırım. Kitap bana göre zaten doğru, güvenilirlidir. İlk bulduğuma bakarım.”

Adalet Meslek Lisesi'nde okuyan 9.sınıf öğrencisi bir erkek ilk kaynak olarak internetten yararlanmayı tercih ediyor:

“Benim için ilk kaynak forumlardır. Ben orada konu açıyorum, zaten yanıt geliyor. Bu yüzden kitaba pek bakmıyorum.”

Fen Lisesi 12.sınıfta okuyan erkek öğrenci ise ilk tercihinin ailesi, sonra internet olduğunu söylüyor:

“İlk kaynak annem ve babam. Onlardan fikir ediniyorum. Çünkü internette yazan her bilgiye güvenilmez. Sonuçta ailelerimiz bu konuda biraz daha bilgili olabiliyorlar. Onlardan ön bilgiyi alıyorum, ondan sonra, internette ona benzer bilgiler araştırmaya özen gösteriyorum.”

İHL 11.sınıfta okuyan kız öğrencinin başvurduğu ilk kaynak babasıdır:

“İlk kaynak babamdır. Babam kitap gösterir. Mesela Peygamberler Tarihi, tefsir kitabı, ilmihaller. İnternette Wikipedia'ya bakarım. Başka özel herhangi bir site yok. Bakar, karşılaştırma yaparım.”

Kılıçarslan Lisesi 10.sınıfta okuyan bir kız öğrenci ilk olarak okuldaki ders hocalarına başvurduğunu belirtiyor:

“İlk kaynak hocalardır. Okuldaki ders hocalarıma başvururum. Onlara sorarım önce. İnternet ikinci sırada gelir.”

Kılıçarslan Lisesi'nde okuyan 10.sınıf öğrencisi bir kız benzer şekilde konuşuyor:

“Önce okuldaki hocaya sorarım. Sonra camideki hoca, sonra kitaplardır. En son interneti kullanırım. Diyanetin sitesini biliyorum ama kullanmıyorum.”

İHL 10. sınıftaki erkek öğrenci ilk kaynağının kitap olduğunu belirtiyor:

“İlk kitaplara bakarım. Sonra internete bakarım. Siyer kitabı Salih Suruç'un Efendimizin Hayatı, sonra Ömer Nasuhi Bilmen, fıkıh kitapları, İslam Ansiklopedileri.”

Diğer öğrencilerin ifadeleri de göz önüne alındığında yazılı kaynakların daha çok tercih edildiği görülecektir. Kur'an Kerim ve Meali, Salih Suruç'un Siyer Kitabı, İmam-ı Azam'ın fıkıh kitapları temel kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Ancak ödev yapma

amacıyla araştırma yapılırken internet daha çok tercih edilmektedir. Kolay bir şekilde çıktı alıp ödevi teslim etmek konusunda internet büyük rahatlık sunmaktadır. Çalışma ödev ya da proje gibi zorunlu bir sebeple yapıldığı için bilgilerin doğruluğu üzerinde çok düşünmemektedirler. Bir yandan her dersten proje hazırlamanın zorunlu olması diğer yandan sınavlara ve üniversiteye hazırlık çalışmalarının olması öğrencileri bazen bu şekilde davranmaya sevk edebilmektedir. Özel merakları sebebiyle baktıkları zaman ise sadece internete bağlı kalmayıp yazılı kaynaklar, ders hocaları, aile büyükleri de devreye girmektedir.

Kamiloğlu ve Yurttaş tarafından yapılan İstanbul'da lise öğrencilerine uygulanan anket sonucuna göre ise öğrenciler bilgi kaynağı olarak %92,4'lük oranla en çok interneti kullanmaktadır. Öğrencilerin en etkin bilgi kaynakları: Aile ve yakın çevre, televizyon, internet ansiklopedileri, okudukları kitaplar, Facebook, öğretmenler ve gazetelerdir.²²⁸

12. FARKLI LİSE TÜRLERİNDE OKUYAN ÖĞRENCİLERE İNTERNETİN DİNİ AÇIDAN ETKİSİ

Tablo 18: İnternet Kullanımının Öğrencileri Dini Yönden Etkilemesi

	Nafi Güral Akşemsettin Kütahya Kılıçarslan Adalet Meslek									
	Fen Lisesi	İHL Lisesi	Lisesi Lisesi Lisesi							
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Olumlu	1	2	3	6	-	-	2	4	-	-
Olumsuz	2	4	6	12	5	10	2	4	9	18
Etkisi Yok	7	14	1	2	5	10	6	12	1	2
Toplam	10	20	10	20	10	20	10	20	10	20

Tablo 16'ya bakıldığında internet kullanımının dini yönden öğrencileri genellikle ya olumsuz yönde etkilediğine ya da herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Nafi Güral Fen Lisesi'nde okuyan öğrencilerin %2'si internetin olumlu yönüne değinirken %4'ü olumsuz yönüne geri kalan %14'ü ise ne olumlu ne de olumsuz yönde bir etkisi olduğunu söylemiştir. Bu lisede okuyan öğrencilerin çoğunluğu interneti dini amaçla

²²⁸ Kamiloğlu - Yurttaş, a.g.m., s.142.

kullanmamaktadırlar. Dolayısıyla herhangi bir etkilenme söz konusu değildir. Olumsuz yönde etkilediğini ifade eden öğrenciler ise internetteki bir takım dini bilgileri doğru kabul ettiklerini halbuki edinmiş oldukları bilgilerin yanlış olduğunu sonradan fark ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu süreç esnasında kafa karışıklığı yaşamışlardır. Sadece bir öğrenci din algısının kendisinde bilinçli şekilde oluştuğunu ifade etmiştir.

Akşemsettin AİHL’de okuyan öğrencilerin büyük çoğunluğu olumsuz yönde etkilendiklerini belirtmiştir. AİHL’de okuyan öğrencilerin %6’sı internetin dini açıdan olumlu yönde etkisi olduğunu ifade etmiştir. %12’si olumsuz yönde etkisi olduğunu ve %2’si ise hiçbir etkisinin olmadığını bildirmiştir. İnternetin kendileri için olumsuz yönde etkisi olduğunu ifade eden öğrencilerin çoğu zaman kayıbdan dolayı yakınmaktadırlar. İnternette boş yere zaman harcadıklarını oysa faydalı işlerle meşgul olsalar daha doğru bir faaliyet yapmış olacaklarını belirtmişlerdir. Öğrenciler şu hadis-i şerif-i temel alarak zaman kaybının İslami anlayışa ters düştüğünü düşünmektedir: “İki nimet vardır ki insanların çoğu bu hususta aldanmıştır. Sağlık ve boş vakit.”²²⁹ İnternetin olumlu yönüne değinen öğrenciler ise maneviyatlarının güzelleştiğini, internette pek çok kaynağa ulaşma imkanının olmasını göz önünde bulundurmıştır.

Kütahya Lisesi’nde okuyan öğrencilerin yarısı internetin dini yönden olumsuz etkisi olduğunu diğer yarısı ise hiçbir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. İnternetin olumsuz yönüne değinen %10’luk kesim vakitlerini internet başında geçirdiklerini, bu esnada da internette hiçbir amaçları olmadığını, gezinti yaparak vakit geçirdiklerini bildirmiştir. Aynı zamanda sitelerin sayfalarında çıkan uygunsuz reklamları istemeden görerek günaha girdiklerini, diğer yandan da internet başında olmaktan dolayı ibadetlerini yerine getirmeyi ihmal ettiklerini ifade etmişlerdir. Geri kalan %10’luk kesim ise interneti dini amaçlı kullanmamaktadır.

Kılıçarslan Lisesi’nde okuyan öğrencilerin büyük çoğunluğu internetin dini yönden kendilerine etkisi olmadığını belirtmiştir. Tablo 16’ya göre öğrencilerin %4’ü internetten olumlu yönde etkilenmekte, %4’ü olumsuz yönde etkilenmekte ve %12’si ise hiçbir şekilde etkilenmemektedir. İnternetin bir etkisinin olmadığını ifade eden öğrenciler interneti dini amaçlı kullanmamaktadır. Olumsuz yönde etkisi olduğunu ifade eden öğrenciler internetin Allah’ın varlığı-birliği noktasında şüpheye düşürdüğünü, din karşıtı

---

²²⁹ Buhari, Rikak, 1.

yazıların kafasını karıştırdığını söylemiştir. Ancak bilmedikleri konuları internetten öğrendiklerini ifade eden iki öğrenci ise internetin olumlu yönünü öne çıkartmıştır.

Adalet Meslek Lisesi'nde okuyan öğrencilerin neredeyse tamamı internetin dini yönden olumsuz etkisi olduğunu söylemiştir. Öğrencilerin %18'i internetin olumsuz yönde etkilediğini, %2'si ise etkisinin olmadığını belirtmiştir. İnternetin olumsuz yönüne vurgu yapan öğrenciler daha çok dinin uygulama boyutunda sıkıntı yaşamaktadırlar. Özellikle erkek öğrenciler ezan okunduğunu duydukları halde bilgisayarda oyun oynadıkları, kız öğrenciler ise genellikle arkadaşlarıyla yazıştıkları için namaz ibadetini yerine getirmemektedir. Aynı zamanda sosyal ağlarda bir takım çirkin söz ve videoların var olması maneviyatlarını bozmaktadır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Yeni iletişim teknolojilerinden biri olan internet bilgiye ulaşma ve haberleşme alanında yeni bir anlayış getirerek bireylerin ve toplumların hayatını yeniden biçimlendirmiştir. Ticaretten eğitime, sağlıktan turizme kadar pek çok alanda hizmet vererek kullanıcılarına yepyeni bir dünyanın kapısını açmıştır. Dünyayı küresel bir köy haline getirerek toplumların birbirleriyle etkileşimine olanak sağlamıştır.

Bilgiye hızlı bir şekilde erişimi mümkün kılan internet ekonomik ve erişiminin kolay olması ile birlikte bireyler özellikle de ergenler için günlük hayatın parçası olmuştur. Sosyalleşmenin ve iletişimin önemli olduğu ergenlik döneminde trendi hızla yükselen sosyal ağlar, eğlence ve oyun sitelerindeki sınırsız çeşitlilik ergenler için interneti ikinci bir yaşam alanı haline getirmiştir. Milyonlarca düşüncenin rahatça ifade edildiği sanal ortama elektronik akıllı cihazlarla erişimin her an mümkün olması ergenlerin interneti diğer kitle iletişim araçlarından daha çok tercih etmesini sağlamıştır.

İnternet kullanımının günlük ve iş yaşamımızdaki kullanım sahalarının artması ile kurumlar hizmetlerini ve faaliyetlerini kitlelere iletmede bu yeni teknolojiden yararlanmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda tarih boyunca toplumları etkisi altına alan ve sosyal hayatın temel yapıtaşı sayılan dinler de internetin ve diğer mobil uygulamaların imkanlarını kullanarak dini mesaj ve iletilerini mensuplarına ulaştırma yoluna gitmişlerdir. Dini siteler kurularak hadis, tefsir, fıkıh, kelam eserlerine online erişim imkanı sağlanmış; Kur'an-ı Kerim eğitimi ve öğretimi, dini bilgi, sohbet ve fetvalar sanal alem üzerinden kullanıcılarına aktarılmıştır.

Biz bu çalışmada internetin ergenlerin dini gelişimine etkisini inceledik. Kütahya'da lise öğrencileri üzerinde yapılan bu araştırmada onların interneti dini amaçlı ne derece kullandıklarını, eğer kullanıyorlarsa internet kullanımının dini gelişimlerine ne ölçüde etki ettiğini tespit etmeye çalıştık. Genel olarak şu sonuçlara ulaştık:

Bu araştırmada elde ettiğimiz veriler hipotezimizi kısmen doğrulamaktadır. İnternet öğrencilerin bir kısmının dini gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak genel

olarak bakıldığında dini gelişimlerine az da olsa olumlu etkisi olduğunu görmekle birlikte büyük oranda herhangi bir etkisinin olmadığını söylemek daha doğrudur. Çünkü internet öğrenciler tarafından dini amaçlı kullanılmamaktadır.

Mülakata katılan lise öğrencileri arasında interneti kullanma oranı oldukça yüksektir. Öğrencilerin %62'si interneti her gün düzenli olarak kullanmaktadır. İnternet başında geçirilen zaman değişkenlik göstermekle beraber öğrencilerin %52'si internette ortalama 2 saat zaman geçirmektedir. İnternetin ergenlere sınırsız çeşitlilik sunması, yeni uygulamalarla güncellenmesi, erişebilirliğinin ekonomik ve kolay olması internete ilgiyi oldukça arttırmıştır. Dijital gençler olarak isimlendirilen yeni nesil için internetin vazgeçilmez olduğu görülmüştür.

İnternette ergenlerin en çok girdiği siteler sosyal paylaşım siteleridir. İletişimin yeni bir yüzü olan sosyal ağlar ergenler arasında bir fenomen haline gelmiştir. Mülakat yaptığımız öğrencilerin neredeyse tamamı sosyal paylaşım sitelerinden birine üyedir. Birden fazla hesabı olan öğrencilerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Ergenler en çok sosyalleşmek ve arkadaşlarıyla iletişim kurmak amaçlı sosyal ağları kullanmaktadır. Birbirlerinden haberdar olmak, duygu durum öğrenmek ve paylaşmak, çeşitli mekanlarda çekilmiş fotoğrafları görmek, oyun oynamak, can sıkıntısını azaltmak ve vakit geçirmek gibi amaçlarla kullanılan sosyal paylaşım sitelerinin her an yeni uygulamalarla çeşitlendiği ve yenilendiği de göz önüne alınırsa bu siteleri kullanma oranının ve etkisinin ergenler arasında daha da artacağını söylemek mümkündür. Her türlü video ve müzik indirme ve izleme olanağı sağlayan YouTube öğrencilerin sık kullandığı bir diğer sitedir. YouTube'a her gün binlerce videonun ve müziklerin siteye yüklenmesi, yerli-yabancı dizi ve filmleri izleme imkanı sunması popülaritesini arttırmaktadır. Eğitim amaçlı olarak kullanılan ve öğrencilerin güvendiği bir site olan Wikipedia ise araştırma yapmak, ödev ve proje hazırlamak, bilgi öğrenmek için öğrencilerin sık başvurduğu bir sitedir.

Sosyal paylaşım sitelerinin ergenler arasında oldukça yaygın olması ergenleri farklı yaşam tarzlarıyla karşılaştırmaktadır. Sosyal ağlarda paylaşılan çeşitli fotoğraf ve yazılar ergenlerin dini inanç ve tutumlarını etkileyebilmektedir. Yetiştirdiği dini yapı ve çevreye uygun olmayan paylaşımlar öğrencilerde iki farklı yaşam tarzı arasında gidip gelerek ikilem yaşamasına ve onların kimlik ve kişilik yapılanmalarını olumsuz etkilemektedir.

Öğrencilerin dini pratikleri yerine getirme tutumları incelendiğinde düzenli namaz kılanların oranı %18 olarak gözükmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin büyük çoğunluğunun

namaz ibadetini yerine getirmede zorlandıkları görülmüştür. Çünkü namaz ibadetini yerine getirmek öğrencilere ağır gelmektedir. İnternetin namaz kılmayı engelleyici, bazı durumlarda da geciktirici bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. İnternet başında çokça vakit geçirenler namazlarını ihmal etmektedir. Dolayısıyla namaz ibadeti ile internet başında vakit geçirme ilişkisinin ters oranda geliştiği gözlemlenmiştir. Buradan hareketle ailelerin ve öğretmenlerin gençlerin internetten ayrılıp namaz kılma sorumluluğunun üzerinde daha hassas olmaları gerekmektedir. Olumsuz gibi görünen namaz internet ilişkisi bir fırsata dönüştürülebilir. Zira tutku ile bağlı olunan bir duruma karşı direncin geliştirilmesinin kişiliği de güçlendirdiğini psikologlar ifade etmektedirler. Belli zamanlarda internete girileceği ve vakti gelince namaz için ara verileceğini ergenlerin öğrenmiş olması, işte başarılı ve sorumluluk sahibi bireyler olarak yetişmesine katkıda bulunacaktır.

Oruçla ilgili bulgulara bakıldığında namaz ibadetinin aksine öğrencilerin neredeyse çoğu Ramazan ayında oruç ibadetini yerine getirmektedir. Bunun sebepleri arasında Ramazan ayına verilen değer, çevrenin etkisi ve televizyonlarda iftar ve sahur programlarının yer almasından kaynaklandığını ifade edebiliriz.

İnternette düzenli olarak dini bilgi araştıranların oranının %14 olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin dini soruları olmakla beraber internet bu soruların cevapları için tercih edilen bir kaynak değildir. Öğrenciler dini sorularını internetten öğrenmek yerine bilen birine sormayı tercih etmektedirler. Bu durum hala sorulara geleneksel yolla cevap bulmayı, bilgi sahibi kişilere hala çok yüksek değer verildiği anlamına gelmektedir. Konu din olduğunda bilen, anlayan, kavrayan ve yorumlayan özne teknolojiye tercih edilmektedir. Ancak dini şahsiyetlerin internette araştırılma oranı oldukça yüksektir. Özellikle Mevlana, Yunus Emre ve Hacı Bektaşî Veli en çok araştırılan isimler arasındadır.

Dini inancını öğrenmek için tercih edilen bulgular incelendiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%72) ilk olarak yazılı kaynaklara başvurduğunu görmekteyiz. Bu durumun başlıca sebebi öğrencilerin interneti güvenilir bir kaynak olarak bulmamalarıdır. İnternette yer alan bilgilerin doğruluğunun kontrol edilememesi, her seviyeden ve her kesimden insanın internette yazı yazabilmesi diğer yandan kitapları daha gerçekçi ve güvenilir bulmaları öğrencileri yazılı kaynakları kullanmaya yöneltmiştir. Kitap öğrenciler için hala değerli bir objedir.

İnternette ilahi ve sohbet dinleme, dini film izleme gibi aktiviteler öğrencilerin olumlu dini tutum geliştirmelerini sağlamakla birlikte öğrenciler arasında bu amaçla pek

kullanılmamaktadır. Bu noktada televizyon internete nazaran daha etkili bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan internette yer alan kumar, uygunsuz reklam ve din karşıtı sitelere erişimin rahat olması öğrencilerin dini duygularını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tarz zararlı içerikler öğrencilerin bilinçaltını etkilemekte ve ilgilerini bu tip sitelere yönlendirmelerine neden olabilmektedir. Bu siteler dine karşı lakayt ve umarsız tavırları desteklediği gibi din karşıtlığına da neden olabilmektedir. Aileler ve eğitimciler çocukları bu sitelere girmelerini önleyici bir gayret içerisinde olmalıdırlar. Bakanlık düzeyinde bu sitelerle mücadele de edilmesi gerektiğini bildirmek isteriz. Gençlere sağlıklı ve zamanın ruhuna uygun, sağlam dini bilgiler vermek gerektiği her zamankinden daha fazla önem arz etmektedir.

İnternetin dini hayatı geliştirmesi ile ilgili bulgulara bakıldığında öğrencilerin sadece az bir kısmı (%12) dini hayatı geliştirdiğini ifade etmiştir. Geri kalan %48 internetin dini hayatlarını olumsuz etkilediğini bildirmiştir. Çünkü dinden soğumaya sebep olacak bazı video ve yazıların internette yer alması öğrencileri hem İslam dininden hem de İslam'ı hayat tarzını benimsemiş dindar insanlardan uzaklaştırabilmektedir. Özellikle de Müslümanları terör örgütü gibi gösteren videolar, İslam adına yapıldığı söylenen katliamlar öğrencilerin inançlarını sorgulamasına neden olabilmektedir. Geri kalan %40 ise interneti dini amaçlı kullanmadıkları için kendilerine herhangi bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi internet öğrenciler tarafından daha çok sosyal medya, eğlence, iletişim, oyun gibi amaçlarla kullanılmaktadır.

Öğrencilerin büyük çoğunluğu dini içerikli internet sitesi bilmemektedir. Öğrenciler interneti dini bilgi öğrenme amaçlı kullanmadıkları için dini site öğrenme ihtiyacı duymamışlardır. Dini siteleri güvenilir bulmamaları da bilmemelerinde bir diğer etkidir. En çok bildikleri dini site ismi televizyonlarda geçtiği için daha çok duyulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sitesidir. Bir diğer bir konu ise dini konularda araştırma yaparken öğrencilerin neredeyse yarısı dini referans aramamaktadır. Arama motoruna yazdıklarında karşlarına çıkan ilk sitelerinden birini tercih etmektedirler. Çünkü dini alanda yetkin ve güvenilir bir isim bilmemekte, dini literatürdeki temel eser ve kaynakları tanımamaktadırlar.

Din dersinde araştırma yapma ile ilgili bulgulara bakıldığında öğrencilerin yazılı kaynakları daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Ancak ödev için yapılan dini araştırma ile kendi ilgi ve merakları doğrultusunda yapılan dini araştırmayı birbirinden ayırmak

gerekir. Din dersinde verilen ödevler konusunda çoğunlukla kolaylık sağladığı için internet kullanılmakta, kendi kişisel ilgi ve meraklarını celbeden veya sınıf ortamında tartışılan herhangi bir dini konu hakkında yazılı kaynaklar öğrencilere göre daha doğru bilgi verdiği için internetten daha fazla tercih edilmektedir.

Sonuç olarak dinlerin internet ortamında varlıklarını daha da güçlendirdiklerini, internet aracılığıyla daha fazla insana ulaşmayı önemsediklerini söyleyebiliriz. Ancak mülakat yaptığımız lise öğrencilerinden aldığımız cevaplar değerlendirildiğinde internetin onların dini gelişimlerine etkisinin az olduğunu görmekteyiz. İnterneti eğlence, sosyalleşme ve iletişim gibi amaçlarla kullanmak ergenler arasında daha çok tercih edilmektedir.

KAYNAKÇA

- ACUN Ramazan, “İnternet Ortamının Tebliğ İçin Sunduğu İmkanlar, Hazreti Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında İslam’ın Güncel Sunumu”, **2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereleri**, TDV, Ankara 2006, ss.310-320.
- AKPINAR M.Raşit, “Sosyal Ağların Fikhi Boyutu, Çevre ve Ahlak”, **Sempozyum Bildiri Metinleri**, Gaziantep 2014.
- AKYÜZ Züleyha, Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.
- ANKARA TİCARET ODASI “**Sanal Tuzak: İnternet Kumarhaneleri Raporu**”, Ankara, 2004.
- ARICI Asude, “Ergenlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua” **Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi**, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul, 2006, ss.529-557.
- ARISOY Özden “İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi”, **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar**, Sayı:1, 2009, ss.55-67.
- ARMANER Neda, **Din Psikolojisine Giriş**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.
- AYDEMİR TELLİ Aslı , “Gerçek Zaman/ Sanal Etkileşimi: Toplumsal Paylaşım Ağları, İşlevsel Katılım Odakları ve Sivil Yeterlilik” **Katılımın e-hali: Gençlerin Sanal Alemi (derleme)**, Alternatif Bilişim Derneği, İstanbul, 2011, ss.281-285.
- AYHAN Halis ve Diğerleri; “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Üzerine Çok Yönlü Bir Alan Araştırması”, **SEDAR**, İstanbul, 2002.
- AYDIN Ayhan, **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, Alfa Yayınları, 2.b., İstanbul, 2000.
- AYDIN Mehmet, “Ahlak” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:2, İstanbul, 1989.
- BAHADIR Abdülkerim, “Ergenlik Döneminde Dini Gelişim Aşamaları ve Temel Değişmeler”, **Ribat Dergisi**, Sayı: 293, 2007.

- BAHADIR Abdülkerim, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, ed. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, ss.307-365.
- BAHADIR Abdülkerim, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, **Diyanet Dergisi**, Sayı:233, Mayıs 2010, ss.13-17.
- BAL Hüseyin, **Nitel Araştırma Yöntemi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2013.
- BARBIER Frédéric – LAVENİR Catherine Bertho, **Diderot’dan İnternete Medya Tarihi**, çev. Kerem Eksen, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2001.
- BEE Helen - BOYD Denise, **Çocuk Gelişim Psikolojisi**, çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.
- BENSGHİR Türksel Kaya - ALTINOK Ramazan, “Bir İletişim Aracı Olarak İnternet’in Aile İçi İlişkilere Etkileri: Türkiye’de Devletin ve Ailelerin Konuya Bakışı”, **Uluslararası Aile Sempozyumu**, İstanbul, 2-4 Aralık 2005, ss.625-673.
- BİNBAŞIOĞLU Cavit, **Eğitim Psikolojisi**, Binbaşıoğlu Yayınevi, 4.b., Ankara, 1978.
- BOSTANCI Mustafa, Sosyal Medyanın Gelişimi ve İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2010.
- BUNT Gary R. “Surfing Islam: Ayatollohs, Shayks and Hajjis on the Superhighway”, **Religion on the Internet: Research Prospects and Promises**, ed. Jefferey K. Hadden, Douglas E. Cowan, JAI Press, Amsterdam, pp.127-152.
- BURGER Jerry M., **Kişilik**, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs yayınları, İstanbul, 2006.
- BÜYÜKKARA M. Ali, “Yaşayan İtikadi İslam Mezhepleri Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak İnternet”, **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:3, 1998 ss.245-259.
- BÜYÜKŞENER Ercüment, “Türkiye’de Sosyal Ağların Yeri ve Sosyal Medyaya Bakış”, **xiv. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2009, ss.19-23.
- CAMPBELL Heidi, “The Rise of The Study of Digital Religion”, **Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds**, ed. Heidi A. Campbell, Routledge, Oxon, 2013, ss.1-20.
- CAMPBELL Heidi, “This is My Church: Seeing the İnternet and Club Culture as Spiritual Spaces”, **Religion Online Finding Faith on the İnternet**, ed. Lorne L., Dawson and Douglas E., Cowan, Newyork , 2004, ss.107-122.
- CANBOLAT Uğur, **Psikoloji Sohbetleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

- CİRHİNLIOĞLU Fatma Gül, **Din Psikolojisi**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2010.
- CLOUSE Bonnidell, “Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik”, çev. Turgay Gündüz, **U.Ü.İ.F.Dergisi**, Cilt:9, Sayı:9, Bursa, 2000, ss.715-753.
- COGİTO, İnternet: Üçüncü Devrim? **Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:30, 2002, pp.92-173
- COLE Luella - John J.B., Morgan, **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, çev. Belkıs Halim Vassaf, Milli Eğitim Basımevi, 2.b., İstanbul, 1975.
- CÜCELOĞLU Doğan, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, 2.b., İstanbul, 1991
- ÇALIŞGAN Hüseyin, İlköğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Siber Zorbalık, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.
- ÇAKIR Özlem – HORZUM Mehmet – AYAS Tuncay, “İnternet Bağımlılığının Tanımı ve Tarihçesi”, **İnternet Bağımlılığı Sorunlar ve Çözümler**, ed. Melek Kalkan - Canani Kaygusuz, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, ss.1-16.
- ÇELİK Adem, Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004.
- ÇİFTÇİ Nermin, “Liseli Gençlerde Ahlaki Yargı Yeteneği ve Ahlak Eğitimi”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi II, ed. Hayati Hökelekli, **Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-40**, Bursa, 2003, ss.345-392.
- ÇOMU Tuğrul, Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi: YouTube Örneği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
- DAWSON Lorne L., “Religion and The Quest for Virtual Community”, **Religion Online Finding Faith On The İnternet**, ed. Lorne L., Dawson - Douglas E., Cowan, Routledge, Newyork, 2004, pp.75-92.
- DERMAN Orhan, “Ergenlerde Psikososyal Gelişim”, **İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri**, Adolesan Sağlığı II, Sempozyum Dizisi No:63, Mart 2008, ss.19– 21.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, “**Bilgi Toplumu İstatistikleri-Bilgi Toplumu Stratejisi**”, Mayıs 2009.
- DİNLER Zeynel, **Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri El Kitabı**, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, 1998.
- DOĞAN Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Yazar Yayınları, 24.b., Ankara, 2011.

- ELDENİZ Levent, “İkinci Medya Çağında Etkileşimin Rolü ve Web 2.0”, **İkinci Medya Çağında İnternet**, der. Filiz Aydoğan - Ayşen Akyüz, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, ss.18-35
- EREN Veysel - AYDIN Abdullah, “Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:16 (Özel Sayı 1), Karaman, Mart 2014, ss.197-205.
- ERİKSON H.Erik, **İnsanın Sekiz Çağı**, çev. T. Bedirhan Üstün – Vedat Şar, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984.
- ERİŞ Hatice Banu, Ergen Annelerde Ebeveynlik Yeterliliğinin Artırılmasında İlişkisel-Gelişimsel Yaklaşım Modelinin Uygulanması, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2007.
- EROĞLU Rabia Sultan, “Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Sosyal İletişim Ağlarının Kullanılması”, **İnternet Bağımlılığı Sorunlar ve Çözümler**, ed. Melek Kalkan - Canani Kaygusuz, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, ss.151-162.
- GEÇTAN Engin, **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**, Remzi Kitabevi, 7.b., İstanbul, 1993.
- GRESLE Caroline - LEJOYEUX Michel, “Phenomenology Of İnternet Addiction”, **İnternet Addiction**, ed. Hannah O. Price, Nova Science Publishers, Newyork, 2011, pp.85-94.
- GORSE Paulina - LEJOYEUX Michel, “On-line Pathological Gambling: A New Clinical Expression Of İnternet Addiction”, **İnternet Addiction**, ed. Hannah O. Price, Nova Science Publishers, Newyork, 2011, pp.47-57.
- GÖNÜL Ali Saffet, “Patolojik İnternet Kullanımı”, **Yeni Sempozyum Dergisi**, 40(3), Temmuz-Ağustos 2002, ss.105-110.
- GÜNDÜZ Turgay, “İslam’ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimine Yeni Bir Bakış”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, **Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi-40**, Bursa, 2003, ss.45-62.
- GÜNGÖR Erol, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yayınları, 6.b, İstanbul, 2010.
- GÜNÜÇ Selim, İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Bazı Demografik Değişkenler ile İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2009.
- GÜRSES İbrahim, **Dindarlık ve Kişilik**, Emin Yayınları, Bursa, 2010.

- GÜZEL Mehmet, “Küreselleşme, İnternet ve Gençlik Kültürü” **Küresel İletişim Dergisi**, Sayı:1, Bahar 2006, ss.1-16.
- GÜZEL Mehmet, “Kültürel Çalışmalar İçinde İnternet”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2006.
- HABERLİ Mehmet, “İslam ve İnternet” **Dijitalleşen Din**, ed. Mete Çamdereli- Betül Önay Doğan- Nihal Kocabay Şener, Köprü Kitapları, İstanbul, 2015, ss.45-68.
- HABERLİ Mehmet, **Sanal Din**, Açılım Kitap, İstanbul, 2014.
- HABERLİ Mehmet , “Dinlerin İnternet Ortamındaki Temsili ve Dağılımı”, **International Journal of Social Science**, Cilt:6, Sayı:1, Ocak 2013, ss. 859-873.
- HANÇERLİOĞLU Orhan, **Ruhbilim Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 4.b., İstanbul, 2003.
- HAZAR Murat, “Sosyal Medya Bağımlılığı -Bir Alan Çalışması”, **Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı:32, Bahar 2011, ss.151-175.
- HELLAND Christopher, “Popüler Religion and The World Wide Web: A Match Made in (Cyber) Heaven”, **Religion Online Finding Faith On The İnternet**, ed. Lorne L. Dawson - Douglas E. Cowan, Routledge, Newyork 2004, pp.23-35.
- HELLAND Christopher, “Online- Religion/Religion-Online and Virtual Communitas”, **Religion on the İnternet: Research Prospects and Promises**, ed. Jeffrey K. Hadden, Douglas E. Cowan, JAI Press, Vol. 8, New York, 2000, pp. 205-223.
- HOJSGAARD Morten T. –WARBURG Margit, “Introduction: Waves or Research” **Religion and Cyberspace**, ed. Morten T. Hojsgaard – Margit Warburg, Routledge, London, 2005, pp. 1-11.
- HOOVER Stewart M., “Dijital Çağda Çocuk Medyası ve Din: Zorluklar ve Koşullar”, **1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı**, çev. Pınar Şengözer Şiraz, ed. Hakan Toker, yay.haz. Haluk Yavuzer- Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Din Psikolojisi**, TDV Yayınları, 7.b., Ankara, 2008.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Psikolojiye Giriş**, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- İBN KESİR, **Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1983.
- JAMES William, **The Variets of Religious Experience**, A.B.D., Bibilozabar 2007.

- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, **Yeni İnsan ve İnsanlar**, Evrim Yayınları, 10.b., İstanbul, 2006.
- KALYONCU Ö. Ayhan ve diğerleri, “İnternet Bağımlılığı: Kliniği ve Tedavisi”, **Bağımlılık Dergisi**, 8(1), 2007, ss.36-41.
- KAMILOĞLU Fatma, YURTTAŞ Özge U., “Sosyal Medyanın Bilgi Edinme ve Kişisel Gelişim Sürecine Katkısı ve Lise Öğrencileri Üzerine Bir Alan Çalışması”, **İletişim Dergisi**, Sayı: 21, Aralık 2014, ss.129-150.
- KARACA Mehmet, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak İnternet Gençliği: Elazığ Örneği”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2007.
- KAYA Mevlüt , “İlköğretim ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Karşı Tutumları”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12-13, Samsun, 2001, s.43-78.
- KAYA Mevlüt, “Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4, İstanbul, 1997, ss.185-200.
- KOÇ Mustafa, “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:17, Yıl: 2004/2, ss. 231-256.
- KÖKNEL Özcan, **Kimliğini Arayan Gençlerimiz**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2001.
- KULA M.Naci, **Kimlik ve Din**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.
- KULAKSIZOĞLU Adnan, **Ergenlik Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- KURT Abdurrahman, **Din Sosyolojisi**, Dora Yayınları, Bursa, 2011.
- KUŞAY Yeliz, “Sosyal Medyanın Gücü ve Uygulama Örnekleri” İkinci Medya Çağında İnternet, der. Filiz Aydoğan- Ayşen Akyüz, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, ss.61-89.
- KÜÇÜKCAN Talip, “Dini Yayıncılıkta İnternet” (Sanal Dini iletişim Açısından Yeni Alanlar ve Yeni Stratejiler), **II.Uluslararası Dini Yayınlar Kongresi**, Ankara, 2005, ss.211-220.
- LARSEN Elena, “How Americans Pursue Religion Online,” **Religion Online Finding Faith On The İnternet**, ed. Lorne L. Dawson - Douglas E. Cowan, Routledge, Newyork, 2004, pp.17-23.
- LAURICELLA Alexis R., “Çocukların Medya Katılımı”, Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı, çev. Ayşe Aksakal, ed. Hakan Toker, yay.haz. Haluk Yavuzer- Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

- LAWRANCE M. Paska - ZHENG Yan, "İnternet Addiction and Adolescence and Emerging Adulthood: A Comparison Between The United States And China", **İnternet Addiction**, ed. Hannah O Price, Nova Science Publishers, Newyork, 2011, pp.2-27.
- LİNDZEY G.- THOMPSON- F.-SPRING B., "Gelişim Psikolojisi: Ergenlik ve Yetişkinlik", çev. Figen Çok, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt:27, Sayı:2, 1974, ss.905-935.
- LÖVHEİM Mia, "Young People, Religious İdentity and the İnternet", **Religion Online Finding Faith on the İnternet**, ed. Lorne L, Dawson - Douglas E, Cowan, Routledge, Newyork 2004, pp. 59-75.
- NARMANLIOĞLU Haldun, "Sanal Cemaatte Çevrimiçi İnternet", **Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2)**, ed. Mete Çamdereli -Betül Önay Doğan - Nihal Kocabay Şener, İstanbul, 2015, ss.91-105.
- ÖCAL Mustafa, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Ulaşılması Gereken Hedefler ve Gerçekleşme Oranları", **Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitimi ve Öğretiminin Problemleri Sempozyumu**, İBAV Yayınları, Kayseri, 1998, ss.101-157.
- ÖGEL Kültegin, **İnternet Bağımlılığı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.b., İstanbul, 2014.
- ÖNAL Ayşe - DEMİRTAŞ Zeynep, "İnternet Kullanımının Eğitim Üzerine Etkilerine Yönelik Lise Öğrencilerinin Görüşleri (Denizli-Çivril Örneği)", **IV. Sakarya'da Eğitim Araştırmaları Kongresi Bildirileri Kitabı**, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Sakarya, 2015, ss.9-17.
- ÖZEMRE Yüksel Ahmed, **Din ve Misyonerlik**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÖZTÜRK Özgür -ODABAŞIOĞLU Gürkan, ERASLAN Defne, GENÇ Yasin; KALYONCU Ö.AYHAN, "İnternet Bağımlılığı: Kliniği ve Tedavisi", **Bağımlılık Dergisi**, 8(1), ss.36-41.
- PAZARLI Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, 2.b., İstanbul, 1972.
- PEKER Hüseyin, **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, 5.b., İstanbul, 2010.
- RADYO ve TELEVİZYON ÜST KURULU, "**Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması**", Ankara, 2012.
- SATİ A. Mohamed, İnternet İslam: An Analysis of U.S- Based Websites Dedicated to Promoting an İslamic Viewpoint in the Past 9/11 World, Ohio University, 2009.
- SAYAR Kemal, **Özgürlüğün Baş Dönmesi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

- SENEMOĞLU Nuray, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya**, Gazi Kitabevi, 8.b., Ankara, 1997.
- SET Turan - DAĞDEVİREN Nezih - AKTÜRK Zekeriya, “Ergenlikte Cinsellik”, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, **Genel Tıp Dergisi**, 16 (3), 2006, ss.137-141.
- STRAUGHAN Roger, “Ahlaki Gelişim Dini Düşünce ve Davranışlar”, çev. Abdulvahit İmamoğlu- Tuncay Aksöz, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:17, 2008, ss.17-24.
- STEINBERG Laurence, **Ergenlik**, yay. haz. Figen Çok, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- SOLATAN B.A. - AGNES Mae. D. “The Catholic Church and İnternet Use: An Evolving Perspective From John Paul ıı To Pope Benedict xvi”, George Town University, Washington D.C., March 27, 2013.
- SUBRAHMANYAM Kaveri, “Ergenlerde Yeni Medya Kullanımının Etkileri/ Sosyal Etkiler ve Beliren Bilişsel Etkiler”, **I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı**, çev. Zeynep Baransel, ed. Zeynep Feride Güder, yay.haz.Haluk Yavuzer- Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yayınları, Cilt:2, İstanbul, 2013, ss.223-243.
- ŞEN Mustafa, “Türkiyede Ergen Profili”, **Aile ve Toplum Dergisi**, Cilt:7, Sayı:27, Yıl:12, Ekim-Kasım-Aralık 2011, ss.89-102.
- TANRIVERDİ Haluk - SAĞIR Sena, “Lise Öğrencilerinin Sosyal Ağ Kullanım Amaçlarının ve Sosyal Ağları Benimseme Düzeylerinin Öğrenci Başarısına Etkisi”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 18, Yıl:7, Aralık 2014, ss.775-822.
- TANRIVERDİ Selami, Orta Öğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ile Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2012.
- TANYILDIZI Nural İmik, “Türk Kültürünün Gençlere Tanıtımında Medyanın Rolü: Hacı Bektaş Veli, Mevlana ve Yunus Emre Üzerine Bir Araştırma”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı:59, 2011, ss.101-118.
- TAŞDEMİR Babacan, “Yeni Medya ve Çocuk: Devamlılıklar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, Eylül-Ekim 2009, ss.16-17.
- TİLİCH Paul, **Ahlak ve Ötesi**, çev. Aliye Çınar, Elis Yayınları, Ankara, 2006.
- TÜMER Günay “Din” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:9, Ankara, 2013.

- TSAI Chin-Chung - LİN Sunny J.L., “Sensation and Seeking Internet Dependence of Adolescents in Taiwanese High School Adolescents”, **Computers In Human Behaviour**, 18 (2002), National Chiao Tung University, pp.411-422.
- ULUSOY Onur, Ergenlerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı ve Saldırganlık İlişkisi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2008.
- ÜNAL A.Bülent, “İtikadi İslam Mezhepleri ve İnternet Üzerine Bazı Düşünceler”, **Kelamın İşlevselliği ve Günümüz Kelam Problemleri Sempozyum Bildirileri Kitabı**, yay.haz: A. Bülent Baloğ, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 24-25 Eylül, İzmir, 2000, ss.219-220.
- VARDİ RECEP, “İnternette Yer Alan Dini İçerikli Bilginin Güvenilirliği”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3,3 (2013/3), ss.79-87.
- VARDİ Recep, **İletişim Araçları ve Din**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2013.
- VARDİ Recep, İnternet ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Dini Siteler Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul, 2012.
- VERGOTE Antonie, “Ergenlikte Din”, çev. Fırat Erdoğan, **A.Ü.İ.F.D.**, Cilt:24, Ankara, 1981, ss.583-592.
- YAVUZER Haluk, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- YILDIZ Cengiz – BÖLÜKBAŞ Kenan, “Sanal Sohbet: Chat”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:2, Ekim 2002 (www. e-sosder.com)
- YILDIRIM Ali - ŞİMŞEK Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayınları, 5.b., Ankara, 2005.
- YILMAZ Hayati, “İçerik, Sunum ve Nitelik Bakımından Türkçe İnternet Sitelerinde Hadis”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:16, 2007, ss.63-76.
- YILMAZ Müjgan, Ortaöğretimde Eğitim Amaçlı İnternet Kullanımı (Tekirdağ İli Örneği), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
- YOUNG S.Kimberly, “İnternet Addiction: Symptoms, Evaluation and Treatment”, **Innovations in Clinical Practice: A Source Book**, ed. In L. Vande Creek, T Jackson, Volume 17, FL. Professional Resource Press, Sarasota, 1999. pp.19-31.
- YÖRÜKOĞLU Atalay , **Gençlik Çağı**, Özgür Yayın Dağıtım , 8.b., İstanbul, 1993.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=243&l=1>

<http://www.diyamet.gov.tr>

<http://www.diyamet.gov.tr/tr/anasayfa>,

<http://www.diyanetvakfi.org.tr>

<http://www.diyanetvakfi.org.tr/site/icerik/egitim-ogretim-faaliyetleri-1077>

<http://www.diyanetvakfi.org.tr/site/icerik/kulturel-hizmetler-1079>

<http://www.e-okul.web.gov.tr>

<http://www.hayrettinkaraman.net>

<http://www.hayrettinkaraman.net/index.htm>

<http://www.nihathatipoglu.com>

<http://www.sonpeygamber.info/>

<http://www.sonpeygamber.info/kurumsal>,

<http://www.sorularlaislamiyet.com>

<http://www.sorularlaislamiyet.com/altpanel/> hakkımızda

<http://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/teknoloji-bagimliliği>

<http://www.yesilay.org.tr/kitap/tbm/internet-bagimliliği>

<http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=111670&q=turkiye-nin-en-buyuk-genclik-arastirmasi>.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Vikipedi:Hakkında>

<http://expandedramblings.com/index.php/youtube-statistics/#.UxSALYVaeSo>,

EKLER

Ek 1: Mülakat Formu

MÜLAKAT SORULARI

Takma isim:

Ailenin toplam geliri:

Cinsiyet:

Annenin eğitim/meslek durumu:

Yaşınız:

Babanın eğitim/meslek durumu:

Sınıfınız:

Kardeş sayısı:

Not Ortalaması:

- 1) Ne zamandan beri internet kullanıyorsunuz?
- 2) İnternete hangi sıklıkla girersin? İnternete girdiğinde genellikle ne kadar zaman geçirirsin?
- 3) İnternete girdiğinde ilk açtığın 3 siteyi sıralayabilir misin? Neden bu siteler?
- 4) Üye olduğun sosyal paylaşım sitesi var mı? Varsa hangileri? Bunları hangi amaçla kullanıyorsun?
- 5) İnternette online iken neler yaparsın? Açıklar mısın?
- 6) Hayatında hiç bilgisayarın olmadığını düşünelim. Bilgisayara ayırdığın vakitte ne yapardın?
- 7) Kendini dini inancına ne ölçüde bağlı bir kimse olarak tanımlarsın?
- 8) Dini konular üzerinde düşünür, araştırma yapar mısın?
- 9) İnterneti kullanarak dini ve manevi bilgilere ne kadar sıklıkla bakıyorsun?
- 10) Kendi inancın ya da diğer inançlar hakkında internette bilgi arar mısın?
- 11) Dini inancını öğrenmek için interneti mi yoksa daha çok diğer (sesli-yazılı-basılı) kaynakları mı kullanıyorsun? Nedenini açıklar mısın?
- 12) Dini içerikli bilgisayar oyunları, dini içerikli film dini müzik, dini vaaz indirip dinliyor musun? Senin üzerinde bıraktığı etki nasıl oluyor?

13) İnternette yer alan kumar, reklam ve din karşıtı sitelerin kişilerin dini duygularına zarar verdiğini düşünüyor musun? Neden?

14) İnternet zaman kaybına sebep olduğu için ibadetlere yeteri kadar zaman kalmadığını düşünüyor musun?

15) İnternetin dini ve manevi yaşamı geliştirdiğini düşünüyor musun? Niçin?

16) Genel olarak internet kullanımının insanların ibadeti üzerindeki etkisinin çoğunlukla nasıl olduğunu düşünüyorsun? Açıklar mısın?

17) İnternette dini içerikli bilgi ararken referans arıyor musun? Varsa hangileri? Nedenini açıklar mısın?

18) İnternet kullanımının dini yönden seni nasıl etkilediğini düşünüyorsun? Niçin?

19) Sosyal paylaşım sitelerinde yabancı arkadaşlarınız var mı? Varsa onlarla dini konularda konuşuyor musunuz? Konuşuyorsanız hangi konular?

20) İnternet üzerinde edindiğin bir bilgi, dini hayatına yansıdı mı? Varsa örnek verir misin?

21) İnternette yoluyla edindiğin dini bilgileri, yakın çevrenle paylaşıyor musun? Varsa örnek verir misin?

22) İnternet yoluyla edindiğin dini bilgi, dini hayatında olumsuz bir duygudüşünceye yol açtı mı? Varsa örnek verir misin?

23) Din hakkında ilk defa internet yoluyla öğrendiğin bir bilgi var mı? Varsa örnek verir misin?

24) Geçmişte yaşamış dini şahsiyetler/alimler hakkında bilgi edinmende internetin katkısı oldu mu? Olduysa örnek verir misin?

25) Din dersinde araştırma yapman istendiğinde başvurduğun ilk kaynaklar nelerdir? Hangi sitelere bakmayı tercih ediyorsun?

26) Sosyal paylaşım sitelerinde şahit olduğun farklı yaşam tarzları dini hayatını etkileyecek/değiştirecek herhangi bir etkide bulunuyor mu? Varsa ne gibi?

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Esra	İRK	
Doğum Yeri ve Yılı	Kütahya	22.08.1989	
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce	Arapça	
ve Düzeyi	İyi	Orta Düzey	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2003	2007	Kütahya Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2008	2012	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2012	2015	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1. MEB	2012	2014	Gemlik Anadolu İmam Hatip Lisesi
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	esra.irk.16@gmail.com		
	Tarih		
	İmza		
	Adı Soyadı		